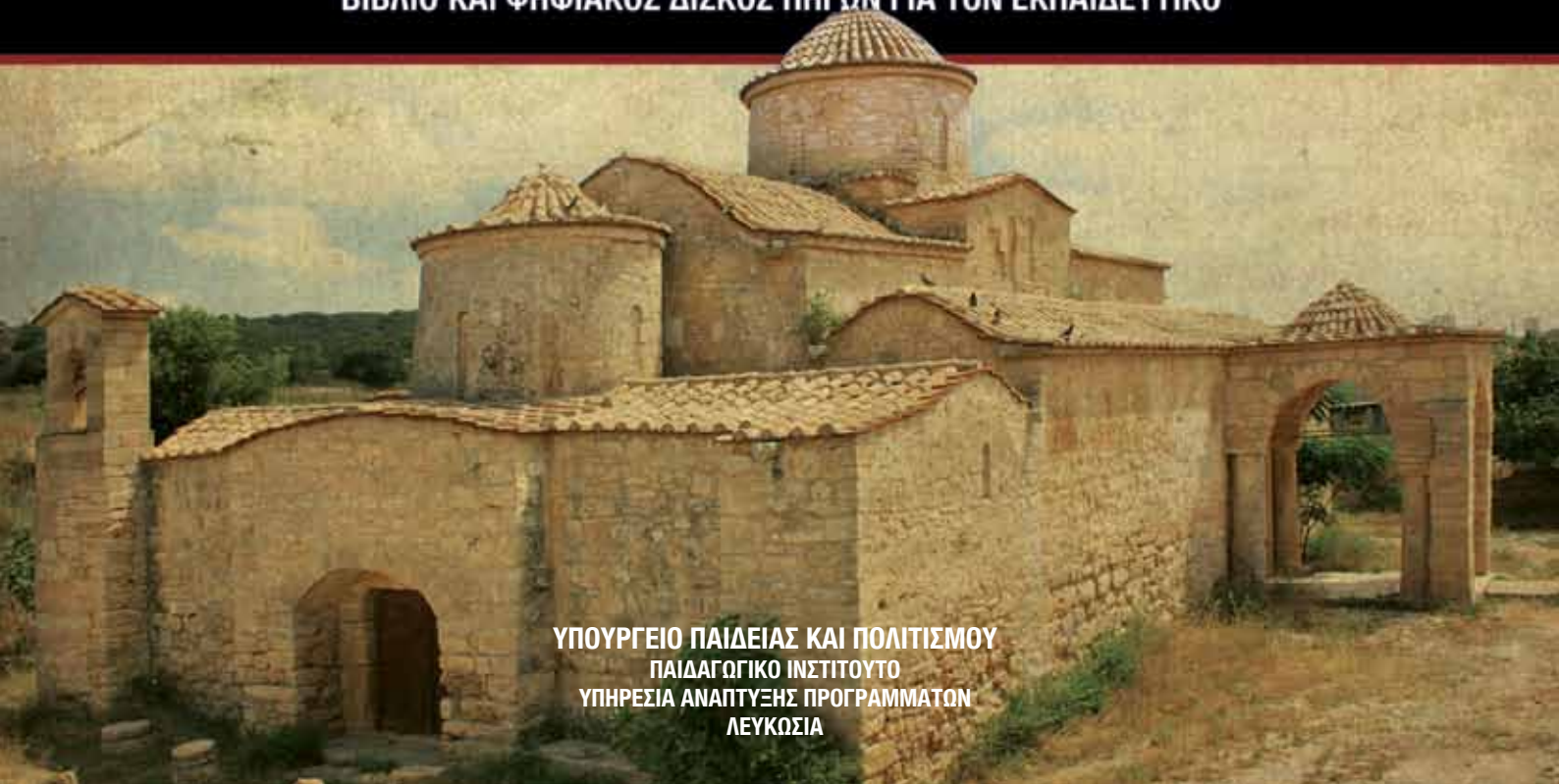

Διδάσκοντας τη
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΚΥΠΡΟ
μέσα από τις πηγές

ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΠΗΓΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Διδάσκοντας τη
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΚΥΠΡΟ

μέσα από τις πηγές

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Διδάσκοντας τη
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΚΥΠΡΟ
μέσα από τις πηγές

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Βιβλίο και Ψηφιακός Δίσκος Πηγών
για τον Εκπαιδευτικό

Έρευνα - Μεταφράσεις - Συγγραφή
Χρήστος Αργυρού, Φιλολόγος

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διδάσκοντας τη Βυζαντινή Κύπρο μέσα από τις πηγές

Πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές για τη διδασκαλία
της Ιστορίας της Κύπρου κατά τη βυζαντινή περίοδο
Βιβλίο και Ψηφιακός Δίσκος Πηγών για τον Εκπαιδευτικό

Έρευνα - Μεταφράσεις - Συγγραφή
Χρήστος Αργυρού, Φιλολόγος

Εποπτεία

Δρ. Κυπριανός Δ. Λούης, Επιθεωρητής Φιλολογικών Μαθημάτων

Επιμέλεια έκδοσης

Χρήστος Αργυρού, Φιλολόγος
Θεόδωρος Κακουλλής, Λειτουργός ΥΑΠ

Σχεδιασμός και ηλεκτρονική σελίδωση
Θεόδωρος Κακουλλής, Λειτουργός ΥΑΠ

Γενικός Συντονισμός

Χρήστος Παρπούνας, Συντονιστής ΥΑΠ

Έκδοση Α': 2011

ISBN: 978-9963-0-4553-2

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με ιδιαίτερη χαρά προλογίζω το βιβλίο του εκπαιδευτικού *Διδάσκοντας τη Βυζαντινή Κύπρο μέσα από τις πηγές*, που παραδίδεται στους φιλολόγους για αξιοποίησή του στη διδακτική πράξη.

Η χρονιά αυτή σηματοδοτεί μια νέα πορεία για τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας ιδιαίτερα μέσα από τις επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών και την έκδοση χρήσιμων βιβλίων-εργαλείων όπως το παρόν.

Η ετοιμασία του σώματος αυτού των πηγών για τη Βυζαντινή Κύπρο, εντάσσεται στο πλαίσιο της πάγιας πολιτικής του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού να διευκολύνει τους εκπαιδευτικούς στο διδακτικό τους έργο. Συγχαίρω θερμά τους συντελεστές που εργάστηκαν για την παραγωγή του: τον Επιθεωρητή Φιλολογικών Μαθημάτων Δρα Κυπριανό Δ. Λούη που είχε την εποπτεία του βιβλίου και το Φιλόλογο κ. Χρήστο Αργυρού για την έρευνα, τη μετάφραση των κειμένων και τη συγγραφή του.

Εκφράζω ευχαριστίες σε όσους έδωσαν άδεια δημοσίευσης εικόνων: την Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή του Υπουργείου Πολιτισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας, το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, το Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', το Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, την Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου και το Τμήμα Ταχυδρομικών Υπηρεσιών.

Δρ Ζήνα Πουλλή
Διευθύντρια Μέσης Εκπαίδευσης

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ

Η καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις και τη διαμόρφωση αξιών, στάσεων και συμπεριφορών, που οδηγούν στην εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και το μέλλον και συνδέεται με το γενικότερο σκοπό της εκπαίδευσης, που αναφέρεται στην προετοιμασία υπεύθυνων και ενεργών πολιτών. Για επίτευξη των σκοπών του μαθήματος της ιστορίας οι πηγές (κειμενικές, παραστατικές, ακουστικές, πρωτογενείς - δευτερογενείς, ακούσιες - εκούσιες, άμεσες - έμμεσες κ.λπ.) αποτελούν κομβική διδακτική επιλογή («sine qua non») στην ανάπτυξη αναλυτικών και ερμηνευτικών δεξιοτήτων, που είναι άκρως απαραίτητες για τη βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος.

Σήμερα θεωρείται δεδομένο ότι οι πηγές συμβάλλουν στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, τη συγκρότηση της ιστορικής συνείδησης και τη διαμόρφωση σκεπτόμενων πολιτών, που θα είναι προετοιμασμένοι για την πραγματική ζωή, ικανοί να αντιμετωπίσουν προβλήματα, να κατανοούν τον κόσμο και τις ραγδαίες αλλαγές και να αξιολογούν κριτικά τις ποικίλες πληροφορίες.

Ο στόχος της παρούσας έκδοσης Διδάσκοντας τη Βυζαντινή Κύπρο μέσα από τις πηγές, ως υποστηρικτικό υλικό, είναι η όσο το δυνατό πληρέστερη γνωριμία του διδάσκοντα με το Βυζαντινό κόσμο και την κριτική επεξεργασία και αξιοποίηση των πηγών της περιόδου αυτής προς όφελος της διδακτικής πράξης. Η ανά χειράς έκδοση περιλαμβάνει: πλούσια και επιλεγμένη εικονογράφηση και ευρύτατη χρήση χαρτών τοποθετημένη στον κατάλληλο χώρο του βιβλίου, διαβάθμιση των πηγών ανά ενότητα, δημιουργικές ασκήσεις και εργασίες για επέκταση της σκέψης των μαθητών και την καλλιέργεια ανώτερων πνευματικών δεξιοτήτων, τίτλο κάθε πηγής με σκοπό την άμεση χρήση αλλά και τη σύγκρισή τους ως προς το βαθμό αξιοπιστίας και εγκυρότητάς τους για δημιουργική αξιοποίηση, γλωσσάρι όρων Τέχνης και Αρχαιολογίας, βιογραφικό λεξικό των ιστορικών και χρονογράφων καθώς και πλούσια βιβλιογραφία.

Η παρούσα έκδοση συνοδεύεται επίσης με ψηφιακό δίσκο ο οποίος μπορεί να αξιοποιηθεί από τους εκπαιδευτικούς ποικιλοτρόπως.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω προς το Φιλολόγο κ. Χρήστο Αργυρού, για την έρευνα που διεξήγαγε, την άρτια τεκμηρίωση του σώματος των πηγών και τον τρόπο οργάνωσης της «ύλης». Θερμές ευχαριστίες εκφράζω και προς τον Προϊστάμενο και τους συνεργάτες της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων για την άψογη συνεργασία και την επιμέλεια της έκδοσης.

*Δρ Κυπριανός Δ. Λούης
Επιθεωρητής Φιλολογικών Μαθημάτων*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η χρήση των πηγών κατά τη διδασκαλία

« Έπειδὴν τὰ πάντα διαβαίνουσι καὶ τὰ γινίσκονται ξηγοῦνται, πολλὰ πεθυμοῦν ὅλοι νὰ γροικῆσουν τὰ ἐδιάβησαν, καὶ τὰς παλαιὰς ἱστορίας, ὅτι μανθάνουσιν τὰ πράματα τὰ ἐδιάβησαν, καὶ ἀπ' ἐκεῖνα μανθάνουσιν καὶ βλέπονται... »

Λεόντιος Μαχαιράς, *Ἐξήγησις τῆς γλυκείας χώρας Κύπρου, ἢ ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν*

Σύμφωνα με τη Σύσταση (2001)15 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη του 21ου αιώνα, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται, μεταξύ άλλων, όσο το δυνατόν περισσότερες πηγές διδακτικού υλικού για τη διάδοση των ιστορικών γεγονότων και την παρουσίασή τους, με σκοπό την εκμάθηση μέσω μιας κριτικής και αναλυτικής προσέγγισης (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=234237>). Η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς συμβάλλει στην αντιμετώπιση της ανίας και της παθητικότητας των μαθητών, που προκαλείται από τη δασκαλοκεντρική προσέγγιση και την επικέντρωση στο αφηγηματικό κείμενο των σχολικών εγχειριδίων, στη δραστηριοποίηση κινήτρων μάθησης, στην προώθηση της ενεργητικής, ερευνητικής και ανακαλυπτικής μάθησης, στον εκδημοκρατισμό της διδακτικής πράξης και στην ελευθερία της σκέψης, στην αποφυγή της μονολιθικότητας, του δογματισμού και των ιδεολογικών καταχρήσεων της ιστορίας, στην ανάπτυξη αναλυτικών και ερμηνευτικών δεξιοτήτων, απαραίτητων για τη βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος, στην καλλιέργεια κριτικής σκέψης και στην ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης, στην αίσθηση αμεσότητας, αυθεντικότητας, ρεαλισμού και ζωντάνιας κατά την προσέγγιση του παρελθόντος, στην κατανόηση και την εφαρμογή των βασικών ιστορικών εννοιών (Μαυροσκούφης Δ. Κ., 2005, 185-187). Επιπλέον, μέσα από τη χρήση των πηγών, γίνεται κατανοητό ότι τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα μπορούν να χρησιμοποιηθούν από διαφορετικούς ανθρώπους για διαφορετικούς σκοπούς και να ερμηνευθούν κατά τρόπο διαφορετικό. Έτσι, οι μαθητές μας αναγνωρίζουν την πιθανή ύπαρξη πολλαπλών προοπτικών σε οποιοδήποτε ιστορικό γεγονός και ότι αυτές οι διαφορετικές οπτικές αντανακλούν μια ποικιλία εμπειριών, υποθέσεων και πεποιθήσεων, συχνά το ίδιο έγκυρων. Τέλος, οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι οποιαδήποτε ιστορική περιγραφή είναι προσωρινή και υπόκειται σε επανεκτίμηση υπό το φως νέων στοιχείων ή νέων ερμηνειών σε ήδη υπάρχοντα στοιχεία (Stradling R., 2001, 12-14).

Οι ιστορικές πηγές μπορούν να ταξινομηθούν με ποικίλα κριτήρια, όπως η εγγύτητα της πηγής με το γεγονός που περιγράφει, το είδος της πηγής (γραπτό κείμενο, εικόνα, μνημείο, αρχαιολογικό εύρημα, φωτογραφία αρχαιολογικού ευρήματος κλπ.) η μορφή, τα υλικά κατασκευής, η προέλευση και η χρήση της. Έτσι συναντά κανείς ποικίλους όρους και διακρίσεις, όπως πρωτεύουσες - δευτερεύουσες, πρωτογενείς - δευτερογενείς, άμεσες - έμμεσες, εκούσιες - ακούσιες, επίσημες - ανεπίσημες πηγές, δημοσιευμένες - αδημοσίευτες, γραπτές, οπτικές, εικονιστικές, παραστατικές, απτικές κλπ. Επιχειρώντας μια ταξινόμηση των βυζαντινών πηγών, θεωρούμε ότι πρωτογενείς ή άμεσες πηγές αποτελούν τα αυτούσια κατάλοιπα του παρελθόντος, όπως τα μνημεία, τα νομίσματα, οι επιγραφές, οι σφραγίδες, τα ανασκαφικά ευρήματα και γραπτά κείμενα που υπηρετούσαν κάποια πρακτική χρήση, όπως η αυτοκρατορική νομοθεσία, τα πρακτικά των οικουμενικών και τοπικών συνόδων, τα επίσημα έγγραφα της αυτοκρατορικής γραμματείας και των υπολοίπων κρατικών υπηρεσιών, τα έγγραφα των εκκλησιαστικών αρχών,

ιδιωτικά έγγραφα, τα στρατιωτικά εγχειρίδια και οι επιστολές. Οι δευτερογενείς ή έμμεσες είναι οι πηγές, που είτε από πρόθεση, είτε ως προϊόντα της πνευματικής ζωής της εποχής, παρέχουν ειδήσεις για αυτήν. Στις έμμεσες βυζαντινές πηγές ανήκουν και οι αφηγηματικές πηγές, όπως τα ιστοριογραφικά κείμενα, οι χρονογραφίες, οι εκκλησιαστικές ιστορίες, οι βίοι αγίων, τα γεωγραφικά πονήματα, τα λογοτεχνικά κείμενα (έπος, μυθιστόρημα, δημόδης ποίηση) και οι ρητορικοί λόγοι.

Το προτεινόμενο σώμα πηγών δεν αποτελεί μια εξαντλητική καταγραφή όλων των ιστορικών τεκμηρίων της Βυζαντινής Κύπρου ούτε είναι δεσμευτικό, αλλά και εφικτό, να καταπιαστεί κανείς με όλες τις πηγές και δραστηριότητες που τις συνοδεύουν. Ο εκπαιδευτικός, με κριτήρια την καταλληλότητα της πηγής και τη δυναμική και τις ιδιαιτερότητες της τάξης του, μπορεί να αξιοποιήσει διαφορετικά κάθε φορά το σώμα πηγών. Επιπλέον, μπορεί να απομονώσει απόσπασμα μιας πηγής, ανάλογα με το χρόνο που διαθέτει και τους διδακτικούς στόχους που έχει θέσει. Τέλος το σώμα πηγών μπορεί να αποτελέσει για το διδάσκοντα σημαντικό βοήθημα για την αξιολόγηση των μαθητών του.

Ο συνοδευτικός ψηφιακός δίσκος με το εποπτικό υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί ποικιλοτρόπως από τους εκπαιδευτικούς. Οι εικόνες μπορούν π.χ. να εισαχθούν σε φύλλα εργασίας, σε παρουσιάσεις PowerPoint και δοκίμια αξιολόγησης.

Χρήστος Αργυρού

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ/ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

✿ Οργάνωση και πνευματική δράση της Εκκλησίας της Κύπρου	13 - 20
✿ Το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας	21 - 29
✿ Διοίκηση - οικονομία - κοινωνία	30 - 40
✿ Τέχνη	41 - 66
✿ Αρχιτεκτονική	41 - 52
- Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική	41 - 48
- Ταφική αρχιτεκτονική	49 - 50
- Κοσμική αρχιτεκτονική	50 - 52
✿ Μνημειακή ζωγραφική	53 - 61
- Επιτοίχια ψηφιδωτά	53 - 57
- Επιδαπέδια ψηφιδωτά	57 - 60
- Μαρμαροθετήματα	60 - 61
✿ Χρυσοχοΐα - αργυροχοΐα	61 - 64
✿ Κεραμική	65 - 66

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ

✿ Επιδρομές των Αράβων στην Κύπρο	67 - 81
✿ Μετοικεσίες των Κυπρίων κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών	73 - 76
✿ Η Κύπρος κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών μέσα από τις αραβικές πηγές	82 - 87
✿ Εκκλησία	87 - 88
✿ Εικονομαχία και Κύπρος	89 - 91
✿ Κοινωνία - οικονομία - διοίκηση	91 - 92
✿ Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική	92 - 94

ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

✿ Στασιαστικά κινήματα	95 - 102
✿ Κύπρος και Σταυροφορίες	102 - 118
✿ Διοίκηση - οικονομία - κοινωνία - καθημερινή ζωή	118 - 133
✿ Τέχνη	134 - 162
- Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική	135 - 144
- Μνημειακή τέχνη - τοιχογραφίες	145 - 159

- Φορητές εικόνες	159
- Εφυαλωμένη κεραμική	159 - 160
- Χειρόγραφα	160 - 162

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

✦ Ο τρόπος χρονολόγησης των Βυζαντινών	163
✦ Πίνακας αυτοκρατόρων του Βυζαντίου (έως το 1204)	163 - 165
✦ Άτυχοι... αυτοκράτορες	166
✦ Βιογραφικό λεξικό ιστορικών και χρονογράφων	167 - 174
✦ Γλωσσάρι όρων Τέχνης και Αρχαιολογίας	175 - 177
✦ Βιβλιογραφία	178 - 182
- Διδακτική της Ιστορίας και χρήση πηγών κατά τη διδασκαλία	178
- Βυζαντινή Ιστορία	178 - 180
- Βυζαντινή τέχνη και αρχαιολογία	180 - 182
✦ Προέλευση φωτογραφιών	182

† ΜΑΡΙΑ † ΜΑΡΙΑ †

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ/ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Οργάνωση και πνευματική δράση της Εκκλησίας της Κύπρου

Η Φήμη του Αγίου Επιφανίου

Ο επίσκοπος Κύπρου Επιφάνιος ήταν άριστος και λαμπρονόταν με τα θαύματά του. Και μετά το θάνατό του, πάλι τον χάρισε ο Θεός την ευλογία να κάνει θαύματα.

Θεόδωρος Αναγνώστης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 84.26-27.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 17.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Η αδελφή του Αρκαδίου και Ονωρίου καλεί τον Επιφάνιο στη Ρώμη (382 μ.Χ.)

Κάποτε λοιπόν η αδελφή των βασιλέων Αρκαδίου και Ονωρίου, ενώ βρισκόταν στη Ρώμη και υπέφερε από ασθένεια, άκουσε για τον Επιφάνιο ότι θεραπεύει ο Θεός μέσω αυτού όσους ασθενούσαν. Έστειλε λοιπόν απεσταλμένους στην Κύπρο για να συνοδεύσουν τον Επιφάνιο στη Ρώμη. Όταν οι απεσταλμένοι έφτασαν στην Κύπρο παρουσίασαν τις επιστολές στο επισκοπείο.

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*,
J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.81.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 7.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Επιφάνιος χειροτονεί το Φίλωνα επίσκοπο Καρπασίου

Ήταν κάποιος κληρικός από αυτούς που ρητορεύουν πάνω στην ερμηνεία των αγίων Γραφών. Ήταν άνδρας όσιος και ονομαζόταν Φίλωνα. Υπήρχε δε ανάγκη στην πόλη της Καρπασίας να πληρωθεί ο θρόνος του επισκόπου. Αυτός δε (ο Φίλων) ήταν διάκονος. Αυτόν λοιπόν, μετά από αποκάλυψη του Θεού, ο Επιφάνιος τον χειροτονεί επίσκοπο στο θρόνο της πόλης και της εκκλησίας της Καρπασίας. Όταν λοιπόν ο Επιφάνιος χρειάστηκε να ταξιδέψει στη Ρώμη, άφησε ως τοποτηρητή του θρόνου της εκκλησίας της Κωνσταντίας τον προαναφερόμενο επίσκοπο Φίλωνα, ούτως ώστε, αν παραστεί ανάγκη κληρικών, να τους χειροτονεί αυτός.

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*,
J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.85.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*,
4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 7.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Θεοδόσιος Α' (379-395) καλεί τον Επιφάνιο στην Κωνσταντινούπολη

Ο Θεοδόσιος έστειλε στον Επιφάνιο απεσταλμένους, (με την εντολή) να μεταβεί στην βασιλίδα Κωνσταντίνου πόλη, για να τον βοηθήσει καθώς υπέφερε από πόνους. Και όταν κατέφθασαν οι απεσταλμένοι του βασιλέως, η θλίψη και τα δάκρυα των αδελφών εμπόδιζαν τον Επιφάνιο να αναχωρήσει από την Κύπρο. Γιατί όταν εξέπλευσε από την Κύπρο, όλοι οι αδελφοί επικαλούνταν τον θάνατο.

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*,
J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.96.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*,
4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 8.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Επιφάνιος πολεμά τις αιρέσεις στην Κύπρο

Κάποτε λοιπόν συγκέντρωσε λόγους ο Επιφάνιος προς τον επίσκοπο των Ουαλεντιανών Αέτιο. Υπήρχαν πλήθη αυτής της αίρεσης στην Κωνσταντία... Ήταν και άλλες πολλές αιρέσεις στην Κύπρο, οι οποίες είναι οι ακόλουθες: Σοφιστές, Σαβελλιανοί, Νικολαΐτες, Σιμωνιανοί, Βασιλειδιανοί, Καρποκρατιανοί. Για αυτούς έγραψε επιστολή ο Επιφάνιος στο βασιλιά Θεοδόσιο (Α'), για να τους διώξει από το νησί με αυτοκρατορική εντολή.

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*, J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.100.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 8.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Το λείψανο του Επιφανίου φτάνει στην Κωνσταντία της Κύπρου (403 μ.Χ.)

Αφού καταπλεύσαμε στην Κωνσταντία, σε ένα τόπο που ονομαζόταν Διανευτήριο, βγήκαν οι ναύτες έξω από το πλοίο και κύκλωσαν την πόλη και φώναζαν δυνατά: άνδρες αδελφοί, που κατοικείτε την πολυάριθμη πρωτεύουσα της Κωνσταντίας, ελάτε κάτω, προς τη θάλασσα, στον τόπο που ονομάζεται Διανευτήριο και πάρτε το τίμιο λείψανο του Οσίου πατέρα μας Επιφανίου*.

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*, J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.112.

* Ο άγιος Επιφάνιος απεβίωσε κατά την επιστροφή του στην Κύπρο με το καράβι από την Κωνσταντινούπολη. Τα θαλάσσια ταξίδια κατά την αρχαιότητα και το μεσαίωνα διαρκούσαν πολλές μέρες και οι επιβάτες των καραβιών διέτρεχαν πολλούς κινδύνους.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 8-9.
(απόδοση στη νεοελληνική)

ΣΚΕΨΟΥ και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ

- Να αξιολογήσεις την προσωπικότητα του Επιφανίου και τη συμβολή του στην πνευματική δράση της Εκκλησίας της Κύπρου και στην αναγνώρισή της ως αυτοδιοικούμενης.

1. Κτητορική επιγραφή από το επιδαπέδιο ψηφιδωτό της βασιλικής του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (Τριμιθούντα), η οποία αναφέρεται στον άγιο Σπυρίδωνα, α΄ μισό 5ου αιώνα.

Η φήμη του Αγίου Σπυρίδωνα, Επισκόπου Τριμιθούντος

Ο ποιμένας (βοσκός των προβάτων) Σπυρίδωνας, τόση οσιότητα είχε, ώστε κρίθηκε άξιος να γίνει και ποιμένας ανθρώπων (αρχιερέας). Ο Σπυρίδων ορίστηκε να είναι επίσκοπος σε μία από τις πόλεις της Κύπρου με το όνομα Τριμιθούς... Αυτά εγώ τα πληροφορήθηκα και προφορικά από πολλούς Κυπρίους και τα συνάντησα στο σύνταγμα* κάποιου πρεσβυτέρου Ρουφίνου, το οποίο είναι γραμμένο στα λατινικά.

Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Κεφ. ΙΒ΄, Περί Σπυρίδωνος του Κυπρίων επισκόπου. J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 67.104.

*Σύνταγμα: σύγγραμμα, βιβλίο

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 9.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Άγιος Σπυρίδων

Μα σ' αυτά τα χρόνια έχομε ακουστά πως έζησε κι ο Σπυρίδων ο επίσκοπος της Τριμυθούνας της Κύπρου, που για να δείξουμε την αρετή του είναι νομίζω αρκετή η φήμη του, που κρατά ως και τώρα ακόμα. Κι από τα θαύματα, που έγιναν μέσω του με τη βοήθεια του θεού, τα περισσότερα, όπως είναι φυσικό, τα ξέρον οι ντόπιοι· μα κι εγώ κείνα που έφτασαν ως εμάς δε θα τα κρύψω. Γιατί, ενώ ήταν χωριάτης με γυναίκα και παιδιά, δεν εγκατέλειψε παρόλ' αυτά τα θεία... Κι αξίζει να θαυμάση κανείς το βάθος αυτού του ανθρώπου του θεού και την ακριβή τήρηση της εκκλησιαστικής τάξεως.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 21.22-22.1

Χατζηιωάννου Κυριάκος, *Η Αρχαία Κύπρος εις τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς, τόμος Α΄*, Έκδοσις Ιεράς Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Λευκωσία 1971, 373.

(απόδοση στη νεοελληνική: Κυριάκος Χατζηιωάννου)

ΣΚΕΨΟΥ

- Γιατί οι συντάκτες των δύο πιο πάνω πηγών αναφέρουν από πού πήραν τις πληροφορίες τους για τον άγιο Σπυρίδωνα;
- Πόσο σημαντική είναι η προφορική παράδοση για την ιστορική γνώση; Εσύ έχεις ακούσει για το παρελθόν πληροφορίες και πόσο αντικειμενικές θεωρείς ότι είναι; Τι θα έκανες για να ελέγξεις κατά πόσον ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα;
- Θεωρείς σωστό να αναφέρουν οι ιστορικοί την πρόλευση των πληροφοριών που καταγράφουν; Να αιτιολογήσεις την απάντησή σου.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίος Β΄ (337-361) καλεί τον Αγ. Σπυρίδωνα

Στέλλονταν επιστολές σε όλη την επικράτεια των Ρωμαίων και καλούσε (ο Κωνσταντίνος*) τους επισκόπους. Και επειδή κανείς από τους επισκόπους που έφτασαν δεν γνώριζε αυτό που επιζητούσε να μάθει, στέλλει επιστολή και στην Κύπρο, στο Σπυρίδωνα ζητώντας του να μεταβεί κι εκείνος.

Συμεών μεταφραστής, *Βίος Αγίου Σπυρίδωνος*, J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 116.417.

*Κωνσταντίος Β΄: γιος και διάδοχος του Μ. Κωνσταντίνου.

Β. Νεράντζη – Βαρομάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 57.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Οι επίσκοποι Σπυρίδων και Τριφύλλιος σε σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου

Είναι άξια θαυμασμού η εμβριθεία* και η ακρίβεια της εκκλησιαστικής τάξης του θείου αυτού άνδρα (του Σπυρίδωνα). Λέγεται λοιπόν ότι σε κάποια χρονική στιγμή χρειάστηκε να συνέλθουν στο ίδιο μέρος οι επίσκοποι της Κύπρου και ότι ανάμεσά τους ήταν και ο Σπυρίδων και ο επίσκοπος Λέδρων Τριφύλλιος, άνδρας ελλόγιμος** και ο οποίος σπούδασε και διέπρεψε στη νομική για πολλή χρόνο στην πόλη των Βηρυτιών***.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 23.14-19.

*Εμβριθεία: βαθύτητα σκέψης

**Ελλόγιμος: αξιόλογος, διαπρεπής, λόγιος, σοφός, αξιομνημόνευτος, διακεκριμένος.

*** εν τη Βηρυτιών πόλει: Βηρυτός.

Β. Νεράντζη - Βαρυμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 9-10.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Άγιος Ιλαρίων

(α) Στο τέλος παραπλέοντας την Κύπρο [ο Ιλαρίων] κατέπλευσε στην Πάφο. Μετά από τις προτροπές του τότε επισκόπου των Κυπρίων του άρεσε η διαμονή εκεί και φιλοσοφούσε (ασκείτο πνευματικά) κοντά σε ένα χωριό το οποίο ονομαζόταν Χάρυβρις*.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 206.21-24.

*Χάρυβρις: ταυτίζεται με το χωριό Επισκοπή της Πάφου.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 10.
(απόδοση στη νεοελληνική)

(β) Έγινε τόσο θεοφιλής [ο Ιλαρίων από τη Θαβαθά*], ώστε ακόμη και σήμερα πάνω στον τάφο του θεραπεύονται πολλοί που υποφέρουν από ασθένειες και δαιμονισμένοι. Το πιο παράδοξο είναι ότι τάφηκε [στην Κύπρο] προηγουμένως από τους Κυπρίους και στη συνέχεια από τους Παλαιστίνιους [στην Παλαιστίνη], όπου βρίσκεται ο τάφος του σήμερα. Γιατί συνέβη να τελειώσει τη ζωή του στην Κύπρο και να κηδευθεί από τους Κυπρίους με πολλή τιμή και φροντίδα. Μετά από αυτά ο Ησυχάς, άνδρας έντιμος και με φήμη και ο οποίος έγινε ένας από τους μαθητές του, αφού έκλεψε το λείψανο το μετέφερε στην Παλαιστίνη και το έθαψε στο ιδιωτικό του μοναστήρι.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 122.11-18.

*Θαβαθά: κωμόπολη κοντά στη Γάζα της Παλαιστίνης.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 10.
(απόδοση στη νεοελληνική)

ΣΚΕΨΟΥ και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ

- Να αξιολογήσεις τις προσωπικότητες του Σπυρίδωνος, του Τριφυλλίου και του Ιλαρίωνος και τη συμβολή τους στην πνευματική δράση της Εκκλησίας της Κύπρου και στην αναγνώρισή της ως αυτοδιοικούμενης.

Παρουσία πολλών επισκόπων στην Κύπρο

Γιατί δεν είναι σε όλα οι παραδόσεις οι ίδιες, αν και είναι ομόδοξοι, και δεν θα τις βρει κανείς σε όλες τις εκκλησίες. Άσε τους Σκύθες*, οι οποίοι αν και έχουν πολλές πόλεις ωστόσο έχουν όλοι ένα επίσκοπο. Στους άλλους λαούς, σε οποιοδήποτε μέρος και σε χωριά ιερουργούν επίσκοποι, όπως γνωρίζω, στους Άραβες και στους Κυπρίους.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 330.11-14.

*Σκύθες: Ο Σωζομενός πιθανώς αναφέρεται στους κατοίκους της Μικράς Σκυθίας, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στον ποταμό Δούναβη και το δυτικό μέρος της Μαύρης Θάλασσας, η σημερινή Δοβρουτσά (νότιο-ανατολικό μέρος της Ρουμανίας και βόρειο-ανατολικό μέρος της Βουλγαρίας).

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος – 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 10.

(απόδοση στη νεοελληνική)

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕ ΣΤΟ ΧΑΡΤΗ

- Να τοποθετήσεις στο χάρτη της Κύπρου τις επισκοπές που αναφέρονται στις πηγές των προηγούμενων σελίδων (αν δεν γνωρίζεις την ακριβή θέση τους ανάζητησε πληροφορίες στο διαδίκτυο).

Το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας

Οι αξιώσεις του Πατριαρχείου Αντιοχείας και η επιχειρηματολογία του

Μετά το 367 οι αυτόνομες Εκκλησίες καταβροχθίζονταν η μια μετά την άλλη και υπάγονταν στα υπό διαμόρφωση Πατριαρχεία. [...] Επειδή λοιπόν η Κύπρος υπαγόταν πολιτικά στον *Comes Orientis*, η Εκκλησία της Αντιόχειας, που έμελλε να εξελιχθεί στο πανίσχυρο Πατριαρχείο Αντιοχείας, αξίωσε την υπαγωγή της Εκκλησίας της Κύπρου στην εκκλησιαστική διοίκηση της Αντιόχειας. Η άρνηση της κυπριακής Εκκλησίας να δεχτεί τη χειροτονία των επισκόπων της από την Εκκλησία της Αντιόχειας καταγράφηκε καταρχάς σε μια επιστολή του Πατριάρχη Αντιοχείας Αλεξάνδρου Α΄ προς τον Πάπα της Ρώμης Ιννοκέντιο Α΄, όπου ο Αλέξανδρος καταγγέλλει πως αυθαίρετα και παρά τις αποφάσεις των Συνόδων εκλέγουν τους επισκόπους τους (*...ut suo arbitrato ordinent, neminem consulentes*).

Δημοσθένους Α., *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191)*, Υλικός και πνευματικός πολιτισμός, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2002, 23-24.

Απόφαση τις Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου (431)

Απόσπασμα από τον 8ο κανόνα της Οικουμενικής Συνόδου

Ο Θεοφιλέστατος επίσκοπος Ρηγίνος (Αρχιεπίσκοπος Κύπρου) και οι ευλαβέστατοι επίσκοποι της επαρχίας των Κυπρίων Ζήνων (Κουρίου) και Ευάγριος (Σόλων) κατάγγειλαν [την αξίωση των Αντιοχέων] ως πράγμα καινοφανές για τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και τους κανόνες των Αγίων Πατέρων και ότι έθιγε την ελευθερία όλων. Για τον λόγο αυτό κι επειδή τα κοινά πάθη έχουν ανάγκη θεραπείας, καθώς μπορεί να προκαλέσουν μεγάλη βλάβη, επειδή δεν υπήρχε καμιά αρχαία συνήθεια, ώστε ο επίσκοπος της Αντιόχειας να κάνει τις χειροτονίες στην Κύπρο, σύμφωνα με τις γραπτές δηλώσεις και τις προφορικές μαρτυρίες αυτών που βρίσκονται στην Κύπρο, οι ευλαβέστατοι άνδρες που εκφώνησαν την ομιλία στην αγία σύνοδο, θα διοικούν ανεπιφύλακτα και αβίαστα, οι οποίοι ηγούνται των αγίων εκκλησιών της Κύπρου, σύμφωνα με τους κανόνες των Οσίων Πατέρων και την αρχαία συνήθεια να κάνουν οι ίδιοι τις χειροτονίες των ευλαβεστάτων επισκόπων.

Ραλλή – Ποτλή, *Σύνταγμα Β΄*, 203-204.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 15.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Το όραμα του Ανθέμιου και η εύρεση του λειψάνου του Αποστόλου Βαρνάβα

Εύρεση του λειψάνου του Αποστόλου Βαρνάβα (485-89)

Βαρνάβα τοῦ ἀποστόλου τὸ λείψανον εὐρέθη ἐν Κύπρῳ ὑπὸ δένδρον κερατέαν, ἔχον ἐπὶ τοῦ στήθους τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἰδιόγραφον τοῦ Βαρνάβα. Ἐξ ἧς προφάσεως καὶ περιγεγόνασι Κύπριοι τοῦ αὐτοκέφαλον εἶναι τὴν κατ' αὐτοὺς μητρόπολιν καὶ μὴ τελεῖν ὑπὸ Ἀντιόχειαν. Τὸ δὲ τοιοῦτον Εὐαγγέλιον Ζήνων ἀπέθετο ἐν τῷ παλατίῳ ἐν τῷ ἁγίῳ Στεφάνῳ.

Το λείψανο του Αποστόλου Βαρνάβα βρέθηκε στην Κύπρο κάτω από μια χαρουπιά, έχοντας πάνω στο στήθος του το κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιο, γραμμένο από τον ίδιο το Βαρνάβα. Με αυτό το επιχείρημα οι Κύπριοι κατάφεραν να γίνει η μητρόπολή τους αυτοκέφαλη και να μην τελεί υπό τον έλεγχο [του Πατριαρχείου] της Αντιόχειας. Το ευαγγέλιο αυτό ο [αυτοκράτορας] Ζήνων το τοποθέτησε στο παλάτιο, στο ναό του Αγίου Στεφάνου.

Θεόδωρος Αναγνώστης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 86, 184.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 18.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Το λείψανο του Αποστόλου Βαρνάβα και η επικύρωση του αυτοκέφαλου της Κυπριακής Εκκλησίας

Σε μια κρίσιμη για την Κυπριακή Εκκλησία στιγμή, όταν ο Πέτρος ο Κναφεύς, Πατριάρχης Αντιόχειας, προσπάθησε να υπαγάγει τον θρόνο της Κύπρου υπό τη δικαιοδοσία του, με τη δικαιολογία ότι η νήσος είχε δεχθεί τον Χριστιανισμό από την Αντιόχεια, ο Απόστολος Βαρνάβας παρουσιάστηκε τρεις φορές στον ύπνο του αρχιεπισκόπου Ανθεμίου και του υπέδειξε το μέρος του τάφου του. Ο Ανθέμιος βρήκε έξω από τη Σαλαμίνα, κάτω από μια χαρουπιά, τον τάφο με το λείψανο του Αποστόλου, μαζί με το ιδιόγραφο του Βαρνάβα κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιο.

Η εύρεση του λειψάνου τοποθετείται περί το 488 μ.Χ. Το Εὐαγγέλιο, που βρήκε στον τάφο του Αποστόλου Βαρνάβα ο Ανθέμιος, το μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη, αποδεικνύοντας στον αυτοκράτορα Ζήωνα (474-491 μ.Χ.) την αποστολικότητα της Κυπριακής Εκκλησίας. Συνεπώς το επιχείρημα του Πέτρου Κναφέως ότι η ίδρυσή της είχε προέλθει από την Αντιόχεια καταρριπτόταν. Ο Ζήνων επικύρωσε τότε το αυτοκέφαλο, που είχε ήδη αναγνωριστεί στην Εκκλησία της Κύπρου με τον Η' κανόνα

της Οικουμενικής Συνόδου της Εφέσου, το 431 μ.Χ. Σύμφωνα με το Εγκώμιον του Αλεξάνδρου μοναχού, με χορηγία του αυτοκράτορος Ζήνωνος ο Ανθέμιος έκτισε Βασιλική και Μονή κοντά στον τάφο του Αποστόλου. Το δε λείψανο του Αποστόλου Βαρνάβα τοποθετήθηκε σε κτιστό τάφο στη νότια αψίδα του ναού από τον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο.

Παλαιά παράδοση αναφέρει ότι λείψανα του Αποστόλου μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου τοποθετήθηκαν στον ανακτορικό ναό του Αγίου Στεφάνου. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι οι μοναχοί δεν πρέπει να είχαν κρατήσει ολόκληρο το λείψανο στη Μονή, αλλά τεμάχια ανακομίσθηκαν στην Κωνσταντινούπολη το 488 και αργότερα επί Λέοντος Στ' του Σοφού (886-912) στις αρχές του 10ου αιώνας, όταν κτίσθηκε με αυτοκρατορική χορηγία το καθολικό στη σημερινή του μορφή.

Αρχιμανδρίτης Βαρνάβας, «Βίος Αποστόλου Βαρνάβα» στο Κοκκινόφτας Κ. (επιμ.), *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Ο Βίος του Αποστόλου Βαρνάβα - Οι πηγές - Η ιστορία της Μονής - Η αρχιτεκτονική, Μονή Αποστόλου Βαρνάβα*, Λευκωσία 2009, 19-30.

2. Ο απόστολος Βαρνάβας υποδεικνύει στον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο το σημείο ταφής του λειψάνου του (488). Τοιχογραφία από το ναό του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, 20ός αιώνας.

3. Ο αρχιεπίσκοπος Ανθέμιος χαρίζει το ιδιόχειρο γραμμένο εναγγέλιο του Ματθαίου στον αυτοκράτορα Ζήωνα (488). Τοιχογραφία από το ναό του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, 20ός αιώνας.

4. Ο αυτοκράτορας Ζήων παραχωρεί στον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο τα αυτοκρατορικά προνόμια (488). Τοιχογραφία από το ναό του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, 20ός αιώνας.

Τα αυτοκρατορικά προνόμια της Εκκλησίας της Κύπρου

Παρά την απόφαση για αποδοχή της αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας της Κύπρου από την Σύνοδο της Εφέσου, το Πατριαρχείο Αντιοχείας δεν είχε παραιτηθεί από τις αξιώσεις του. Πενήντα περίπου χρόνια μετά, στα 478, ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Ανθέμιος κατέφυγε στον αυτοκράτορα Ζήνωνα (474-491), ζητώντας την υποστήριξή του. Ο Ζήνων όχι μόνο επικύρωσε το αυτοκέφαλο σε τοπική Σύνοδο που συνεκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά σύμφωνα με την παράδοση, φρόντισε να το εξάρει, δίδοντας στον Ανθέμιο και τους διαδόχους του τρία αυτοκρατορικά προνόμια: να φορεί πορφυρό μανδύα στις ιεροτελεστίες, να κρατεί αυτοκρατορικό σκήπτρο αντί ποιμαντορική ράβδο και να υπογράφει με κιννάβαρη, δηλαδή με ερυθρό μελάνι. Οι Βυζαντινές πηγές μαρτυρούν ότι, μη γνωρίζοντας ο Ανθέμιος πώς να αντιμετωπίσει τις αξιώσεις του Πατριαρχείου Αντιοχείας, είδε στον ύπνο του τον Απόστολο Βαρνάβα, ο οποίος του υπέδειξε το μέρος όπου θα έβρισκε το λείψανό του. Πράγματι το λείψανο του Αποστόλου Βαρνάβα βρέθηκε κάτω από μια χαρουπιά, με τοποθετημένο στο στήθος του το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον, χειρόγραφο του ιδίου του Βαρνάβα. Ενώ όμως μαρτυρούνται όλα αυτά, καμιά βυζαντινή πηγή δεν αναφέρει τίποτε για τα αυτοκρατορικά προνόμια. Μόνο στο εγκώμιο του Αποστόλου Βαρνάβα βρίσκουμε την πληροφορία «τον δε επίσκοπον μεγάλως ο βασιλεύς τιμήσας, απέλυσεν αυτόν επί την Κύπρον μετά χρημάτων πολλών και κελεύσεως, εντειλάμενος αυτό εγείρει ναόν τω αγίω αποστόλω Βαρνάβα εν τω τόπω ένθα ευρέθη το τίμιον λείψανον». Οι τιμές αφορούσαν μόνο χρήματα, ή μήπως εδώ γίνεται υπαινιγμός για τα αυτοκρατορικά προνόμια;

Δημοσθένους Α., *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191), Υλικός και πνευματικός πολιτισμός*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2002, 25-26.

(5α) Η εύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα. Εικαστική απόδοση της τοιχογραφίας από τον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη, 18ος αιώνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

(5β) Εικαστική απόδοση του ναΐσκου που κτίστηκε πάνω από τον τάφο του αποστόλου Βαρνάβα στη νεκρόπολη δυτικά της Σαλαμίνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

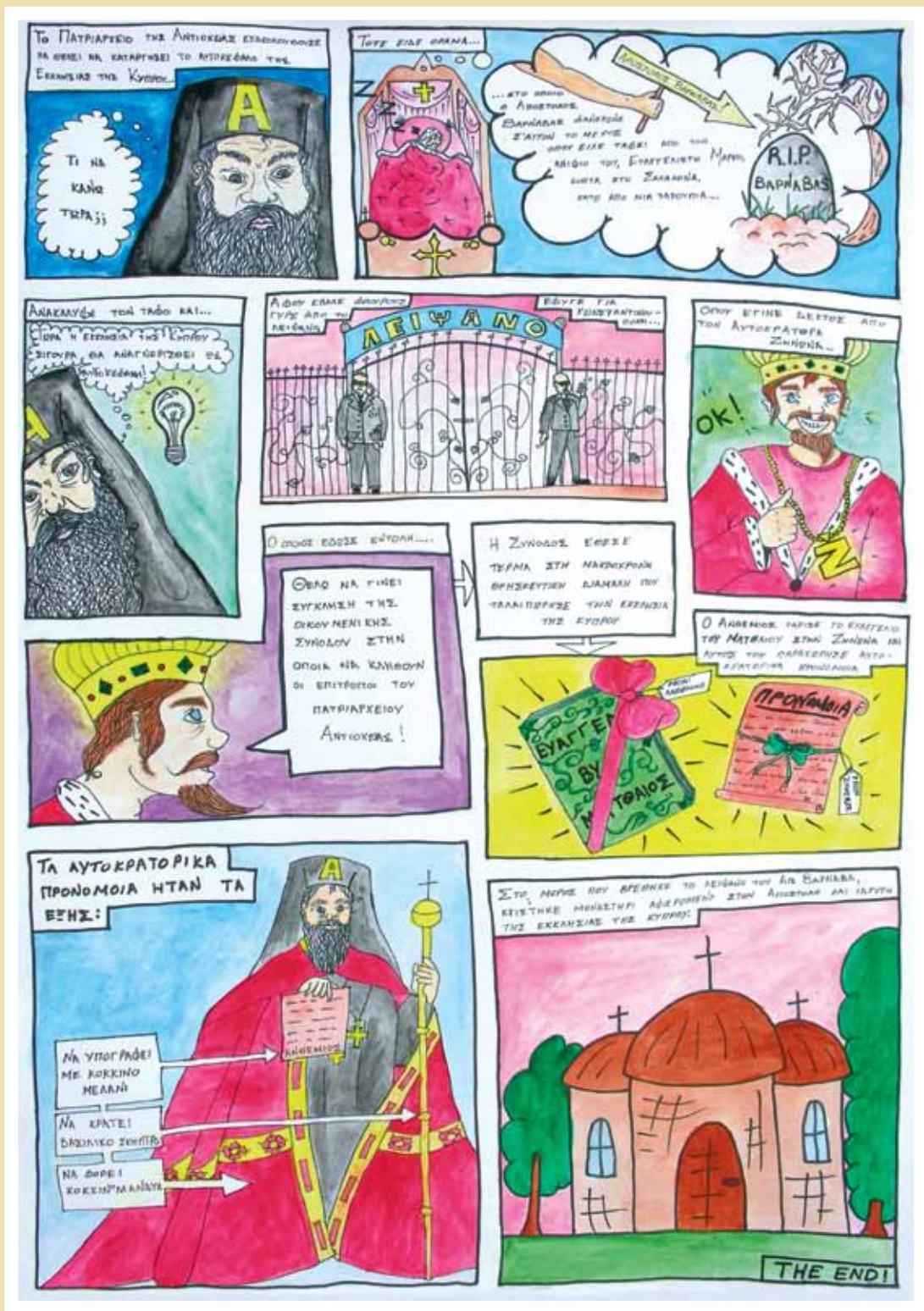
(5γ) Η παραχώρηση των προνομίων από τον αυτοκράτορα Ζήωνα στον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο. Εικαστική απόδοση της τοιχογραφίας από το ναό του Αποστόλου Βαρνάβα, Σαλαμίνα, 20ός αιώνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

ΣΚΕΨΟΥ

- Ποιο λάθος εντοπίζεις στο γραμματόσημο που απεικονίζει την παραχώρηση των προνομίων από τον αυτοκράτορα Ζήωνα στον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο;

Το όραμα του Ανθέμιου και η εύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα σε κόμικ.

6. Βοϊτόβιτς Ειρήνη, Ιστορία Κατεύθυνσης Β8, Μαθητικός Λόγος 17 (σχολική χρονιά 2007-8), Λύκειο Μακαρίου Γ', Λάρνακα 2008, 71.

Ο τάφος του αποστόλου Βαρνάβα

Ο τάφος του αποστόλου Βαρνάβα βρίσκεται ανατολικά της μονής σε απόσταση 100 περίπου μέτρων, μέσα στη αρχαία νεκρόπολη της Σαλαμίνας, σε χώρο που αφθονούν οι χαρουπιές. Πρόκειται για λαξευτό τάφο της ρωμαϊκής περιόδου, που αποτελείται από θάλαμο σχήματος ακανόνιστου ορθογώνιου, στις μακρές πλευρές του οποίου υπάρχουν δύο αρκοσόλια, στα οποία διασώζονταν σπαράγματα τοιχογραφιών. Η προσπέλαση στον τάφο γίνεται με λαξευτή κλίμακα-δρόμο από τη νότια πλευρά.

Το απόκρυφο έργο «Περίοδοι και μαρτύριον του αγίου Βαρνάβα» του 5ου αιώνα, που αποδίδεται στον ανεψιό του Βαρνάβα Ιωάννη-Μάρκο, περιγράφει το μαρτύριο του Αποστόλου και τον χώρο ταφής του [...]

Ο μοναχός Αλέξανδρος στο εγκώμιό του αναφέρει ότι οι Ιουδαίοι από τη Συρία, αφού βασάνισαν πολύ τον Βαρνάβα, τον δολοφόνησαν [...]

Σύμφωνα με την παράδοση, την οποία αναφέρει και ο μοναχός Αλέξανδρος στον τόπο που ήταν θαμμένος ο απόστολος Βαρνάβας που λεγόταν της Υγείας, χωρίς να το γνωρίζουν οι άνθρωποι που πήγαιναν εκεί ενεργούσαν θεϊκές δυνάμεις. Συνεχίζοντας ο Αλέξανδρος αναφέρει ότι ο απόστολος Βαρνάβας παρουσιάστηκε τρεις φορές στον ύπνο του Αρχιεπισκόπου Ανθεμίου, που έζησε την εποχή του αυτοκράτορος Ζήνωνος (474-491) [...]

Ο τάφος του αποστόλου διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες, τα υπολείμματα των οποίων δεν βοηθούν στη χρονολόγησή τους. Στο αρκοσόλιο, που βρίσκεται στα δεξιά του θαλάμου, ορύχθηκε πηγάδι από το οποίο οι προσκυνητές αντλούσαν αγίασμα. Το πηγάδι βρίσκεται σήμερα εξωτερικά στην βόρεια πλευρά του ταφικού παρεκκλησίου.

Το λείψανο του αποστόλου Βαρνάβα μεταφέρθηκε από τον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο και τοποθετήθηκε σε τάφο στην αφίδα του νότιου κλίτους της βασιλικής, που έκτισε για τον σκοπό αυτό. Η πλάκα με την οπή που διασώθηκε ήταν επενδυμένη «αργυρίω ικανώ» και πιθανώς ήταν στολισμένη με κιβώριο.

Το ευαγγέλιο του Ματθαίου, που ο Ανθέμιος βρήκε στο στήθος του λειψάνου του αποστόλου, το δώρισε στον αυτοκράτορα Ζήωνα, ο οποίος το τοποθέτησε σε παρεκκλήσι των ανακτόρων. Σύμφωνα με τον μοναχό Αλέξανδρο, το ευαγγέλιο αυτό χρησιμοποιείτο κατά τη λειτουργία της Μ. Πέμπτης. Την πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει και ο επίσκοπος Αντιοχείας Σεβήρος, ο οποίος σε επιστολή του αναφέρει ότι είδε το ευαγγέλιο αυτό στο ναό του Αγίου Στεφάνου, όπου το είχε τοποθετήσει ο Ζήνων, όταν επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη επί πατριάρχου Μακεδονίου (495-511), το 508, λίγα χρόνια μετά την ανεύρεσή του.

Αργότερα πάνω από τον υπόγειο τάφο του αποστόλου Βαρνάβα κτίστηκε μικρός ναός-μαρτύριο. Όταν ο Μπάρσκυ επισκέφθηκε τη μονή το 1735 ζωγράφησε το ταπεινό, τότε, κτίσμα που φαίνεται στο σχέδιό του. Πρόκειται για λιθόκτιστο ναό με δίρικτη στέγη, που φέρει σταυρό στην μια άκρη. Προσαρτημένος στη μια πλευρά του ναού εικονίζεται πυργοειδής κατασκευή με θύρα.

Τον τάφο του αποστόλου αναφέρει και ο Ροσκοκ (1738) ως ένα λαξευμένο σπήλαιο, στην είσοδο του οποίου υπήρχε πηγάδι με υφάλμυρο νερό και ότι πάνω από τον τάφο είχε κτιστεί μικρό παρεκκλήσιο [...]

Το κτίσμα που σχεδίασε ο Μπάροκν το 1735 ερειπώθηκε και αντικαταστάθηκε με μικρό παρεκκλήσιο το 1954, το οποίο κτίστηκε με δαπάνη της Ευγενίας Θεοδότου. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1964, το παρεκκλήσιο μετασκευάστηκε σε μονόκλιτο τρουλαίο ναό με δαπάνες του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

Στη θέση που τάφηκε ο απόστολος Βαρνάβας είναι κτισμένο σήμερα (μεταγενέστερο) πεζούλι πάνω στο οποίο τοποθετήθηκε το 1965, σύμφωνα με πληροφορία του Καθηγουμένου της μονής Αρχιμανδρίτη Γαβριήλ, κάλυμμα μαρμάρινης σαρκοφάγου, που βρισκόταν στο δεύτερο ταφικό θάλαμο, βόρεια του τάφου του αποστόλου Βαρνάβα. Δεν υπάρχουν πληροφορίες, αν το κάλυμμα ανήκε στη σαρκοφάγο του αποστόλου Βαρνάβα.

Χατζηχριστοδούλου Χρ., «Η Ιερά Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα παρά τη Σαλαμίνα της Κύπρου» στο Κοκκινόφτας Κ. (επιμ.), *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Ο Βίος του Αποστόλου Βαρνάβα – Οι πηγές – Η ιστορία της Μονής – Η αρχιτεκτονική, Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Λευκωσία 2009, 73-90.*

Διοίκηση – Οικονομία – Κοινωνία

Διοίκηση και πόλεις της Κύπρου (535)

μδ' Ἐπαρχία Κύπρου τῆς νήσου, ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις ιγ'.

Κωνσταντία μητρόπολις*, Ταμασός, Κίτης, Ἀμαθοῦς, Κόριν, Πάφος, Ἀρσινόε, Σώλοι, Λάπιθος, Κιοβοία, Κύθροι, Καρπάσιν, Λάπιθος, (Τριμιθούντων, Λευκωσία).

Ιεροκλέους Συνέκδημος (εκδ. Honigman, 38)

*Μητρόπολις: πρωτεύουσα

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 21.

Πόλεις της Κύπρου (591-603)

1095 Ἐπαρχία τῆς Κύπρου

Κωνσταντία μητρόπολις, Κίτιον, Ἀμαθοῦς, Κούριον, Πάφος, Ἀρσενάϊ, Σώλοι, Λάπιθος, ἐν ἧ' ἐγεννήθη Γεώργιος ὁ Κύπριος ὁ γράψας τὴν βίβλον ἐξ ἧς ταῦτα μετελήφθησαν, Κυρηνία, Ταμασός, Κύθροι, Τριμιθοῦς, Καρπάσιν.

Γεώργιος Κύπριος, Γεωγραφικὸ εγχειρίδιο

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 25.

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕ ΣΤΟ ΧΑΡΤΗ και ΣΚΕΨΟΥ

- Να τοποθετήσεις στο χάρτη της Κύπρου τις πόλεις που αναφέρονται στις δύο προηγούμενες πηγές.

- Ποιες από αυτές κατοικούνται μέχρι σήμερα; Ποιες από αυτές διατηρούν το ίδιο όνομα;

Υπαγωγή της Κύπρου στη Διοίκηση της Ανατολής (Oriens)

Οι μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού (284-305) και του Μ. Κωνσταντίνου (324-337) υπήγαγαν την Κύπρο στη Διοίκηση της Ανατολής (Oriens). Διοικητής της περιφέρειας ήταν αρχικά ο Praefectus Praetorio Orientis, κατόπιν ο Vicarius Orientis και μετά το 331 ο Comes Orientis, που είχε ως έδρα του την Αντιόχεια.

Δημοσθένης Α., *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191)*, Υλικός και πνευματικός πολιτισμός, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2002, 23.

Ένταξη της Κύπρου στην *Quaestura Iustiniana Exercitus*

EX UT BONUS και τὰ ἐξῆς

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς πρὸς Βόνον κοιναέστορα *EXERCITU*

RECTE NOBIS

Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νήσων φησὶν ἡ διάταξις, ὑποβάλλουσα τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ Κύπρον, Ῥόδον καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους, Καρίαν, Μυσίαν, Σκυθίαν, τὸν τούτων ἡγούμενον Ἰουστινιανὸν *QUAESTORA EXERCITU* προσαγορεύουσα, καὶ τῶν στρατιωτῶν ἡγείσθαι τῶν αὐτῶν ἐπαρχιῶν κελεύουσα, καὶ τὰς ἐκ τούτων πεμπομένας ἐκκλήτους ἐξετάζειν αὐτὸν διατυπούσα καὶ πρὸς γε τὴν ἴσην τάξιν αὐτῶ ἐπάρχων τῶν *PRAETORION* ἀπονέμουσα.

Ἐγράφη πρὸς ἰε΄ καλανδῶν Ἰουνίων μετὰ τὴν ὑπατείαν Βελισαρίου.»

Γκουτζιουκώστας Ανδρέας και Μονίαρος Ξενοφών, *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α΄ (527-565): Η περίπτωση της Quaestura Iustiniana Exercitus*, Εταιρεία Βυζαντινῶν Ερευνῶν 22, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009, 90.

Ξεχωριστή θέση, μεταξύ των αλλαγών που εισήγαγε ο Ιουστινιανός στην περιφερειακή διοίκηση, κατέχει η σύσταση της *quaestura exercitus*. Επρόκειτο στην ουσία για μια νέα επαρχότητα, η οποία περιελάμβανε τις επαρχίες της Μικρᾶς Σκυθίας, Κάτω Μυσίας, Καρίας, Κυκλάδων νήσων (επαρχία Νήσων) και Κύπρου, με ἔδρα τὴν Οδησσό (σημ. Βάρνα*). Επικεφαλῆς του νέου μορφώματος διορίστηκε ο Βόνος, ἓνας ἐμπειρὸς κρατικὸς λειτουργός, πιθανότατα πρῶην ἐπάρχος πραιτωρίων Ἰλλυρικοῦ, ο ὁποῖος ἔλαβε τὸ νεοπαγὲς ἀξίωμα τοῦ *quaestor Iustinianus exercitus*.

[...] Βασικὸς στόχος τῆς δημιουργίας τῆς νέας επαρχότητας ἦταν ἡ οικονομικὴ στήριξη τῶν βορείων επαρχιῶν που εἶχαν υποστῆι μεγάλης κλίμακας καταστροφές ἀπὸ τις συνεχεῖς βαρβαρικὲς εἰσβολές. Στὸ πλαίσιο τῆς *quaestura exercitus* εξασφαλιζόταν ἀπὸ τις παράκτιες καὶ νησιωτικὲς περιοχές ἢ *anpona militaris* γιὰ τις στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς Μικρᾶς Σκυθίας καὶ τῆς Μυσίας Δευτέρας μέσω τῆς φορολογίας καὶ στὴ συνέχεια μεταφερόταν στὸ βορρᾶ διὰ θαλάσσης, πιθανότατα με ναυλωμένα πλοία. Ἄλλωστε ἀπὸ τις επαρχίες Κύπρου, Καρίας καὶ Νήσων διερχόταν ἡ σημαντικότερη θαλάσσια ἀρτηρία που συνέδεε τὴν πρωτεύουσα με τις πλούσιες επαρχίες τῆς Ανατολῆς, πάνω στὴν ὁποία κινούνταν καὶ τα σιταγωγὰ τῆς *anpona civica*.

[...] Ἡ *quaestura exercitus* καὶ ὁ επικεφαλῆς μαρτυροῦνται γιὰ τελευταία φορὰ στὶς ἀφηγηματικὲς πηγές τὸ 578, ἴσως καὶ λίγο ἀργότερα, τὸ 580. Λαμβάνοντας ὠστόσο ὑπόψη τις μαρτυρίες τῶν σφραγιστικῶν καταλοίπων σε συνδυασμὸ καὶ με τα ἱστορικὰ δεδομένα, ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Ιουστινιανοῦ δὲν αποκλείεται νὰ ἐπιβίωσε ἕως τα μέσα περίπου τοῦ 7ου αἰῶνα ἢ καὶ λίγο ἀργότερα. Ἡ εὕρεση νέων ἀρχαιολογικῶν στοιχείων καὶ ιδιαίτερα σφραγίδων ἐνδεχομένως νὰ διαφωτίσει περισσότερο τὸ ὅλο ζήτημα, που

εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της μετάβασης από τις δομές της πρωτοβυζαντινής επαρχιακής διοίκησης σε εκείνες των θεμάτων.

* Δεν πρέπει να συγχέεται με την Οδησό της σημερινής Ουκρανίας.

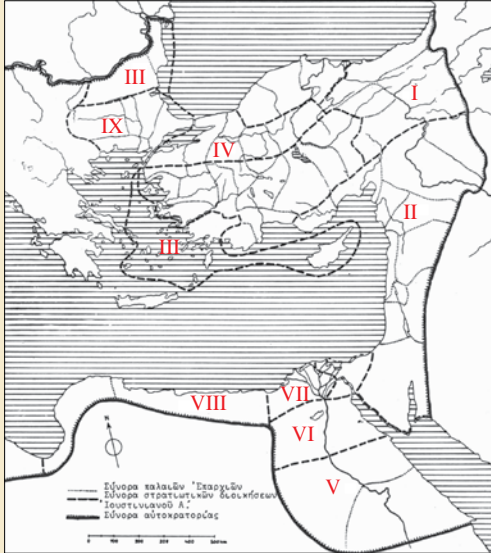
Γκουτζιουκώστας Ανδρέας και Μονιάρος Ξενοφών, *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α' (527-565): Η περίπτωση της Quaestura Iustiniana Exercitus*, Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 22, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009, 234-238.

Οι λόγοι της διοικητικής ένταξης της Κύπρου στην Quaestura Iustiniana Exercitus (537)

Το διοικητικό σύστημα του Μ. Κωνσταντίνου, που στηριζόταν στον πλήρη διαχωρισμό πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, επιχείρησε να αναμορφώσει ο Ιουστινιανός Α' (527-565), ο οποίος στρατιωτικοποίησε τη διοίκηση σε ορισμένες απομακρυσμένες επαρχίες του κράτους. Στις προσπάθειές του αυτές εντάσσεται και η παράξενη στρατιωτική διοίκηση που δημιουργήθηκε το 537, η *quaestura iustiniana exercitus*, στην οποία συμπεριλήφθηκε η Κύπρος μαζί με τις βόρειες επαρχίες του κράτους και τα νησιά του Αιγαίου. Η πολιτικοστρατιωτική αυτή διοίκηση δημιουργήθηκε προφανώς, για να ενισχυθούν οικονομικά οι εξασθενημένες από τις βαρβαρικές επιδρομές περιοχές του Δούναβη με τα εισοδήματα από τις πλούσιες περιοχές της Κύπρου και των άλλων νησιών, που την εποχή αυτή περνούσαν μια περίοδο σχετικής ηρεμίας. Οπωσδήποτε η διοίκηση αυτή δε φαίνεται να διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα και πρέπει να καταργήθηκε αμέσως μετά το τέλος της βασιλείας του Ιουστινιανού, αν όχι και νωρίτερα.

Νεράντζη - Βαρμάζη Β., *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, 35.

Οι στρατιωτικές διοικήσεις στο ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού Α' (527-565)

- I. Στρατιωτική Διοίκηση Αρμενίας
- II. Στρατιωτική Διοίκηση Ανατολής
- III. *Quaestura Iustiniana exercitus*
- IV. Περιοχή των Παλατινοί
- V. Θηβαϊκό Λίμιτον (*Thebaicus limes*)
- VI. Αρκαδία
- VII. Αίγυπτος
- VIII. Λιβυκό Λίμιτον (*Libycus limes*)
- IX. Στρατιωτική Διοίκηση Θράκης

Καραγιαννόπουλου Ι., *Χάρτες πρώιμου Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, 24.

Επανάσταση του Καλόκαιρου στην Κύπρο (333)

Αυτό το έτος (Α.Μ. 5825=333) ο Δαλμάτιος* αναγορεύτηκε Καίσαρας. Ο Καλόκαιρος δε, που αποστάτησε στη νήσο Κύπρο, δεν άντεξε στην επίθεση των Ρωμαίων και αφού μεταφέρθηκε ηττημένος με τους συνένοχούς του στην Ταρσό της Κιλικίας, κάηκε ζωντανός από τον Καίσαρα Δαλμάτιο.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 29.28-31

*Φλάβιος Δαλμάτιος: ετεροθαλής αδελφός του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ο οποίος είχε τον τίτλο του Censor. Το 334 ο Φλάβιος Δαλμάτιος κατέστειλε την επανάσταση του Καλόκαιρου, που είχε αυτοανακηρυχθεί αυτοκράτορας το 333 στην Κύπρο. Ο Φλάβιος Δαλμάτιος δεν πρέπει να συγχέεται με το γιο του Φλάβιο Ιούλιο Δαλμάτιο, ο οποίος αναγορεύτηκε Καίσαρας από τον Κωνσταντίνο το 335. Εδώ ο Θεοφάνης, όπως και ο Κεδρηγός, συγχέουν τα δύο πρόσωπα, λόγω της συνωνυμίας τους, και αναφέρουν τον πατέρα ως καίσαρα.

Β. Νεράντζη – Βαρομάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 35.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Επανάσταση του Καλόκαιρου στην Κύπρο (333)

Στον εικοστό ένατο χρόνο [της βασιλείας του Μεγάλου Κωνσταντίνου] ο Δαλμάτιος αναγορεύτηκε Καίσαρας. Ο Καλόκαιρος, ο οποίος επαναστάτησε στην Κύπρο, κάηκε ζωντανός από το Δαλμάτιο στην Ταρσό της Κιλικίας.

Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών*, Ι519.13-15

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος – 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 62.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Αυτοκρατορικό ενδιαφέρον για την Κύπρο

(α) Ανοικοδόμηση της Σαλαμίνας από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίο Β΄ (337-361) και μετονομασία της σε Κωνσταντία (342)

Κατά τη βασιλεία [του Κωνσταντίου*] καταστράφηκε από θεομηνία η πόλη της Σαλαμίνας της Κύπρου και καταποντίστηκε το μεγαλύτερό της μέρος στη θάλασσα από το σεισμό, ενώ το υπόλοιπο κατέπεσε στο έδαφος. Ο Κωνσταντίος ο ίδιος την ανοικοδόμησε, απάλλαξε τους κατοίκους της πόλης, που επέζησαν του σεισμού, από τους φόρους για τέσσερα χρόνια και έκτισε διάφορα κτίσματα στην πόλη που ονομαζόταν προηγουμένως Σαλαμίνα και μετονομάστηκε σε Κωνσταντία εξαιτίας εκείνου, και η οποία είναι τώρα πρωτεύουσα της Κύπρου.

Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, 313.8-15

*Κωνσταντίος Β΄: γιος και διάδοχος του Μ. Κωνσταντίνου. Ο Μαλάλας στη χρονογραφία του εσφαλμένα γράφει «Κωνσταντίου του Χλωρού» αντί «Κωνσταντίου υιού του μεγάλου Κωνσταντίνου».

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 22.

(απόδοση στη νεοελληνική)

(β) Επίσκεψη του υδραγωγείου του πωχοκομείου του Αγίου Κόνωνος (επί Ιουστινιανού Α΄, 527-565)

«Τὸ πωχεῖον τοῦ ἁγίου Κόνωνος. Τὸν ἀγωγὸν αὐτοῦ ἀνενέωσεν ἐν Κύπρῳ.»

Προκόπιος, *Περὶ κτισμάτων*, 5.9

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 22.

(γ) Το υδραγωγείο της Σαλαμίνας – Κωνσταντίας (επί Ηρακλείου, 608-610)

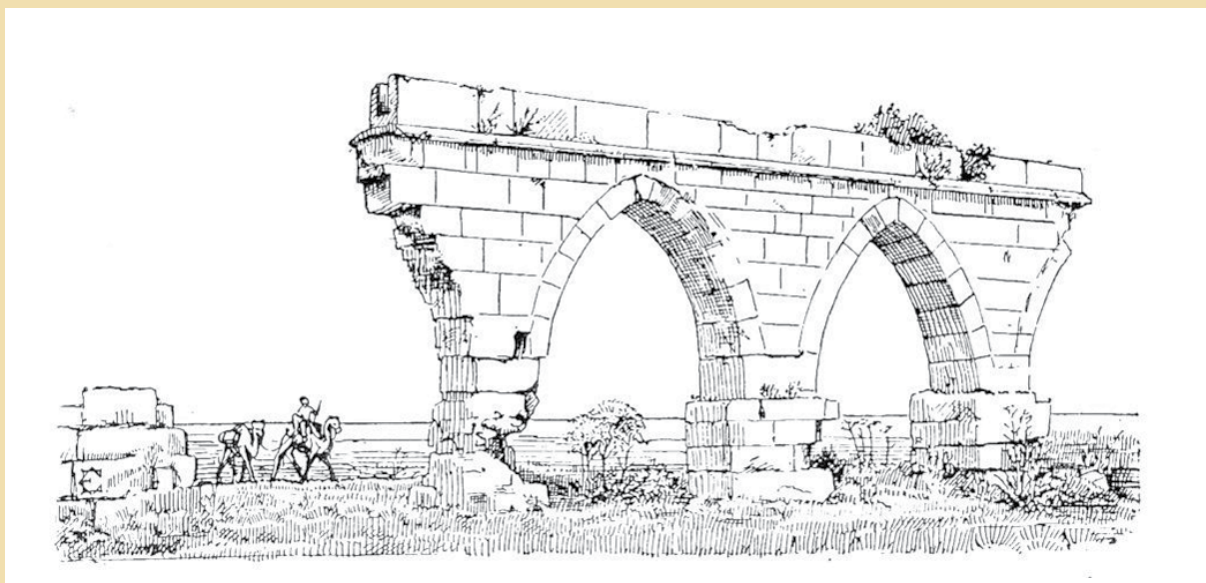
Έχουν βρεθεί μια σειρά από οκτώ συνολικά επιγραφές, οι οποίες αναφέρονται στην κατασκευή των αφίδων του υδραγωγείου της πρωτεύουσας της Κύπρου, Κωνσταντίας. Στις επιγραφές αυτές μνημονεύεται κάθε φορά ο αριθμός των αφίδων που κατασκευάστηκαν, και ο εκάστοτε υπεύθυνος για την κατασκευή αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Ωστόσο, σε μια από τις επιγραφές δεν μνημονεύεται το όνομα κάποιου αρχιεπισκόπου, αλλά το όνομα του Ηρακλείου. Το κείμενο της επιγραφής αυτής έχει ως εξής:

[+ Ἐγένον]το συν
θ(ε)ῶ κ(αι) αὐται ἐ αἵπτὰ
ἀψίδες ἐκ τῶν φιλ –
στιμηθέντων πα-
ρὰ Φλ(αοῦιου) Ἡρακλίου τοῦ θε-
οστέππου ἡμῶν δεσ-
πότου ἀπὸ τοῦ ἵπποδρόμ-
ου· μη(νὸς) ζ', ἰ(ν)δ(ικτιῶνος) - +

[...] Τα στοιχεία επιτρέπουν, νομίζω, να χρονολογήσουμε την επιγραφή του υδραγωγείου στην εποχή πριν από την αναγόρευση του Ηρακλείου σε αυτοκράτορα και, φυσικά, στο τελευταίο μέρος της εποχής αυτής. Δεν σώζεται πια ο αριθμός της ινδικτιῶνος, ο ἔκτος ὅμως μήνας του ἔτους, το οποίο ἀρχίζει τον Σεπτέμβριο, είναι ο Φεβρουάριος. Επομένως χρονολογούμε την επιγραφή στον Φεβρουάριο του 610.

Ωστόσο η διατύπωση της επιγραφής «καὶ αὐται αἱ ἑπτὰ ἀψίδες ἐκ τῶν φιλοτιμηθέντων παρὰ...» δείχνει ότι και άλλες αφίδες – πέραν των επτά – κατασκευάστηκαν από τον Ηράκλειο. Επειδή ὅμως η ἔκφραση «καὶ αὐται» συναντάται σε ἕξι ἀκόμη επιγραφές αφίδων, πρέπει μάλλον να συμπεράνουμε ὅτι το τεράστιο αυτό τεχνικό ἔργο της κατασκευής του υδραγωγείου της Κωνσταντίας, που θα ἔφερνε νερό στην πόλη ἀπὸ ἀπόσταση 55 χιλιομέτρων περίπου, ἀρχισε να κατασκευάζεται παλαιότερα. Μια υπόθεση, που ὅμως δεν υπάρχουν στοιχεία για να την τεκμηριώσουν, είναι ὅτι το ἔργο ἀρχισε να κατασκευάζεται ἐπὶ Φωκά και ὅτι η επιγραφή ἀπὸ την Κυθρέα με την *damnatio memoriae* του αυτοκράτορος [...] ἀνήκει στην αφετηρία του ἔργου στην Κυθρέα.

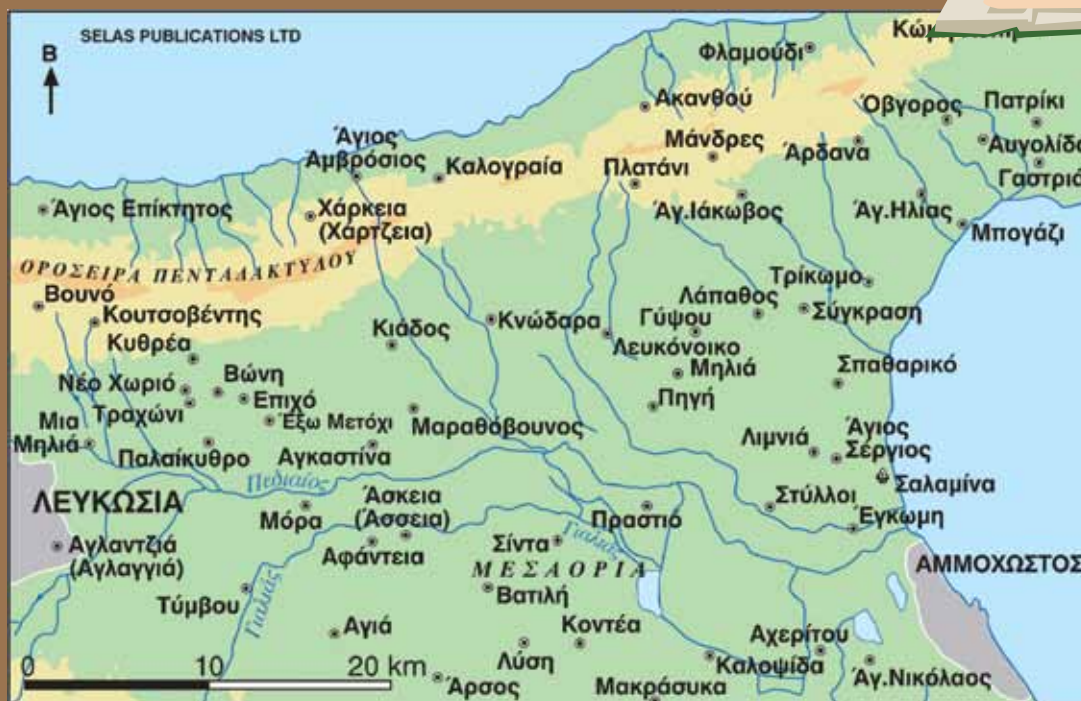
Χρυσός Ευ., «Ο Ηράκλειος στην Κύπρο (609-10)», *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Λευκωσία 2-3 Μαΐου 1983, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1984, 53-62.

7. Τμήμα από το υδραγωγείο του Ηρακλείου, c.610, Άγιος Σέργιος Αμμοχώστου. Το υδραγωγείο προμήθευε νερό τη Σαλαμίνα – Κωνσταντία από τις πηγές του Πενταδακτύλου (σχέδιο Camille Enlart, 1896-1899). Πηγή: Enlart Camille, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus* (translated and edited by David Hunt), *Trigraph*, London 1987, 384.

ΣΚΕΨΟΥ και ΧΑΡΑΞΕ ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ

- Χάραξε στον πιο κάτω χάρτη χρησιμοποιώντας το μολύβι σου και το χάρακά σου την πιθανή πορεία του υδραγωγείου που ολοκληρώθηκε από τον Ηράκλειο αξιοποιώντας πληροφορίες από τις πιο πάνω πηγές.

- Μπορείς να σκεφτείς το λόγο για τον οποίο ξεκινούσε το υδραγωγείο από την Κυθρέα;

ΣΥΓΚΡΙΝΕ

- Αφού μελετήσεις προσεκτικά την εικόνα του τμήματος του υδραγωγείου της Κωνσταντίας και την πιο κάτω φωτογραφία του τμήματος του οθωμανικού υδραγωγείου της Λάρνακας να εντοπίσεις ομοιότητες και διαφορές.

(Πηγή φωτογραφίας: Μιχάλης Θεοχαρίδης)

Ο Ηράκλειος στην Κύπρο (609-610)

Όπως είναι γνωστό, το 608 ο έξαρχος της Αφρικής Ηράκλειος επαναστάτησε εναντίον του τυράννου Φωκά. Επικεφαλής της επανάστασής τέθηκε ο γιος του εξάρχου, συνώνυμος του Ηράκλειου. Τα επαναστατικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αίγυπτο και ύστερα από μια διετία εισήλθαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Ηράκλειος ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας. Για τις κινήσεις των επαναστατών στην κρίσιμη διετία 608-610 οι ιστορικές πηγές παραδίδουν ελάχιστα στοιχεία. Είναι γι' αυτό ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η διαπίστωση του διαπρεπούς νομισματολόγου Philip Grierson, ότι μια σειρά από χάλκινα νομίσματα των επαναστατών κόπηκαν στην Κύπρο. Η ταύτιση αυτή είναι αναμφισβήτητη, γιατί στην πίσω όψη των νομισμάτων υπάρχει η επιγραφή ΚΥΠΡΟΥ. [...] Τα νομίσματα της Κύπρου, που είναι όμοια με τα αντίστοιχα των νομισματοκοπειών της Καρχηδόνας και της Αλεξάνδρειας, καθιστούν εντελώς βέβαιο ότι ο επαναστατικός στρατός και πιθανόν και ο ίδιος ο Ηράκλειος, που ήταν γενικός επικεφαλής του, διήλθαν από την Κύπρο καθοδόν προς την Κωνσταντινούπολη και μάλιστα ότι παρέμειναν αρκετό χρόνο στο νησί, ώστε να θέσουν σε λειτουργία το νομισματοκοπείο, που είχε μείνει σε αδράνεια από την εποχή του αυτοκράτορα Αλέξανδρου Σεβήρου.

Ενάγγελος Χρυσός, «Ο Ηράκλειος στην Κύπρο (609-10)», Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 2-3 Μαΐου 1983, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1984, 53-54.

ΣΚΕΨΟΥ, ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ και ΕΡΜΗΝΕΥΣΕ

- Το πιο πάνω κείμενο αποτελεί πρωτογενή ή δευτερογενή πηγή; Τα νομίσματα στα οποία αναφέρεται ο ιστορικός Ευάγγελος Χρυσός αποτελούν πρωτογενή ή δευτερογενή πηγή; Να αξιολογήσεις τη σημασία αρχαιολογικών ευρημάτων, όπως τα νομίσματα, για την ιστορική γνώση.

- Μπορείς να σκεφτείς λόγους για τους οποίους τα επαναστατικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αίγυπτο;
- Για ποιους λόγους σήμερα κάποια κράτη καταλαμβάνουν περιοχές ή και ολόκληρα άλλα κράτη;

Λιμός στην Κύπρο

Κάποτε λοιπόν, όταν ξέσπασε μεγάλος λιμός και δεν βρίσκονταν ψωμιά στην αγορά, ήταν ο άσπλαχνος Φαυστιανός ο οποίος είχε κλειδωμένους πολλούς οίκους γεμάτους από σιτάρι και κριθάρι... και επικρατούσε μεγάλη στεναχώρια στην πόλη [Κωνσταντία]...

Πολυβίου επισκόπου Ρινοκορούρων, *Βίος Αγ. Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας*, J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 41.89.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 7.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Λιμός στην Κύπρο, όταν επισκόπος Τριμιθούντος ήταν ο Άγιος Σπυρίδων (±325)

... Ο Θεός τιμωρούσε το νησί με ανομβρία και επικρατούσε φοβερή ξηρασία· και την ξηρασία ακολουθούσε πείνα, την πείνα αρρώστιες και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αφανιζόταν ενώ το υπόλοιπο περίμενε να έχει το ίδιο τέλος... Επικρατούσε πάλι συμφορά παντού και το νησί δεν καρποφορούσε. Οι σιτέμποροι, μπροστά σε μια τέτοια θεϊκή απειλή, επειδή ήθελαν να ζουν πολυτελώς και μηχανεύονταν πώς να εκμεταλλευντούν την κατάσταση, μεγάλωναν ακόμη περισσότερο τη συμφορά, ανεβάζοντας τις τιμές και, όπως αναφέρεται στην Αγία Γραφή, προσπορίζοντας για τους εαυτούς τους ανόσια κέρδη από τις συμφορές των άλλων.

Συμεών μεταφραστής, *Βίος Αγίου Σπυρίδωνος*, J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 116.417.

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 57.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Ανομβρία και λιμός στην Κύπρο (πριν από το 326)

Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος μετὰ τὸ βαπτισθῆναι εἶπεν, ὅτι ἡ δική μας χώρα ἢ Κύπρος ἔμεινεν χωρὶς τινὰν χρόνους λς', διατὶ ἐγένηεν πείνα μεγάλη ἀπὸ ἀβροχίαν, καὶ οὐλὴ ἢ σπορὰ ἐχάθηκεν· καὶ ἡ πείνα ἐγένηεν μεγάλη, καὶ οὐλα τὰ νερὰ τῶν βρῦσων ἐξεράναν,

καὶ ἐπηγαίνναν ἀπὸν τόπον εἰς τόπον μὲ τὰ κτηνά τους νὰ εὔρουν νερόν, νὰ ζήσουν καὶ τὰ κτηνά τους· καὶ οὐλα ἐστεγνώσαν, καὶ λάκκοι καὶ βρύσες, καὶ ἀφήκαν τὴν πανθαύμαστην Κύπρον καὶ ἐπεράσαν ὡδὰ κ' ἐκεῖα ὅπου πασαεῖς ἠῦρεν ἀνάπανσιν· καὶ τὸ νησιὸν ἔμεινεν χωρὶς τινὰν χρόνους λς'.

Ο Μέγας Κωνσταντῖνος, μετὰ τὴν βάπτισή του [337 μ.Χ.], εἶπε πὼς ἡ δική μας χώρα, ἡ Κύπρος, παρέμεινε χωρὶς κατοίκους γιὰ 36 χρόνια. Διότι ἐγίνε μεγάλη πείνα, σαν ἀποτέλεσμα ἀνομβρίας, καὶ καταστράφηκε ὅλη ἡ παραγωγή. Καὶ ἡ πείνα ἐπεξετάθη. Καὶ ὅλα τα νερά τῶν πηγῶν στέρειψαν. Καὶ μετακινούνταν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ μέρος σε μέρος, μαζί με τὰ ζωντανά τους, γιὰ νὰ βρουν νερό, νὰ σωθοῦν. Καὶ ὅλα ξεράθηκαν, καὶ πηγὰδια καὶ βρύσες. Καὶ εγκαταλείφθηκε ἡ πανθαύμαστη Κύπρος καὶ διασκορπίστηκαν οἱ κάτοικοί της σ' ὅποιο μέρος (εκτὸς Κύπρου) μπόρεσε ὁ καθένας νὰ βρεῖ καλύτερες συνθήκες. Καὶ τὸ νησί παρέμεινε ἔρημο ἀπὸ κατοίκους γιὰ 36 χρόνια.

Λεόντιος Μαχαιράς, Ἐξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου,
ἢ ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν, 3

Παυλίδης Α., *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995 (ἐκδοσι β' βελτιωμένη), 2-3.

(ἀπόδοσι στη νεοελληνική: Ἄντρος Παυλίδης)

ΣΚΕΨΟΥ καὶ ΚΡΙΝΕ

- Συμφωνεῖς με τὸ χαρακτηρισμό «ἀσπλαχνος» που δίνει ὁ συντάκτης τῆς πρώτης πηγῆς, ἐπίσκοπος Πολύβιος, γιὰ τὸ Φαυστιανό; Νὰ αιτιολογήσεις τὴν ἀπάντησή σου.
- Μπορεῖς νὰ σκεφτεῖς ἄλλες ιστορικές περιόδους, κατὰ τίς οποίες οἱ ἄνθρωποι υπέφεραν ἀπὸ πείνα καὶ κάποιοι συνάνθρωποὶ τους συμπεριφέρονταν ἐγωιστικά ἢ ἐκμεταλλεύονταν τὴν κατάσταση;
- Θεωρεῖς ὑπερβολή τὴν πληροφορία ὅτι ἡ Κύπρος εγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς γιὰ 36 χρόνια; Υπάρχουν ιστορικές πληροφορίες που ἀνατρέπουν τὴ συγκεκριμένη πληροφορία που μας δίνει ὁ Λεόντιος Μαχαιράς;

Σεισμός στη Σαλαμίνα τῆς Κύπρου

Τῷ αὐτῷ ἔτει, (Α.Μ. 5824=332) σεισοῦ λαβροτάτου γενομένου ἐν Κύπρῳ, Σαλαμίνα πόλις κατέπεσε καὶ ἰκανὴν πληθὺν διέφθειρεν.

Τὸν ἴδιο χρόνο (333 μ.Χ.) προκλήθηκε ἰσχυρότατος σεισμός στὴν Κύπρο καὶ ἡ πόλις Σαλαμίνα κατέπεσε καὶ σκοτώθηκε πολὺς πληθυσμός.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 29.24-25.

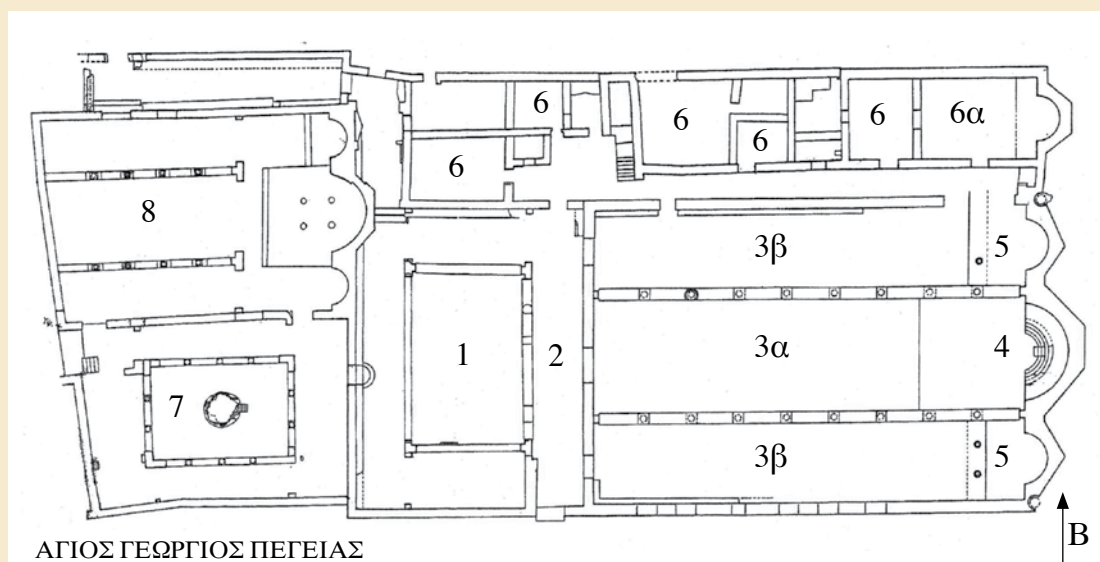
Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινῶν Πηγῶν Κυπριακῆς Ἱστορίας*, 4ος - 15ος αἰώνας, Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Λευκωσία 1996, 35.

(ἀπόδοσι στη νεοελληνική)

Τέχνη

Αρχιτεκτονική - Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική

Τα βασικά μέρη μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΓΕΙΑΣ

8. Βασιλική Α', Άγιος Γεώργιος Πέγεια, 6ος αιώνας, Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνική Δημοκρατία (σχέδιο Χρυσήλιου Πολυκάροπου).

1. Το αίθριο (atrium) ήταν μια υπαίθρια αυλή με τέσσερις στοές στις πλευρές της, οι οποίες στηρίζονταν σε κιονοστοιχίες. Στη μέση του αιθρίου υπήρχε η φιάλη (κρήνη), συνήθως μαρμάρινη. Οι πιστοί πριν εισέλθουν στον κυρίως ναό έπλεναν τα χέρια και τα πόδια τους για να δεχθούν, όντας καθαροί σωματικά πα, και τον ψυχικό εξαγνισμό. Η παράδοση, μάλιστα, θέλει την ύπαρξη της καρκινικής επιγραφής ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑΜΗΜΟΝΑΝΟΨΙΝ στη φιάλη του αιθρίου της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολεως (διαβαζόταν και από τα αριστερά και από τα δεξιά: «Νίψον ανομήματα μη μόναν όψιν» = Ξέπλυνε τις αμαρτίες σου (όταν θα εισέλθεις στο ναό) και όχι μόνο το πρόσωπό σου).

2. Ο νάρθηκας (= νάρθηξ: καλάμι, λόγω του στενόμακρου σχήματός του) ήταν ένας μακρόστενος προθάλαμος μετά από το αίθριο και μπροστά από τον κυρίως ναό. Στο νάρθηκα παρέμεναν οι κατηγούμενοι (όσοι βρίσκονταν στο στάδιο της διδασκαλίας και δεν είχαν βαπτιστεί ακόμη Χριστιανοί) και όσοι είχαν διαπράξει κάποιο αμάρτημα (προσκλαίοντες ή προσπίπτοντες). Η είσοδος πρόσβασης από το νάρθηκα στον κυρίως ναό καλυπτόταν από βήλα (κουρτίνες). Όταν άρχιζε η τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας η οποία απευθυνόταν μόνο στους μνημένους Χριστιανούς, με την εντολή του ιερέα «τάς θύρας, τάς θύρας εν σοφία. Πρόσχωμεν» τα βήλα κατέβαιναν και εμπόδιζαν οποιαδήποτε οπτική πρόσβαση των κατηγουμένων και των προσκλαίωντων στον

κυρίως ναό. Ως νάρθηκας μπορούσε χρησιμοποιηθεί η ανατολική στοά του αιθρίου, όπως στην περίπτωση της Βασιλικής Α΄ του Αγίου Γεωργίου Πέγειας.

3. **Κυρίως ναός:** ο χώρος που προοριζόταν για τους πιστούς. Χωριζόταν με κιονοστοιχίες (σειρές από κίονες) σε επιμέρους μέρη, τα κλίτη. Συνήθως οι πιο πολλές βασιλικές ήταν τρίκλιτες, ενώ υπήρχαν και μεγαλύτερες με πέντε ή επτά κλίτη. Στο μεσαίο κλίτος (3α) υπήρχε ο άμβωνας, το επίσημο δηλαδή βήμα στο οποίο ανέβαιναν οι ιερείς για να αναγνώσουν το ευαγγέλιο κι άλλα ιερά κείμενα. Κατά κανόνα το μεσαίο κλίτος ήταν υπερυψωμένο και ανοίγονταν στους πλαϊνούς του τοίχους παράθυρα που φώτιζαν τη βασιλική.

Οι πιστοί συνήθως παρέμεναν στα πλάγια κλίτη (3β), από τα οποία δεν μπορούσαν να περάσουν στο μεσαίο (3α), αφού φράσσονταν με θωράκια (μαρμάρινες ή λίθινες πλάκες) μεταξύ των κίωνων των κιονοστοιχιών.

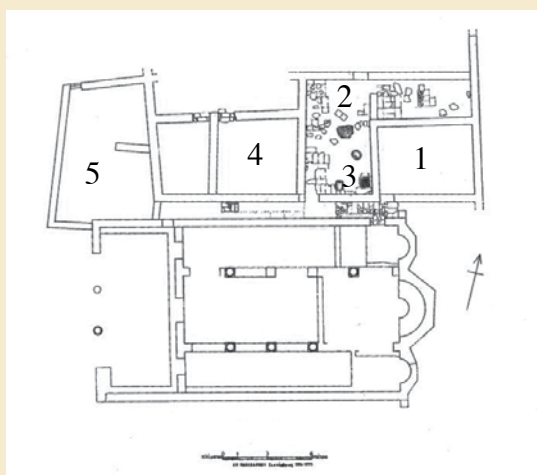

9α και 9β. Παλαιοχριστιανικά ασβεστολιθικά θωράκια από τη βασιλική του Μαραθοβούνου (Πηγή φωτογραφιών: Α. Παπαγεωργίου, «Η Βασιλική Μαραθοβούνου», *Report of the Department of Antiquities, Cyprus 1963*, 82-102, Plate XII, 4 και 5).

4. **Ιερό Βήμα:** Η βασιλική στα ανατολικά κατέληγε σε ημικυλινδρική εσωτερικά κόγχη, την αψίδα, στην οποία ήταν προσκολλημένο το σύνθρονο. Το σύνθρονο αποτελείτο από σειρές καθισμάτων σε αμφιθεατρική διάταξη και στην κορυφή του συνθρόνου υπήρχε ο αρχιερατικός θρόνος. Το σύνθρονο προοριζόταν για τον προεστώτα επίσκοπο και τους ιερείς – βοηθούς του επισκόπου, που παρακολουθούσαν την ακολουθία. Στο Ιερό Βήμα βρίσκεται το θυσιαστήριο - Αγία Τράπεζα, που συμβολίζει τον Τάφο του Χριστού. Η Αγία Τράπεζα καλύπτεται από το Κιβώριο, το οποίο στηρίζεται σε τέσσερις κίονες. Μεταξύ Ιερού Βήματος και κυρίως ναού παρεμβαλλόταν το τέμπλο ή φράγμα Πρεσβυτερίου, το οποίο συνήθως ήταν από μάρμαρο. Η διαφορά του με τα σημερινά ξυλόγλυπτα εικονοστάσια, πέρα από το υλικό κατασκευής του, ήταν ότι αρχικά ήταν ένα χαμηλό κιγκλίδωμα, το οποίο σταδιακά υψώθηκε για να πάρει τη σημερινή του μορφή γύρω στον 11ο αιώνα.

5. **Παραβήματα ή παστοφόρια:** δωμάτια που κατά κανόνα πλαισίωναν την αφίδα και χρησίμευαν ως πρόθεση (για την προετοιμασία και τη φύλαξη της Θείας Ευχαριστίας, πριν και μετά την τέλεση της λειτουργίας) ή διακονικό (για τη φύλαξη των προσφορών των πιστών ή χρησίμευε ως αρχείο, σκευοφυλάκιο, βεστιαρίο ή βιβλιοθήκη).

6. Τα **προσκτίσματα** των βασιλικών είναι τα κτίρια που περιβάλλουν τις βασιλικές και ήταν προσκολλημένα σε αυτές. Συνήθως έχουν τη μορφή δωματίων και σκοπό έχουν είτε να εξυπηρετήσουν την ίδια τη βασιλική κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας (π.χ. το σκευοφυλάκιο (6α) στο οποίο φυλάσσονται τα εκκλησιαστικά σκεύη ή το διακονικό (6α) στο οποίο δέχονταν οι διάκονοι τις προσφορές των πιστών) είτε διέμεναν και εργάζονταν σε αυτά κληρικοί και λαϊκοί που υπηρετούσαν την εκκλησία. Ακόμα χρησιμοποιούνταν ως ξενώνες και εργαστήρια, όπως το εργαστήριο παραγωγής ελαιολάδου που βρέθηκε στη βασιλική Γ' του Αγίου Γεωργίου Πέγειας.

10. Βασιλική Γ' και προσκτίσματα, Άγιος Γεώργιος Πέγειας, 6ος αιώνας, Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνική Δημοκρατία (σχέδιο Χρυσήλιου Πολυκάρπου).

Η βασιλική Α' φέρει στη βόρεια πλευρά της εκτεταμένα προσκτίσματα. Επίσης, βορείως της βασιλικής Γ' του Αγίου Γεωργίου Πέγειας έχουν αποκαλυφθεί προσκτίσματα: σκευοφυλάκιο (1), εργαστήριο παραγωγής ελαιολάδου (2), πηγάδι (3), ξενώνας, αυλή (4), στάβλος και δεξαμενή (5). Επίσης αποκαλύφθηκε δρόμος που περνούσε μπροστά από τα προσκτίσματα και το ναό. Ο δρόμος εξυπηρετούσε πεζούς και υποζύγια που μετέφεραν ελιές για παραγωγή ελαιολάδου.

7. **Βαπτιστήριο:** Στις βασιλικές συνήθως που λειτουργούσαν σαν καθεδρικοί ναοί υπήρχαν στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους βαπτιστήρια. Μην φαντασθείτε τις βαπτίσεις τότε όπως τις σημερινές, με ένα βρέφος να κλαίει τρομοκρατημένο σε μια φορητή μεταλλική κολυμβήθρα στο κέντρο του κυρίως ναού. Τότε, που ο Χριστιανισμός ήταν μια νέα θρησκεία, οι άνθρωποι από οπαδοί της παλιάς θρησκείας του δωδεκάθεου βαφτίζονταν σε ώριμη ηλικία Χριστιανοί, αφού άκουγαν πρώτα τα διδάγματα και μάθαιναν τις αρχές της νέας θρησκείας. Ο νηπιοβαπτισμός, όπως τον ξέρουμε εμείς σήμερα,

καθιερώθηκε αργότερα, επί βασιλείας του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α' (527-565). Έτσι λοιπόν ένα βαπτιστήριο για τις ανάγκες της τότε εποχής ήταν ένας ξεχωριστός από το ναό χώρος με κτιστή κολυμβήθρα η οποία συνήθως είχε σχήμα σταυρού, όπως η κολυμβήθρα του βαπτιστηρίου στον Άγιο Γεώργιο Πέγειας. Το βαπτιστήριο στον Άγιο Γεώργιο αποτελείται από δωμάτιο το οποίο περιβαλλόταν με στοές που στηρίζονταν με κίονες. Το δάπεδό του καλύπτεται με ψηφιδωτά. Στο κέντρο του δαπέδου ανοίγεται η κτιστή σταυρόσχημη κολυμβήθρα. Στις κεραίες του σταυρού υπήρχαν σκαλοπάτια για να κατεβαίνει ο βαπτιζόμενος σε αυτήν. Στη βόρεια πλευρά του βαπτιστηρίου είναι προσαρτημένη μικρότερη τρίκλιτη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος (8). Βαπτιστήρια έχουν ανασκαφεί και σε άλλες βασιλικές της Κύπρου, όπως αυτές του Αγίου Επιφανίου στη Σαλαμίνα, του Κουρίου, του Αγίου Φίλωνος στην Καρπασία και της Αγίας Τριάδας Αιγιαλούσης.

11. Κτιστή σταυρόσχημη κολυμβήθρα βαπτιστηρίου, Βασιλική Αγίου Επιφανίου, Σαλαμίνα –Κωνσταντία, τέλος 4ου αιώνα. Διακρίνονται τα σκαλοπάτια καθόδου των βαπτιζόμενων στην ανατολική και δυτική κεραία της σταυρόσχημης κολυμβήθρας.

12. Κτιστή σταυρόσχημη κολυμβήθρα βαπτιστηρίου, Βασιλική Αγίας Τριάδας Γαλούσας, c. 425. Διακρίνονται τα σκαλοπάτια καθόδου των βαπτιζόμενων στην ανατολική και δυτική κεραία της σταυρόσχημης κολυμβήθρας.

Βασιλικές της Κύπρου

13. Βασιλική λιμένος Κουρίου (πηγή φωτογραφίας: A. Nicolaidis στο Demos Christou, «La basilique portuaire», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 51)

14. Βασιλική Β', Άγιος Γεώργιος Πέγειας

15. Βασιλική Γ', Άγιος Γεώργιος Πέγειας

16. Ερείπια της αρχικά επάκλιτης βασιλικής της Αγίας Κυριακής της Χρυσοπολίτισσας, Κάτω Πάφος, τέλος 4ου αιώνα. Η βασιλική είναι η παλαιότερη και μεγαλύτερη σε μέγεθος στην Κύπρο. Τα κλίτη χώριζαν γρανιτένιοι και μαρμαρίνοι κίονες. Τα δάπεδα καλύπτονταν από ψηφιδωτά. Στα ερείπια της βασιλικής κτίστηκε η μεταγενέστερη εκκλησία της Αγίας Κυριακής (c. 1500). Στη φωτογραφία διακρίνονται οι αναστηλωμένοι κίονες των νοτίων κλιτών.

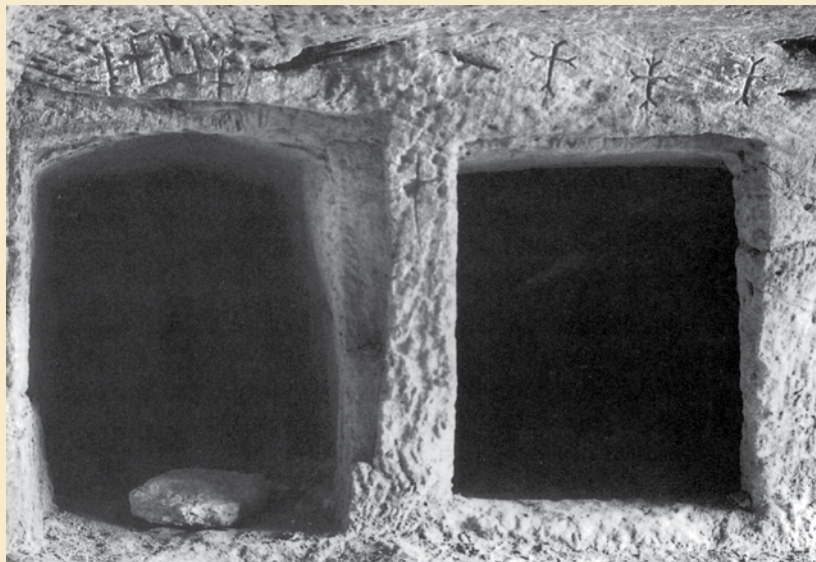

17. Το αίθριο της βασιλικής της Αγίας Κυριακής Χρυσοπολίτισσας. Στο κέντρο διακρίνονται τα ερείπια της φιάλης του αιθρίου.

18. Βασιλική Αγίας Τριάδας Γιαλούσας, c. 425. Τα τρία κλίτη χωρίζονταν με πέτρινους κίονες και τα δάπεδά τους ήταν καλυμμένα με ψηφιδωτά.

Ταφική αρχιτεκτονική

19. Τάφοι με θήκες (loculi), Νεκρόπολις Αγίου Γεωργίου Πέγειας

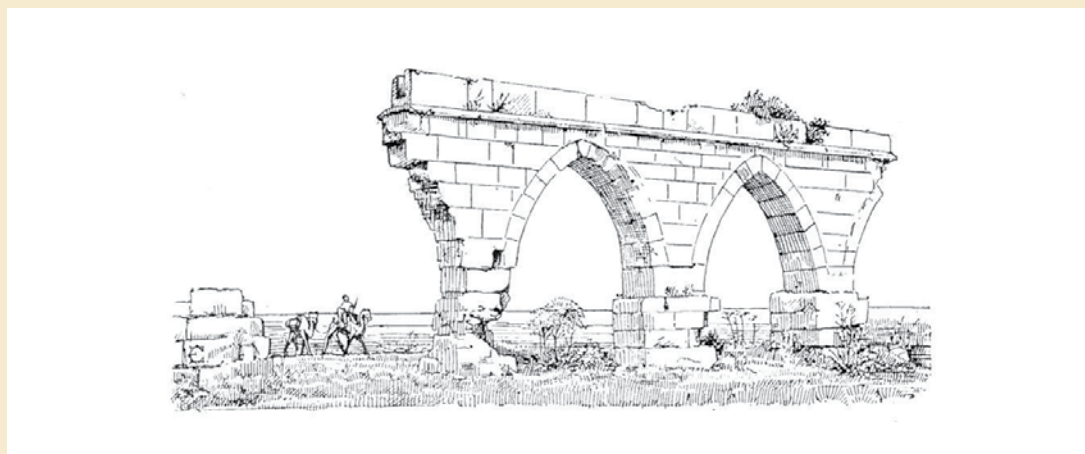
20. Νεκρικός θάλαμος με τάφους με αρκοσόλια, Νεκρόπολις Αγίου Γεωργίου Πέγειας

21. Κοιμητήριο Χρυσοκάβας, Κερύνεια. Πηγή φωτογραφίας: Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Κερυνείας - Άτλαντας Μνημείων*, Λευκωσία 2006, 287.

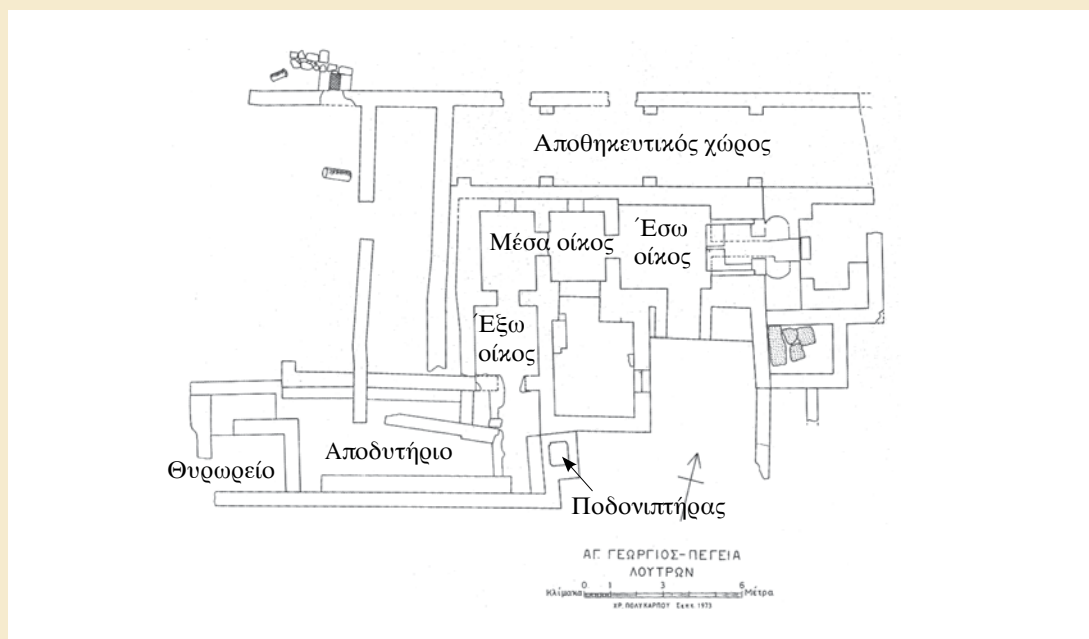
Κοσμική αρχιτεκτονική

Τμήμα του υδραγωγείου της Σαλαμίνας – Κωνσταντίας

22. Τμήμα από το υδραγωγείο του Ηρακλείου, c.610, Άγιος Σέργιος Αμμοχώστων. Το υδραγωγείο προμήθευε νερό τη Σαλαμίνα – Κωνσταντία από τις πηγές του Πενταδακτύλου (σχέδιο Camille Enlart, 1896-1899). Πηγή: Enlart Camille, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus* (translated and edited by David Hunt), Trigraph, London 1987, 384.

Ένας βυζαντινός λουτρόνας

23. Λουτρόνας ιουστινιάνειων χρόνων, Άγιος Γεώργιος Πέγειας, Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνική Δημοκρατία (σχέδιο Χρυσήλιου Πολυκάργου).

Στο **θυρωρείο** κάποιος υπάλληλος του λουτρόνα, ο θυρωρός, εισέπραττε το αντίτιμο για το λουτρό και έδινε σαπούνι και οδηγίες στους εισερχόμενους.

Στο **αποδυτήριο** οι εισερχόμενοι κάθονταν σε ένα χαμηλό κτιστό πάγκο που βρισκόταν κατά μήκος του νότιου τοίχου και έβγαζαν τα ρούχα και τα υποδήματά τους. Παρατηρώντας το αποδυτήριο θα διαπιστώσεις πως η είσοδος σε αυτό από το θυρωρείο είναι τοποθετημένη με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να μην δημιουργείται ρεύμα από έξω αλλά ούτε και να μπορούν τα περίεργα μάτια περαστικών να δουν στο εσωτερικό.

Ο **ποδονιπήρας** ήταν μια κτιστή λεκάνη επενδυμένη με ψηφιδωτή διακόσμηση η οποία τροφοδοτείτο με καθαρό νερό. Στον ποδονιπήρα οι εισερχόμενοι έπλεναν τα πόδια τους από τις ακαθαρσίες πριν εισέλθουν στον Έξω οίκο.

Ο **έξω οίκος** είναι ο ψυχρός οίκος του λουτρόνα, δηλαδή ο χώρος όπου οι λουόμενοι έκαναν το μπάνιο τους με κρύο νερό.

Ο **μέσα οίκος** είναι ο χλιαρός οίκος του λουτρόνα, δηλαδή ο χώρος όπου οι άνθρωποι λούζονταν σε χλιαρό νερό.

Ο **έσω οίκος** είναι ο θερμός οίκος ενός λουτρόνα, δηλαδή ο χώρος όπου οι λουόμενοι λούζονταν με ζεστό νερό. Ο έσω οίκος διέθετε στα ανατολικά επιδρωτήριο, δηλαδή ένα χώρο στον οποίο υπήρχαν δύο λέβητες (=καζάνια) με νερό και κάτω από αυτά βρι-

σκόταν μια εστία (υπόκαυστο) στην οποία έκαιγαν συνεχώς ξύλα για να θερμαίνεται το νερό στους λέβητες και να δημιουργείται ατμός.

Ακόμη, στους τοίχους του έσω οίκου υπήρχαν αεραγωγοί (=πήλινοι σωλήνες μέσα στους τοίχους από τους οποίους περνούσε ζεστός αέρας), οι οποίοι ζέσταιναν το χώρο και μαζί με το θερμαινόμενο νερό στους λέβητες δημιουργούσαν συνθήκες, όπως οι γνωστές σε μας σήμερα σάουνες. Οι λουόμενοι έτσι κάθονταν στο χώρο του εφιδρωτηρίου κι έκαναν το ατμόλουτρό τους.

Μνημειακή ζωγραφική

Επιτοίχια ψηφιδωτά

24. Η Παναγία στον τύπο της Οδηγήτριας και Αρχαγγέλοι Γαβριήλ και Μιχαήλ, Παναγία Αγγελόκτιστη, Κίτι, 6ος αιώνας.

25. Παναγία Αγγελόκτιστη, Κίτι (τηλεκάρτα της ΑΤΗΚ)

Η συνοδευτική επιγραφή της Παναγίας στο ψηφιδωτό της Αγγελόκτιστης

Η Παναγία επιγράφεται στην Αγγελόκτιστη ως «Η ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΑ», κάτι που προκαλεί πολλά ερωτηματικά γύρω από το θεολογικό του νόημα, αφού η Γ' Οικουμενική Σύνοδος στην Έφεσο το 431 μ.Χ., αντικρούοντας τις αιρετικές απόψεις του Νεστορίου, απέδωσε στην Παναγία το επίθετο Θεοτόκος. Η θεολογική ερμηνεία της επιγραφής έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις μεταξύ των ερευνητών, αφού την εποχή αυτή ο τίτλος Αγία Μαρία απαντάται κυρίως στις μονοφυσιτικές επαρχίες της Ανατολής. Σημειώτέον ότι κατά τον 6ο αι. μαρτυρείται από τις πηγές η παρουσία ισχυρών μονοφυσιτικών ομάδων και στην Κύπρο.

Ανδρέας Μ. Φούλιας, *Ο ναός της Παναγίας της Αγγελόκτιστης στο Κίτι Λάρνακας, οδηγός επισκέπτη*, Λευκωσία 2004, 25.

Τμήματα από το ψηφιδωτό της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας, 6ος αιώνας.

α.

β.

γ.

δ.

ε.

στ.

26. (α) Αρχάγγελος (β) Ο Χριστός στα γόνατα της ένθρονης Παναγίας (γ) Ιάκωβος (δ) Λουκάς (ε) Ματθαίος και (στ) Θαδδαίος. Τα ψηφιδωτά φωτογραφήθηκαν μετά την επιστροφή τους στο νόμιμο ιδιοκτήτη τους, την Εκκλησία της Κύπρου, μετά από την παράνομη αποτοίχιση και πώλησή τους στο εξωτερικό από Τούρκο αρχαιοκάπηλο. Σήμερα εκτίθενται στο Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

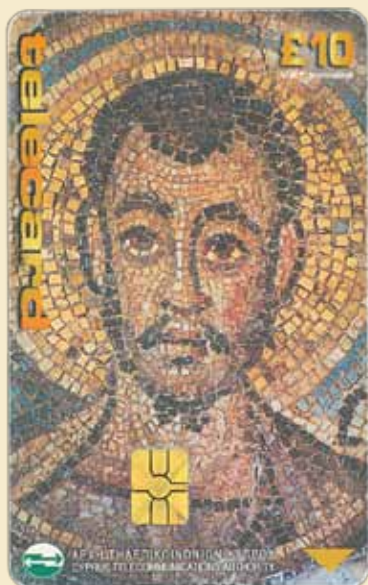
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΕΝΤΟΠΙΣΕ, ΣΚΕΨΟΥ και ΕΞΗΓΗΣΕ

Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τα πιο πάνω ψηφιδωτά, να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

- Είναι σωστή η ορθογραφία των επιγραφών που συνοδεύουν κάποιες από τις μορφές των αποστόλων; Ποιες ερμηνείες δίνεις για την ορθογραφία;
- Γιατί, κατά τη γνώμη σου, ο Χριστός απεικονίζεται με βλέμμα ενήλικου;

27α

27β

27γ

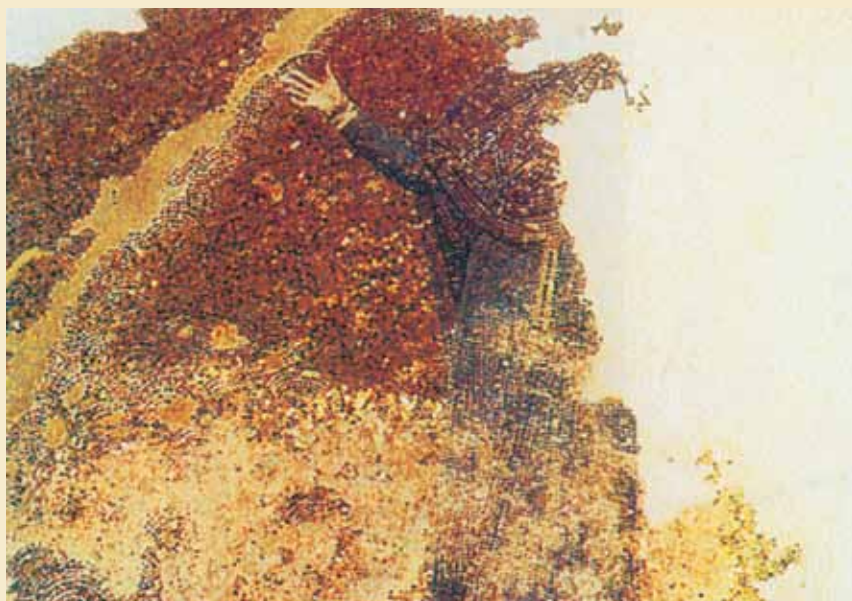
27δ

(27α) Απόστολος Θαδδαίος από τον ψηφιδωτό διάκοσμο της αψίδας της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη Καρπασίας, 6ος αιώνας (Τηλεκάρτα της ΑΤΗΚ).

(27β) Ναός Παναγίας Κανακαριάς, Λυθράγκωμη Καρπασίας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

(27γ) Αρχάγγελος από τον ψηφιδωτό διάκοσμο της αψίδας της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη Καρπασίας, 6ος αιώνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

(27δ) Αρχάγγελος από τον ψηφιδωτό διάκοσμο της αψίδας της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη Καρπασίας, 6ος αιώνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

28. Παναγία δεόμενη, αψίδα ναού Παναγίας Κυράς, Λιβάδια Καρπασίας, α' μισό 7ου αιώνα.

29. Καθολικό Μονής Σινά, Αίγυπτος, ψηφιδωτό σε τοίχο, 6ος αιώνας μ.Χ.

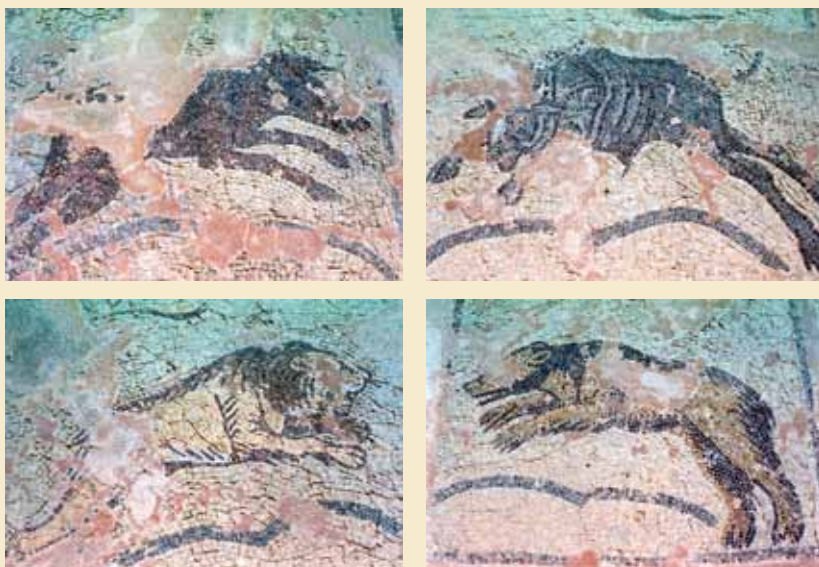
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΕΝΤΟΠΙΣΕ, ΣΚΕΨΟΥ και ΕΞΗΓΗΣΕ

Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά το πιο πάνω ψηφιδωτό και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις:

- Να εντοπίσεις δύο (2) εικονογραφικές ομοιότητες με τα κυπριακά επιτοίχια ψηφιδωτά της αντίστοιχης περιόδου.
- Να εξηγήσεις με επιχειρήματα γιατί, κατά τη γνώμη σου, ψηφιδωτά, όπως αυτά της Κύπρου και του Σινά χαρακτηρίζονται ως μοναδικά.

Επιδαπέδια ψηφιδωτά

30. Μορφές ζώων στο ψηφιδωτό δάπεδο της αυλής του αιθρίου της Βασιλικής Α΄, Άγιος Γεώργιος Πέγειας, 6ος αιώνας μ.Χ.

31. Χριστόγραμμα, ψηφιδωτό δάπεδο Βασιλικής Αγίας Κυριακής Χρυσοπολίτισσας, Κάτω Πάφος, τέλος 4ου αιώνα.

32. Η Άμπελος η αληθινή, ψηφιδωτό δάπεδο Βασιλικής Αγίας Κυριακής Χρυσοπολίτισσας, Κάτω Πάφος, τέλος 4ου αιώνα.

33. Γεωμετρικά σχέδια στο ψηφιδωτό δάπεδο της Βασιλικής της Αγίας Κυριακής Χρυσοπολίτισσας, Κάτω Πάφος, τέλος 4ου αιώνα.

34

35

34, 35. Γεωμετρικά σχέδια στο ψηφιδωτό δάπεδο της Βασιλικής της Αγίας Τριάδας Γιαλούσας, αρχές 5ου αιώνα.

36. Παράσταση κύκνου στο ψηφιδωτό δάπεδο της επισκοπικής βασιλικής των Σόλων, τέλος 4ου αιώνα.

Μαμαροθετήματα

37. Μαμαροθέτημα (opus sectile) από τη βασιλική της Αγίας Κυριακής της Χρυσοπολίτισσας, Κάτω Πάφος, τέλος 4ου αιώνα.

37α. Μαρμαροθέτημα (opus sectile) ανατολικού αιθρίου της βασιλικής της Καμπανόπετρας, Σαλαμίνα – Κωνσταντία, 6ος αιώνας (πηγή φωτογραφίας: Demetrios Michaelides, «Du paganisme au christianisme», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 15)

Χρυσοχοϊά - αργυροχοϊά

Οι θησαυροί της Λάμπουσας

38. Ασημένιο εξάγωνο θυματήριο, 602-610, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο. Σε αυτή την όψη απεικονίζονται σε μέταλλα ο Χριστός μεταξύ των αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Στην πίσω όψη, που δεν διακρίνεται, απεικονίζονται σε μέταλλα η Παναγία μεταξύ των αγίων Ιωάννη και Ιακώβου (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 55).

39. Ασημένιος δίσκος με παράσταση του χρίσματος του Δαβίδ από τον Σαμουήλ, 613-629, Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 57).

40. Ασημένιος δίσκος με παράσταση του Δαβίδ ενώπιον του Σαούλ, 613-629, Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 57).

41. Ασημένιος δίσκος με παράσταση των Γάμων του Δαβίδ και της Μιχάλ, 613-629, Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

42. Ασημένιος δίσκος με παράσταση του Σαούλ να οπλίζει τον Δαβίδ, 613-629, Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 57).

43. Ασημένιος δίσκος με παράσταση της σύγκρουσης Δαβίδ και Γολιάθ, 613-629, Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 56).

---

44. Ασημένιος δίσκος με παράσταση του αγίου Σεργίου ή Βάκχου, 641-651, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο (πηγή φωτογραφίας: Catherine Metzger, «Des trésors d'orfèvrerie cachés dans les ruines», *Le monde de la Bible*, 112 (Juillet-Aout 1989), 54).

Κεραμική

45. Κεραμικά σκεύη από την παλαιοχριστιανική θέση του Αγίου Γεωργίου Πέγειας (Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνική Δημοκρατία)
(Πηγή φωτογραφιών: Μπακιρτζής Χ., «Αποτελέσματα ανασκαφών στον Άγιο Γεώργιο Πέγειας (Ακρωτήριο Δρέπανον), 1991-1995», **Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996, τόμος Β'**, επιμ. Παπαγεωργίου Αθ., Λευκωσία 2001, 165 και Bakirtzis Ch., "Description and metrology of some clay vessels from Agios Georgios, Pegeia", **The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric period to the present day**, ed. V. Karageorghis and Michaelides, Λευκωσία 1996, 154,156).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΚΕΨΟΥ και ΕΞΗΓΗΣΕ

Τα περισσότερα και τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματα σε μια ανασκαφή είναι τα κεραμικά. Ίσως με την πρώτη ματιά να μην σε εντυπωσιάζουν, όπως τα ψηφιδωτά ή τα νομίσματα, ωστόσο έχουν τόσα πολλά να μας πουν για την ιστορία του τόπου και για τη ζωή των ανθρώπων. Τα κεραμικά μας πληροφορούν για την οικονομία του τόπου και για τη διατροφή των ανθρώπων.

Ακόμη, τα κεραμικά βοηθούν τους αρχαιολόγους να χρονολογήσουν το χώρο που ανασκάπτουν. Σκέψου πως σε έναν κόσμο που τα μεταλλικά σκεύη ήταν πολύ λιγότερα και δεν υπήρχαν τα πλαστικά σκεύη που χρησιμοποιούν οι γονείς ή κηδεμόνες σου στο νοικοκυριό τους, ούτε οι σύγχρονοι τρόποι μεταφοράς κι αποθήκευσης προϊόντων, αυτά τα ταπεινά πύλινα αγγεία ήταν αναπόσπαστο μέρος κάθε σπιτιού στην αρχαιότητα και στο μεσαίωνα.

- Για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τη χρήση ενός αγγείου θα πρέπει πρώτα να το περιγράψει. Μαζί με τους συμμαθητές σου αφού περιγράψεις τα αγγεία προσπάθησε να υποθέσεις σε τι μπορούσαν να χρησιμεύσουν. Μπορείτε να εργαστείτε σε ομάδες παρουσιάζοντας κάθε ομάδα από ένα αγγείο στην υπόλοιπη τάξη.
- Ρώτησε ηλικιωμένους από το οικογενειακό σου περιβάλλον αν έχουν χρησιμοποιήσει ή δει στο παρελθόν παρόμοιου σχήματος αγγεία και κάνε μια μικρή παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνάς σου στην τάξη.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ

Επιδρομές των Αράβων στην Κύπρο

Ο στρατηγός των Αράβων Μωαβίας εισβάλλει στην Μικρά Ασία και στα νησιά

Όταν οι Άραβες εδραίωσαν τη θέση τους στη Συρία και τη Μεσοποταμία στράφηκαν προς την Αρμενία και τη Μικρά Ασία. Η προσωπικότητα που κυριάρχησε στην εποχή αυτή ήταν ο στρατηγός των Αράβων Μωαβίας, ο οποίος με ορμή εισέβαλε στην Καππαδοκία και την Καισάρεια. Ο Μωαβίας ήταν ο πρώτος ηγέτης των Αράβων που ερχόμενος σε επαφή με το υγρό στοιχείο συνειδητοποίησε την ανάγκη δημιουργίας στόλου. Στα 649 ο Μωαβίας πήρε το βάπτισμα του πυρός εκστρατεύοντας με το στόλο του εναντίον της Κύπρου. Εν συνεχεία, επιχείρησε και πιο μακρινές διαδρομές προς τα νησιά του Αιγαίου, τα οποία λεηλάτησε και στα οποία προκάλεσε τρομερές καταστροφές. Ο στόλος του Μωαβίας είχε καταστεί μάλιστα τόσο ισχυρός, ώστε είχε καταφέρει να νικήσει το βυζαντινό στόλο σε ναυμαχία. Η παράδοση αιώνων που συνόδευε τους Βυζαντινούς δεν μπόρεσε να ανατρέψει την παρακμιακή φάση στην οποία είχαν περιέλθει και ολίσθαιναν ολοένα και βαθύτερα.

Δημοσθένους Α., *Η Μετοικεσία των Κυπρίων το 691 μ.Χ.*, Χρονικό Πολίτης 88 (1 Νοεμβρίου 2009), 5.

Επίθεση Αράβων στην Κύπρο (648-649)

(α) Και στα 27 χρόνια από τον Μωάμεθ (648-9)* ο Μωαβία αιχμαλώτισε με αρμάδα** την Κύπρο και πήρε δύο ετών χαράτζι*** και ρήμαξε τα παραθαλάσσια της Ανατολής.

Βραχεία χρονικά 24/6

* Η χρονολόγηση των Μουσουλμάνων γίνεται με αφετηρία το έτος εγίρας 622 (εγίρα: η 16 Ιουλίου 622 μ.Χ., μέρα κατά την οποία ο Μωάμεθ εγκατέλειψε την πολυθεϊστική πατρίδα του, Μέκκα, για να φτάσει στη Μεδίνα προκειμένου να διαδώσει τη θρησκεία του). Επομένως 27 έτη μετά το 622 προσδιορίζεται η χρονική περίοδος 648-9 μ.Χ.

** αρμάδα: στόλος, ο οποίος συγκροτείται από μεγάλο αριθμό πολεμικών πλοίων.

*** χαράτζι: φόρος.

Β. Νεράντζη – Βαρομάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 27.

(β) Τέταρτος αρχηγός των Αράβων [ήταν] ο Ουθμάν. Αυτός καταλαμβάνει την Αφρική με πόλεμο και αφού επέβαλε φόρους επέστρεψε πίσω με τους Αφρικανούς. Στρατηγός του Ουθμάν ήταν ο Μωαβία, ο οποίος διέλυσε τον Κολοσσό της Ρόδου και κατέλαβε την Κύπρο και όλες τις πόλεις της.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Προς τον ίδιον υιόν*, 20.1-5 (=84)

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 53.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Επιδρομή του Μωαβία στην Κύπρο (647/8)

(α) Αυτό το έτος (Α.Μ. 6140=647/8) εκστράτευσε ο Μωαβίας διά θαλάσσης στην Κύπρο· είχε χίλια επτακόσια σκάφη και κατέλαβε την Κωνσταντία και μαζί όλη τη νήσο, και την λεηλατούσε. Όταν άκουσε, όμως, ότι ο κουβικουλάριος Κακόριζος* ερχόταν εναντίον του με μεγάλη ρωμαϊκή δύναμη έπλευσε απέναντι στο νησί Άραδος**, και αφού προσορμίστηκε ο στόλος του στο Κάστελλον, την πολίχνη του νησιού, επιχειρούσε να την καταλάβει χρησιμοποιώντας κάθε είδους (πολιορκητική) μηχανή...

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 343.30-344.10

*Κουβικουλάριος Κακόριζος: στρατηγός κατά τη βασιλεία του Κώνστα Β' (642 - 668), ο οποίος κατείχε το αξίωμα του κουβικουλάριου. Ο κουβικουλάριος ήταν ο αυτοκρατορικός θαλαμηπόλος, δηλαδή ο άνθρωπος που φρόντιζε για τα ιδιαίτερα διαμερίσματα του αυτοκράτορα (sacrum cubiculum). Οι κουβικουλάριοι ήταν συνήθως ευνούχοι και εξαιτίας της στενής σχέσης με τον αυτοκράτορα ασκούσαν μεγάλη επίδραση και εξουσία.

**Άραδος: νησί (σημερινή αραβική ονομασία Arwad) ανατολικά της Κύπρου και απέναντι από την συριακή πόλη - λιμάνι Ταρτούς.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 35-36.

(β) Στον έβδομο χρόνο [της βασιλείας του Κώνσταντος] ο Μωαβία εκστράτευσε στην Κύπρο, έχοντας χίλια επτακόσια σκάφη, και κατέλαβε την Κωνσταντία και όλο το νησί.

Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών*, I.755.1-2

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 62.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Μια επιγραφή από τη βασιλική των Σόλων για τις δύο πρώτες Αραβικές επιδρομές στην Κύπρο (649 και 653)

A.

Πολλή τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἡ χρηστότης)
καὶ ἄφατος ἢ ἀνεξικακία, ἀνεξιχνίαστα δὲ
τὰ κρίματα Μακροθυμεῖ μὲν γὰρ ἕως καὶ βούλεται)
ὡς ἀγαθὸς παιδεύει δὲ πάλιν ὡς φιλόστοργος)
πατήρ μετ' ἐλέους πρὸς ἐπιστροφὴν ἄγων
καὶ διόρθωσιν· οὔτε γὰρ ἢ κρίσις ἀνελέος
οὔτε ὁ ἔλεος ἀκριτος. Ἐν χρόνοις τοίνυν
ἰνδ Ζ τοῦ ΤΞΕ Διοκλητιανοῦ ἔτους γέγονεν
ἡ ἐξ ἡμετέρων ἀμαρτιῶν κατὰ τῆς νήσου
ἐπέλευσις καὶ ἀναιροῦνται μὲν πολλοὶ
ἀπάγονται δὲ αἰχμάλωτοι χιλιάδες ὡσεὶ
ἐκατὸν καὶ εἴκοσι πάλιν δὲ τῷ ἐπελθόντι χρό
νῳ ἐτέραν ὑπέμεινεν ἐλεεινοτέραν ἢ νήσος
[ἔ]φοδον καθ' ἣν πίπτουσι μὲν μαχαίρα
πλείους ἢ τὸ πρότερον καὶ ἤρθησαν δὲ

B.

[ἔτεροι χιλιά]δες ὡσεὶ πενήτηκον
[τα...] λα καὶ πυριάλωτος
[γέγονεν ἡ βασιλικ]ῆ σὺν ὄλῳ τῷ ἐπισ
[κοπέῳ καὶ τῷ το]πῳ τῶν ἀγίων
[ἐπισκόπων καὶ ἐ]τέροις εὐπρεπέσι
[...] καὶ οἶκος γεγέννη(ται)
καὶ ἐν α[...].δριν (καὶ ἐν ἐτ)έροις τό
ποις τῆς νήσου ὁ ἐπ[άρατ]ος γέγονεν
[σει]σμὸς ἄλλο[ς...τ]ῆ τοῦ Θεοῦ
[...] τῆς σπλ α [...] εὐδο
κία ὥστε καὶ τὴν ἀγ[ίαν καθαιρεθῆ]ναι τὴν
[ἐκ]κλησίαν. Διήγειρ[εν εἰς ζῆλ]ον
καὶ προθυμίαν Ἰωάν[νην τ]ὸν ὄσιον
αὐτῆς πρ[ό]εδρον [...]καὶ πολλῇ τῇ
[σπ]ουδῇ [...] δισ οσσή. του
σσου [...] καὶ τὰ πεσόντα αὐτ[ὰ]
οἰκοδομήματα ἀνήγειρεν καὶ στε
γάσας ἐκόσμησεν καὶ τὸ ἔργον ἐτελί
ωσεν εἰς δόξαν τοῦ π(α)τ(ρὸς) καὶ τοῦ Υἱοῦ
καὶ τοῦ Ἁγίου πν(εύματος) ἰνδ. ΙΓ τοῦ ΤΟΑ κατὰ
Διοκλητιανοῦ ἔτους +

Η επιγραφή, η οποία είναι χαραγμένη σε δύο πλάκες που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του αιθρίου της βασιλικής των Σόλων το 1974, αναφέρεται στις δύο πρώτες Αραβικές

επιδρομές στην Κύπρο. Αν και η δεύτερη πλάκα σώζεται τμηματικά, η επιγραφή διασώζει σημαντικές πληροφορίες για τις δύο επιδρομές. Επιβεβαιώνει την πρώτη αραβική επιδρομή που έγινε το 649 και τη δεύτερη επιδρομή το 653. Κατά την πρώτη επιδρομή, πόλεις όπως οι Σόλοι και το Κίτιον έμειναν ανεπηρέαστες. Κατά τη δεύτερη αυτή επιδρομή οι Σόλοι, όπως κι οι υπόλοιπες πόλεις της Κύπρου λεηλατήθηκαν από τους επιδρομείς. Την καταστροφή που επέφερε η επιδρομή ήρθε να ολοκληρώσει ένας σεισμός. Η επιγραφή μας πληροφορεί ότι η βασιλική των Σόλων, το επισκοπείο και άλλα δημόσια κτίρια και κατοικίες κήκαν από πυρκαϊές που προκάλεσαν οι Άραβες επιδρομείς. Ο σεισμός που ακολούθησε προκάλεσε την κατάρρευση της βασιλικής. Ο επίσκοπος των Σόλων Ιωάννης ανοικοδόμησε τη βασιλική και τα περιβάλλοντα οικοδομήματα. Η επιγραφή αναφέρεται σε αιχμαλωσία εκατόν είκοσι χιλιάδων Κυπρίων, αριθμός υπερβολικός.

Παπαγεωργίου Αθ., «Η Επισκοπή Σόλων» στο *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου – Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000, 38-50.

Βυζαντινοί και Άραβες μοιράζονται τους φόρους της Κύπρου (686)

Αυτό το έτος (686 μ.Χ.) ο Αβιμέλεχ* αποστέλλει [πρέσβεις] στον Ιουστινιανό για να ανανεώσουν την ειρήνη, και συμφωνήθηκε η ειρήνη με τους ακόλουθους όρους: ο βασιλιάς [Ιουστινιανός] θα απέσυρε το τάγμα των Μαρδαϊτών** από το Λίβανο και θα παρεμπόδιζε τις επιδρομές τους και ο Αβιμέλεχ θα έδινε στους Ρωμαίους χίλια νομίσματα, ένα άλογο και ένα δούλο για κάθε μέρα. Και θα μοιράζονταν από κοινού και εξίσου τους φόρους της Κύπρου, της Αρμενίας και της Ιβηρίας. Και έστειλε ο αυτοκράτορας τον μαγιστριανό Παύλο στον Αβιμέλεχ για να επικυρώσουν τα όσα συμφωνήθηκαν, και υπογράφηκε με μάρτυρες η συνθήκη.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 363.6-14.

*Αβιμέλεχ: ο χαλίφης των Αράβων Αμπντ αλ Μαλίκ (684-705)

**Μαρδαίτες: Χριστιανικός λαός περσικής ή αρμενικής καταγωγής ο οποίος μιλούσε αραμαϊκά και κατοικούσε σε ορεινές περιοχές της Νότιας Μικράς Ασίας, της Ισαυρίας, της Συρίας και του Λιβάνου. Τους χρησιμοποίησαν τόσο η βυζαντινή αυτοκρατορία όσο και το αραβικό χαλιφάτο στις μεταξύ τους διενέξεις (<http://en.wikipedia.org/wiki/Mardaites>).

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 36.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Αραβικός στόλος ξεκινάει από την Κύπρο, για να συγκρουστεί με το Βυζαντινό (790)

Ένας στόλος των Αράβων έπλευσε προς την Κύπρο. Όταν προειδοποιήθηκε για αυτό η αυτοκράτειρα (Ειρήνη*), συγκέντρωσε και αυτή όλα τα ρωμαϊκά πλοία και τα έστειλε εναντίον των Αράβων. Όταν είχαν φτάσει στα Μύρα**, όλοι οι στρατηγοί παρέκαμψαν το ακρωτήριο των Χελιδονίων*** και εισήλθαν στον κόλπο της Αττάλειας****. Οι Άραβες, από την πλευρά τους, απέπλευσαν από την Κύπρο, και με τον άνεμο να έχει κοπάσει, περιφέρονταν στη θάλασσα.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 465.12-26

*Ειρήνη: Η Ειρήνη η Αθηναία ήταν σύζυγος του αυτοκράτορα Λέοντα Δ' (775-780) και μετά το θάνατό του κηδεμόνας του ανήλικου γιου τους, διάδοχου Κωνσταντίνου Στ'. Όταν ο Κωνσταντίνος ενηλικιώθηκε και προσπάθησε να την απομακρύνει από την εξουσία, η Ειρήνη τον συνέλαβε και τον τύφλωσε, για να βασιλεύσει μόνη της για πέντε χρόνια (797-802).

**Μύρα: παράλια πόλη της Λυκίας (νοτιοδυτική Μικρά Ασία)

*** ακρωτήριο των Χελιδονίων: ακρωτήριο μεταξύ των Μύρων και της Αττάλειας

**** Αττάλεια: Παράλια πόλη του κόλπου της Παμφυλίας και σημαντικό βυζαντινό λιμάνι (νότια Μικρά Ασία)

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 38.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Νέα αραβική επιδρομή στην Κύπρο (806)

(α) [...] Συμφώνησαν, ακόμη, (οι Άραβες και οι Βυζαντινοί) ότι τα κάστρα που είχαν καταληφθεί (από τους Άραβες) δεν θα ξανακτίζονταν. Όταν, όμως, οι Άραβες είχαν υποχωρήσει, (ο Νικηφόρος Α') αμέσως ανοικοδόμησε και οχύρωσε τα ίδια κάστρα. Όταν ο Ααρών (χαλίφης Αρούν αλ Ρασίντ) το έμαθε, έστειλε δύναμη και ανακατέλαβε τη Θήβασα. Έστειλε, ακόμη, στόλο στην Κύπρο, κατέστρεψε τις εκκλησίες εκεί, απέλασε τους Κυπρίους και προκαλώντας μεγάλες καταστροφές παραβίασε τη συνθήκη ειρήνης.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 482.18-23
(η χρονογραφία γράφτηκε το 811-814)

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 38.
(απόδοση στη νεοελληνική)

(β) Όταν αυτοί υποχώρησαν (οι Άραβες), αμέσως ο βασιλιάς (Νικηφόρος Φωκάς) τα έκτισε και τα οχύρωσε (τα κάστρα). Όταν ο Ααρών (χαλίφης Αρούν αλ Ρασίντ) έμαθε για αυτά κυρίευσε τη Θήβα και στέλλοντας στόλο στην Κύπρο και τις εκκλησίες κατέστρεψε και τους Κυπρίους μετέφερε αιχμάλωτους, και προκαλώντας μεγάλες καταστροφές παραβίασε την ειρήνη.

Γεώργιος Κεδρηγός, *Σύνοψις Ιστοριών*, Π.35.19-24

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 63.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Μετοικεσίες των Κυπρίων κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών

Η μετοικεσία των Κυπρίων στην Αρτάκη (691) από τον Ιουστινιανό Β' (685-695, 705-711)

Αυτό το έτος (Α.Μ. 6177=691 μ.Χ.) ο Ιουστινιανός από ανοησία έλυσε την ειρήνη, την οποία είχε συνομολογήσει με τον (Χαλίφη) Abd al Malik· γιατί και το νησί των Κυπρίων παράλογα αποφάσισε να μετοικήσει και δεν αποδέχτηκε τα νομίματα (που του έστειλε ως φόρο) ο Abd al Malik, επειδή κόπηκαν για πρώτη φορά (από τους Άραβες) και ποτέ αυτό δεν είχε ξανασυμβεί. Πλήθος δε Κυπρίων πνίγηκε στη θάλασσα κατά το ταξίδι και χάθηκε από τις ασθένειες [...]

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 365.8-13
(η χρονογραφία γράφτηκε το 811-814)

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 36.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Μετοίκησαν όλοι οι Κύπριοι ή ένα μέρος του πληθυσμού;

Πριν από όλα δεν είναι πιστευτό ότι μετακινήθηκε ολόκληρος ο πληθυσμός της Κύπρου, ο οποίος ανερχόταν σε 80.000 τότε, και ίσως και μέχρι 150.000. Η μόνη σύγχρονη πηγή, ο Αθ' κανόνας της Πενθέκτης (Οικουμενικής Συνόδου), δεν ομιλεί για καθολική μετοίκηση των Κυπρίων, ιδέα που ανήκει καθαρά στο χώρο του μύθου.

Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Λεβέντη – ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, 121.

Γιατί επιλέγηκαν οι κάτοικοι της Κωνσταντίας;

Οι λόγοι μπορούν να είναι πολλαπλοί. Οι Σλάβοι, με τους οποίους εποίκισε ο πατέρας του (Κωνσταντίνος Δ') την Θράκη και ο ίδιος την Βιθυνία, δεν ήταν θαλασσινοί, και έτσι αποκλείονταν ως προς την Νέα Ιουστινιανούπολη και τους σκοπούς ίδρυσής της. Ο Αυτοκράτορας εχρειάζετο έμπειρους ναυτικούς, και δη ναυπηγούς. Θα μπορούσε να τους προμηθευθεί από πολλά μέρη, επέλεξε όμως την Κύπρο. Η πείρα των Κυπρίων στη ναυπηγία ήταν αδιαμφισβήτητη. Λίγο πριν, τα ναυπηγεία της Κωνσταντίας ήταν τα μεγαλύτερα στην Ανατολή [...].

Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Λεβέντη – ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, 120.

Που αλλού απέβλεπε ο Ιουστινιανός με την μετοικεσία των Κυπρίων;

Απέβλεπε άραγε (ο Ιουστινιανός Β΄) στην αποστέρηση της Δαμασκού (πρωτεύουσας των Αράβων) από τον μισό φόρο της Κύπρου, τον οποίο από το 689 δικαιοματικά ενέμετο, και ο οποίος, βέβαια, όσο λιγότερος ήταν ο πληθυσμός, τόσο χαμηλότερος και ο ίδιος γινόταν; Πολύ πιθανό, σε συνδυασμό μάλιστα με τις αμυντικές ανάγκες του.

Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Λεβέντη – ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, 123.

[...] η έχθρα προς τη δυναστεία του Ηρακλείου απέδωσε τον εκπατρισμό των Κυπρίων σε παράνοια του τελευταίου των Ηρακλειδών (του Ιουστινιανού Β΄) [...] Τα περι φρενοβλαβείας του Ιουστινιανού Β΄ ανάγονται στην εχθρική πηγή της εποχής των Ισαύρων*, που είχαν κάθε συμφέρον να μελανώσουν** τη δυναστεία που διαδέχτηκαν. Από την πηγή εκείνην άντλησε η Χρονογραφία του Θεοφάνους [...]

* Ο Ιουστινιανός Β΄ ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας της δυναστείας του Ηρακλείου. Οι Ισαυροι ήταν η επόμενη δυναστεία μετά από αυτήν του Ηρακλείου.

** μελανώνω: διαβάλλω, δυσφημώ

Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Λεβέντη – ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, 108-109.

ΣΚΕΨΟΥ και ΕΡΜΗΝΕΥΣΕ

Αφού μελετήσεις την πιο πάνω άποψη του ιστορικού Βενέδικτου Εγγλεζάκη και αφού λάβεις υπόψη ότι η απόφαση του Ιουστινιανού Β΄ εξυπηρετούσε γεωστρατηγικούς στόχους, να ερμηνεύσεις την εχθρική στάση του χρονογράφου Θεοφάνη απέναντι στον αυτοκράτορα.

Η μετοικεσία των Κυπρίων στην Αρτάκη μέρος μιας ευρύτερης αυτοκρατορικής πολιτικής μετακίνησης πληθυσμών

Ο αυτοκράτορας [Ιουστινιανός Β΄] επιχείρησε να μετατρέψει ένα αρνητικό δεδομένο σε θετικό μεταφέροντας σλαβικούς πληθυσμούς από τα Βαλκάνια στη Μικρά Ασία, χρησιμοποιώντας τους ως ασπίδα ενάντια στις επιδρομές των Αράβων.

Μεταχειρίστηκε τους Σλάβους σαν εργαλείο τακτικής. Ήταν πληθυσμοί αναλώσιμοι που ήλπιζε ότι θα τον βοηθούσαν να κρατήσει τη Μικρά Ασία κάτω από τον έλεγχό του. Εξάλλου, τα σλαβικά φύλα που είχαν εγκατασταθεί στο Οψίκιον έδωσαν στην αυτοκρατορία ενισχυτική ένεση 30 χιλιάδων στρατιωτών. Ο θεσμός του θεματικού

στρατού, δηλαδή των καλλιεργητών – στρατιωτών βοήθησε αφενός στη στρατιωτική και αφετέρου στην οικονομική ενδυνάμωση της αυτοκρατορίας. Ο Ιουστινιανός Β΄ αντιλήφθηκε ότι οι μετατοπίσεις πληθυσμών σε μια εποχή όπου ολόκληρες περιοχές ερημώονταν και η εικόνα της αυτοκρατορίας άλλαζε αποτελούσε ευεργετικό μέτρο και γι' αυτό το χρησιμοποίησε επανειλημμένα.

Μετέφερε πληθυσμούς στην Πελοπόννησο, στην Ήπειρο, στην Αττάλεια, στην Κεφαλληνία. Μέσα στα πλαίσια αυτής της πολιτικής εμπίπτει και η μετοικεσία των Κυπρίων στην περιοχή της Κυζίκου.

Δημοσθένους Α., *Η Μετοικεσία των Κυπρίων το 691 μ.Χ.*, *Χρονικό Πολίτης* 88 (1 Νοεμβρίου 2009), 8.

Παραχώρηση της Μητρόπολης Κυζίκου στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου (691)

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Παγωνάτου κρατησάντων Ἀγαρηνῶν τὴν Κύπρον, ἐδόθη ἡ μητρόπολις Κυζικουῦ (γρ. Κυζίκου) σὺν ταῖς ἐπισκοπαῖς αὐτῆς τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Κύπρου κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ ΑΘ΄ κανόνος τῆς ἐν τῇ (γρ. τῷ) Τρούλλῳ συνόδου.

Κατὰ τὴ βασιλεία του Κωνσταντίνου του Παγωνάτου, αφού είχαν επικρατήσει οι Ἀραβες στὴν Κύπρο, δόθηκε ἡ μητρόπολη Κυζίκου μαζί με τις ἐπισκοπές τῆς στὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου σύμφωνα με τὴν περίληψη του ΑΘ΄ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου.

Ενθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογή πρώτη. Νέος Ἑλληνομνήμων 7 (1910), 129.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινῶν Πηγῶν Κυπριακῆς Ἱστορίας, 4ος - 15ος αἰώνας*, Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Λευκωσία 1996, 27.
(απόδοση στὴ νεοελληνικὴ)

Επαναπατρισμός των Κυπρίων

Για τὸν ἐπαναπατρισμό των Κυπρίων ἔχει ὡς ἐξῆς ἡ ἱστορία:

Μετά ἀπὸ ἐπτά ἔτη με τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ κινήθηκε ὁ αυτοκράτορας (Ιουστινιανός Β΄) πάλι νὰ κατοικήσει τὴν Κύπρο, καὶ ἀπέστειλε στὸν Χαλίφη τῆς Βαγδάτης τρεῖς ἐπιφανεῖς Κυπρίους, τοὺς Φαγγουμείς, μαζί με ἕναν αυτοκρατορικό ἀπεσταλμένο, καὶ ἔγραψε στὸν Χαλίφη, γιὰ νὰ ἀφήσει τὸν πληθυσμό τῆς Κύπρου ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὴ Συρία, νὰ ἐπιστρέψει στὸ τόπο του. Καὶ ἀφού συμφώνησε ὁ Χαλίφης με τὴν γραπτὴ πρόταση τοῦ αυτοκράτορα, ἀπέστειλε σε ὅλα τα μέρη τῆς Συρίας ἐπιφανεῖς

Άραβες, συγκέντρωσε όλους τους Κυπρίους και τους μετέφερε πίσω στον τόπο τους. Απέστειλε δε και ο αυτοκράτορας αυτοκρατορικό αντιπρόσωπο, και πέρασε από όλα τα μέρη της Ρωμανίας, στα οποία κατοικούσαν Κύπριοι, δηλαδή στην Κύζικο και στα θέματα Κιβυρραιωτών και Θρακησίων, και κατοικήθηκε το νησί.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, 47.1-25 (=224)
Ο συγγραφέας της πηγής, αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος έζησε τον 10ο αιώνα (905-959)

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 54.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Νέα μετοικεσία των Κυπρίων στη Συρία (742)

«Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει (Α.Μ. 6234=742) Οὐαλίδ τοὺς Κυπρίους μετόκησεν εἰς Συρίαν.»

Αυτό το χρόνο (742 μ.Χ.) ο Ουαλίδ μετοίκησε τους Κυπρίους στη Συρία.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 417.21-22
(η χρονογραφία γράφτηκε το 811-814)

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 36.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Απελευθέρωση της Κύπρου από τους Άραβες επί Νικηφόρου Β' Φωκά

Ο Νικηφόρος, άνδρας θαυμαστός, με καταγωγή και ανατροφή από οικογένεια ευσεβών, ευγενών, φημισμένων και ανδρείων, ευσεβής χριστιανός και ο πιο ανδρείος, μετά από θεία πρόνοια κατέλαβε τη βασιλεία των Ρωμαίων και ανέλαβε κάθε κρατική εξουσία....

... έπειτα έκανε τους ξένους δαίμονες που φώλιαζαν στο νησί της Κύπρου να φύγουν και να αναζητήσουν αλλού τόπο για να μείνουν.

Αωνύμου, *Περί Νικηφόρου του άνακτος...*, εκδ. F. Halkin, αρ. 14, 253-260.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 58.

(απόδοση στη νεοελληνική)

ΣΚΕΨΟΥ

- Τι επιδιώκει ο ανώνυμος συντάκτης της πιο πάνω πηγής δίνοντας τόσες πληροφορίες και λεπτομέρειες για τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Β' Φωκά και την οικογένειά του;
- Ποιους εννοεί ο συντάκτης της πηγής αναφερόμενος σε «ξένους δαίμονες»; Πώς κρίνεις το χαρακτηρισμό αυτό;

Ο στρατηγός Νικήτας Χαλκούτζης προσαρτά την Κύπρο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (965)

Στο δεύτερο χρόνο της βασιλείας του ο Νικηφόρος [Β' Φωκάς] προσάρτησε στην επικράτεια των Ρωμαίων ολόκληρο το νησί της Κύπρου, εκδιώκοντας από εκεί τους Αγαρηνούς* διά του πατρικίου και στρατηγού του Νικήτα Χαλκούτζη.

Ιωάννης Σκυλίτσης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 270.45-48

*Αγαρηνοί: Άραβες (<Άγαρ, μητέρα του Ισμαήλ, αρχηγέτη των Ισμαηλιτών, δηλ. των Αράβων).

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 61.

(απόδοση στη νεοελληνική)

46. Σύλληψη με τη ναυμαχία Βυζαντινών και Αράβων (από το χειρόγραφο του χρονικού του Σκυλίτη) και την προτομή του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά, κατά τη βασιλεία του οποίου η Κύπρος επανεντάσσεται στη βυζαντινή αυτοκρατορία (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών)

Μια αναφορά στις αραβικές επιδρομές και στην προστασία του νησιού από τους Βυζαντινούς από το μεσαιωνικό χρονογράφο της Κύπρου Λεόντιο Μαχαιρά

Ἀφὸν ἐπήγεν ἡ ἀγία Ἐλένη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ λαὸς ἐπλήθυνεν εἰς τὸ νησί, ἐννοιάστησαν τὸ ἔλα τῶν ἄθεων Σαρακηνῶν, πῶς πολλὰς φορὰς αἰχμαλωτεύσαν τὸ αὐτὸ νησί, καὶ ἐχαλάσαν πολλὰς χώρας καὶ κάστρον, καὶ αἰχμαλωτεύσαν τὸν λαόν, καὶ ἐφοβούνταν καὶ ἦταν ἐννοιασμένοι, λαλῶντα: «Ὅποτε θελήσῃ ὁ σουλτάνος νὰ μᾶς αἰχμαλωτεύσῃ, ὅτοιμον εἶνε.» Τότε ἐσυνβουλεύθησαν νὰ τὸ ποίησιν νῶσιν τοῦ βασιλέως νὰ πέψῃ λὰς τῶν ἀρμάτων νὰ βλέπουν τὸν τόπον· τοὺς ποίους καλλίτερους ἀνθρώπους, ὅπου εὐρίσκονταν εἰς τὸ νησί, ἐπέψαν τοὺς εἰς τὸν βασιλέαν, ζητῶντα τῆς μεγάλης τοῦ ἀγιοσύνης νὰ πέψῃ ἀνθρώπους τῶν ἀρμάτων ἀπεξοὺς καὶ καβαλλάριδες διὰ τὴν βλέψιν τοῦ τόπου κατάδικα τοὺς Σαρακηνοὺς. Ὁ βασιλεὺς γροικῶντα τὴν παρακάλεσιν τοὺς, ἔπεψεν πολλὸν λαὸν τῶν ἀρμάτων εἰς βλέψιν τοῦ αὐτοῦ τόπου· καὶ τάπισα ἐκάτξαν μεσὸν τοὺς καὶ εἶδαν τὴν ὁμάδα τοῦ μηνίου τοῦ λαοῦ...

Ἀφού πια ἡ αγία Ἐλένη πήγε στην Κωνσταντινούπολη και ὁ λαὸς πλῆθυνε στο νησί, εἶδαν πῶς ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐρχομὸ τῶν ἄθεων Σαρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι πολλὰς φορὰς (επέδραμαν και) αἰχμαλώτισαν τὸν τόπο και κατέστρεψαν πολλὰς πόλεις και φρούρια και σκλάβωσαν τὸν λαό. Και ἐφοβούντο και εἶχαν ἐγνοια και ἔλεγαν: «Ὅποτε δὴποτε θελήσει ὁ σουλτάνος νὰ μᾶς αἰχμαλωτίσει, τὸ μπορεῖ». Τότε σκέφθηκαν κι ἀποφάσισαν νὰ θέσουν τὸ ζήτημα υπ' ὄψιν τοῦ αυτοκράτορα, γιὰ νὰ σταλὸν στρατιῶτες νὰ φρουροῦν τὸν τόπο. Διάλεξαν τοὺς πιο σπουδαίους ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ και τοὺς ἐστειλαν στὸν αυτοκράτορα με αἴτηση πρὸς τὴν αγιότητά του νὰ στείλει στρατό, πεζικό και ἱππικό, γιὰ προστασία τοῦ τόπου ἐνάντια στους Σαρακηνοὺς. Ὁ

αυτοκράτορας, αφού άκουσε την παράκλησή τους, έστειλε πολύ στρατό για να υπερασπίσει αυτό τον τόπο. Και κατόπιν κάθησαν (οι Κύπριοι) και σκέφθηκαν μεταξύ τους για τον τρόπο που θα συντηρούσαν τον στρατό.

Λεόντιος Μαχαιράς, *Ἐξηγήσεις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου, ἢ ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν*, 9

Παυλίδης Α., *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995 (έκδοση β' βελτιωμένη), 6-7.

(απόδοση στη νεοελληνική: Άντρος Παυλίδης)

Μια σύγχρονη αποτίμηση της περιόδου των αραβικών επιδρομών

Από το 648/9, εποχή της πρώτης αραβικής επιδρομής στην Κύπρο, ως το 965, χρονιά της οριστικής προσάρτησής της στο Βυζαντινό Κράτος, σημειώθηκαν γύρω στις είκοσι επιδρομές Σαρακηνών στο νησί. Είναι γενικά παραδεκτό από τους ερευνητές σήμερα ότι σε ολόκληρο αυτό το διάστημα των τριών αιώνων οι Άραβες ποτέ δεν προχώρησαν σε μόνιμη κατοχή του νησιού, όπως έκαναν με την Κρήτη, η οποία γνώρισε την αραβική κατοχή και αποτέλεσε τμήμα του αραβικού κόσμου για εκατόν πενήντα περίπου χρόνια, από το 823 ως το 961. Την Κύπρο οι Άραβες απείλησαν με επιδρομές, αρπαγές, λεηλασίες, αιχμαλωσίες και καταστροφές, ενώ για μεγάλα χρονικά διαστήματα το νησί περνούσε σε ένα είδος συγγυρνιαρχίας (condominium) μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων, οπότε οι δύο δυνάμεις μοίραζαν μεταξύ τους τους φόρους του νησιού. Οι ίδιοι οι Κύπριοι φαίνεται ότι κατά καιρούς προτιμούσαν αυτή τη λύση και προσπαθούσαν με τη συνεπή εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων να αποφεύγουν νέες επιδρομές και αναστατώσεις.

Νεράντζη-Βαρμάζη Β., *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, 60-61.

Οι λόγοι της εύκολης κατάκτησης της Κύπρου από τους Άραβες, όπως εξηγούνται από ένα σύγχρονο ιστορικό

Οι λόγοι της εύκολης, αν και προσωρινής, κατάκτησης της Κύπρου από τους Άραβες ερμηνεύονται από τον συγγραφέα αναλυτικά. Πρώτα απ' όλα ο «αιφνιδισμός». Ουδείς ανέμενε από τους Άραβες ότι θα άρχιζαν τόσο νωρίς θαλάσσιες επιδρομές. Για το λόγο αυτό δεν διέθετε το Βυζάντιον σταθμευμένο επαρχιακό στόλο που θα χρησιμοποιείτο ως «δύναμη αποτροπής» και θα εξουδετέρωνε ναυτικές κινήσεις. Σημαντικός

λόγος για την εύκολη νίκη των Αράβων στη ξηρά αποτέλεσε και η ελλιπής οχύρωση των παραλιακών πόλεων της Κύπρου. Ο συγγραφέας, βασισμένος και στη μαρτυρία της αρχαιολόγου *Claire Balandier*, τονίζει ότι αντίθετα με τα τείχη της βόρειας Αφρικής που αναχαίτισαν την αραβική προέλαση για μισό αιώνα, τα κυπριακά τείχη ήταν ευάλωτα.

Christides Vassilios, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ - Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 2006, 192.

Η αραβική κατοχή της Κύπρου

Η αραβική κατοχή της Κύπρου, κατά τη διάρκεια της οποίας ένας μικρός αριθμός εποίκων μετανάστευσε και εγκαταστάθηκε στην Πάφο, ήταν σύντομη και διήρκεσε μόνο από το 651 έως το 680-683, όταν καταστράφηκε η αραβοκρατούμενη συνοικία της Πάφου και το τζαμί που είχε κτισθεί εκεί. Οι μετανάστες επέστρεψαν στη Συρία. Ακολούθησε μια ταραχώδης περίοδος ανταγωνισμού Βυζαντινών και Αράβων, προσωρινές μετοικήσεις Κυπρίων στην Ιουστινιανούπολη και στη Συρία, η οποία οδήγησε σε αδιέξοδο και υποχρέωσε τις δυο υπερδυνάμεις να συμβιβασθούν και να συνάψουν μια συνθήκη ουδετερότητας της Κύπρου η οποία διήρκεσε, με αρκετές αναταραχές, ως την επανασύνδεσή της με το Βυζάντιο το 965.

Christides Vassilios, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ - Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 2006, 192.

Η αραβοβυζαντινή συνθήκη του 688

[...] για τους Βυζαντινούς ήταν μια απλή συμφωνία που υπαγορεύθηκε από την αδήριτη ανάγκη συμβιβασμού σε μια περιοχή μακριά από τα βυζαντινά λιμάνια και σε απόσταση αναπνοής από τα αραβικά εδάφη. Ενώ ένα από τα πρωταρχικά στοιχεία (το μοίρασμα των φορολογικών εσόδων μιας περιοχής ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Άραβες δεν ήταν μοναδική περίπτωση), η συμφωνία ουδετερότητας του νησιού αποτελούσε μοναδικό νομικό φαινόμενο που δεν καλύπτεται από τη βυζαντινή νομοθεσία. Αντίθετα το αραβικό δίκαιο, παρόλο που το 688 δεν είχε ακόμη αποκρυσταλλωθεί στην τελική του μορφή, αναφέρεται διεξοδικά στην κατάσταση αυτή.

Για τους Άραβες νομομαθείς η συνθήκη αυτή παρουσιάζεται συχνά όχι ως μια συμφωνία Βυζαντινών και Αράβων, αλλά ως συμφωνία του κράτους της Κύπρου με τους Άραβες [...] Σύμφωνα με τη νομική άποψη των Αράβων η Κύπρος αποτελούσε μια ουδετεροποιημένη περιοχή με βασικό στοιχείο την πλήρη αποστρατικopoίηση και απο-

φυγή οποιασδήποτε εχθρικής ενέργειας από τον ντόπιο πληθυσμό. Φαίνεται ότι τα χωρικά ύδατα δεν περιλαμβάνονται στην αποστρατικοποιημένη ζώνη. Στη διάρκεια της περιόδου ουδετερότητας, όπως μας πληροφορούν οι ελληνικές επιγραφές της Κύπρου, αξιωματούχοι, διορισμένοι από την Κωνσταντινούπολη, εξακολουθούν να υπάρχουν. Αντίθετα οι Άραβες για την είσπραξη του ετήσιου φόρου στέλνουν κάθε χρόνο ειδικές αποστολές στην Κύπρο. Μόνο την περίοδο της προσωρινής αραβικής κατοχής της Πάφου είχαν εγκατασταθεί Άραβες αξιωματούχοι (*hakim, amir*) στο νησί.

[...] μόνο για μια σύντομη περίοδο (651 – 680-683) μέτοικοι Σύριοι βρίσκονται στην Κύπρο και όχι ως αγρότες. Μικρός αριθμός εμπόρων θα επισκέπτονταν την Κύπρο κατά τη διάρκεια της ουδετερότητας, γιατί ένας από τους όρους της συμφωνίας επέτρεπε την ελευθερία εμπορικών συναλλαγών.

Ρήξεις της συμφωνίας ουδετερότητας παρουσιάστηκαν αρκετές φορές κατά την περίοδο των Ομαϊαδών (661-750): η τελευταία τοποθετείται στα έτη 746 – 47, όταν έγινε η ναυμαχία της Κεραμαίας στην επαρχία της Καρίας, όπου ο βυζαντινός στόλος κατατρόπωσε τον αραβικό. Η ναυμαχία αυτή αναφέρεται μόνο στις βυζαντινές πηγές, γιατί οι αραβικές ασχολούνται μόνο με τα τραγικά γεγονότα του τέλους της δυναστείας των Ομαϊαδών.

[...] Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζεται στις αρχές του 10ου αιώνα, όταν πρώτα οι Βυζαντινοί παραβαίνουν τη συνθήκη και αποβιβάζονται κάτω από την αρχηγία του ναυάρχου Ημερίου στην Κύπρο και αμέσως μετά ο άραβας ναύαρχος Δαμιανός εκδικείται εισβάλλοντας στην Κύπρο. Τα γεγονότα αυτά περιγράφονται κυρίως από τον Masudi και τον Πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό.

Christides Vassilios, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' - Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 2006, 192-193.

Η Κύπρος κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών μέσα από τις αραβικές πηγές

Η επιδρομή του Μωαβία στην Κύπρο και ο θάνατος της Ουμ Χαράμ (648)

Ο Ibn al-Kalbi είπε:

Αυτό το χρόνο ο Μωαβία (Μωαβία), γιος του Abi Sufyan, πραγματοποίησε μια θαλάσσια εκστρατεία εναντίον της Κύπρου. Συνοδευόταν από τη σύζυγό του Fakhita, κόρη του Qardha de Bani Abd Manaf και μαζί του είχε και τον Ubada, γιο του al-Samit που συνοδευόταν επίσης από τη σύζυγό του Oumm Haram, κόρη του Milhan al-Ansariya. Και όταν έφτασε αυτός (ο Μωαβία) στην Κύπρο, η Oumm Haram πέθανε κι ενταφιάστηκε στην Κύπρο.

Ibn Khayyat*, *al-Tarikh*, 92

*Ibn Khayyat: Ο Άραβας ιστορικός Abu Amr Khayyat al Laythi al Usfuri (c. 777 - c. 854) γεννήθηκε στη Βασόρα (πόλη στο σημερινό Ιράκ). Έχει γράψει τουλάχιστον έξι έργα, από τα οποία τέσσερα είναι ιστορικά κι έχουν διασωθεί δύο: το *Kitab al-Tabaqat* (Λεξικό βιογραφιών) και το *al-Tarikh* (Ιστορία). Το *Tarikh* είναι πολύτιμη ιστορική πηγή καθώς αποτελεί μία από τις τρεις πρωιμότερες αραβικές ιστορίες.

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 21.

(απόδοση στην ελληνική)

ΕΡΕΥΝΗΣΕ ΚΑΙ ΜΑΘΕ

- Αναζήτησε πληροφορίες στη βιβλιοθήκη του σχολείου σου ή στο διαδίκτυο για το πιο κάτω μνημείο και βρες πώς συνδέεται με τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρονται στην πιο πάνω πηγή.

47. Τέμενος Χαλά Σουλτάν Τεκκέ, Αλυκή Λάρνακας

Ο Al-Walid (B´) εκτοπίζει τους Κυπρίους (742)

Αυτό το χρόνο (742) ο al-Walid* έστειλε τον αδελφό του al-Ghamr, γιο του Yazid, σε εκστρατεία, και όρισε στην αρχηγεία του στόλου τον al-Aswad, γιο του Bilal al-Mahhadhi, ο οποίος απεστάλη στην Κύπρο για να απαιτήσει από τους κατοίκους της να διαλέξουν μεταξύ της αναχώρησής τους στη Συρία ή στο Βυζάντιο. Μια ομάδα διάλεξε να πάει στην Συρία και μεταφέρθηκαν και μια άλλη ομάδα επέλεξε το Βυζάντιο και αποστάλησαν.

Ibn al-Ahtir**, *al-kamil fi al-Tarikh*, Vol. V, 274

*al-Walid (B´): Ο Walid ibn Yazid ή Wallid ο B´ ήταν χαλίφης της δυναστείας των Ομαγιαδών (743-744). Διαδέχθηκε τον θείο του Hisbam ibn Abd al-Malik.

**Ibn al-Ahtir: ο Άραβας ιστορικός Ali ‘Izz al-Din Ibn al-Athir al-Jazari (1160-1233) γεννήθηκε στη συριακή πόλη Cizre (αρχαία πόλη Γορδυηνή όπως αναφέρεται στο Στράβωνα. Σήμερα βρίσκεται στη νοτιοανατολική Τουρκία). Έζησε ως λόγιος στη Μοσσούλη (πόλη στο σημερινό Ιράκ) και αργότερα στο Χαλέπι και στη Δαμασκό. Το σημαντικό έργο του είναι η παγκόσμια ιστορία *al-Kamil fi al-Tarikh*.

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 45.

(απόδοση στην ελληνική)

Επιδρομή του Haroun al-Rashid στην Κύπρο (805)

(α) Κατά τη διακυβέρνηση του (χαλίφη) Haroun al-Rashid*, οι Κύπριοι παραβίασαν τη συνθήκη, και (αυτός) τους επιτέθηκε από τις ακτές της Αιγύπτου και της Συρίας (παίρνοντας) αιχμαλώτους και λάφυρα.

Qalqashandi**, *M’ athir al-Anafa*, vol. I, 96

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 110.

(απόδοση στην ελληνική)

(β) Αυτό το χρόνο (ο Haroun al-Rashid) έστειλε τον Houmaïd στην Κύπρο, ο οποίος κατέστρεψε, πυρπόλησε και αιχμαλώτισε 16000 κατοίκους, τους οποίους μετέφερε στην al-Rafiqah***. Πωλήθηκαν από τον Δικαστή Abou al-Boukhtouri και η αξία του αρχιεπισκόπου του νησιού ανήλθε στα 2000 δηνάρια.

Tabari****, *Tarikh al-rusul wa al-Muluk*, vol. VIII, 320

* Haroun al-Rashid (Αρούν αλ-Ρασίντ): Ο 5ος και πιο φημισμένος χαλίφης της δυναστείας των Αββασιδών. Η διακυβέρνησή του (786-809) χαρακτηρίζεται από επιστημονική, πολιτιστική και θρησκευτική ακμή. Αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα κατά τη βασιλεία του οι τέχνες και η μουσική. Ίδρυσε τη βιβλιοθήκη Bayt al-Hikma («Το σπίτι της σοφίας»). Όντας μια πνευματική, πολιτική και στρατιωτική προσωπικότητα, η ζωή του αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για δημιουργία φανταστικών ιστοριών, μεταξύ άλλων και του βιβλίου Χίλιες και Μια Νύχτες (Alf lailah wa lailah), το οποίο περιλαμβάνει αρκετές ιστορίες που αναφέρονται στην αυλή του Αρούν αλ-Ρασίντ (http://en.wikipedia.org/wiki/Harun_al-Rashid).

**Qalqashandi: Ο Ahman Abd Allah al- Qalqashandi (1355/1356 – 1418) ήταν μεσαιωνικός Αιγύπτιος συγγραφέας και μαθηματικός, γεννημένος σε ένα χωριό του Δέλτα του Νείλου. Έγραψε μια δεκατετράτομη εγκυκλοπαίδεια στα αραβικά (http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmad_al-Qalqashandi).

***Al-Rafiq: πόλη στη βόρεια Συρία, στις όχθες του Ευφράτη, η οποία ιδρύθηκε από το χαλίφη al-Mansour το 772. Ο χαλίφης Haroun al-Rashid την κατέστησε προσωρινά πρωτεύουσά του μεταξύ των ετών 796-808.

****Tabari: Ο Πέρσης χρονικογράφος κι ερμηνευτής του κορανίου Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir al-Tabari (838-923) γεννήθηκε στο Αμόλ του Ταμπαριστάν (ιρανική περιοχή κατά μήκος της Κασπίας Θάλασσας, στο σημερινό Ιράν), 20 χιλιόμετρα νοτίως της Κασπίας Θάλασσας. Πέρα από το θεολογικό του έργο είναι γνωστός για το χρονικό του Ιστορία των Προφητών και των Βασιλέων (*Tarikh al-Rusul wa al-Muluk* ή *Tarikh al-Tabari*) (http://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_ibn_Jarir_al-Tabari).

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 32.

(απόδοση στην ελληνική)

48. Ναυμαχία Βυζαντινών και Αράβων. Οι Βυζαντινοί εκτοξεύουν υγρό πυρ στο αραβικό πλοίο. Μικρογραφία από τη χρονογραφία του Ιωάννη Σκυλίτση (Πηγή: Joyce Milton, Rafael Steinberg, Sarah Lewis, *Religion at the Crossroads*, HBJ Press, New York 1980, 71).

ΣΚΕΨΟΥ και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ

- Για ποιο λόγο, σύμφωνα με τον Άραβα Qalqashandi, έκανε επιδρομή στην Κύπρο ο Haroun al-Rashid; Πόσο ιστορικά έγκυρη θεωρείς μια τέτοια εξήγηση; Να αιτιολογήσεις την απάντησή σου.

Μια περιγραφή της Κύπρου από τον Άραβα γεωγράφο al-Istakhri (c. 951)

Οι κάτοικοι της Κύπρου είναι όλοι Χριστιανοί και δεν υπάρχει ανάμεσά τους ούτε ένας μουσουλμάνος. Μοιάζει (η Κύπρος) στο μέγεθος και στον πληθυσμό με το νησί της Κρήτης. Είναι πολύ εύφορη. Ο Muawiyah την κατέκτησε και υπέγραψε με τους κατοίκους της μια συνθήκη και βρίσκεται σε ειρήνη με τους Μουσουλμάνους. Οι κάτοικοι της είναι χριστιανοί Βυζαντινοί. Το πλάτος της θάλασσας από τα παράλια της Συρίας έως την Κύπρο, όταν ο καιρός είναι ευνοϊκός, είναι δύο μερών ταξίδι και από την Κύπρο στην άλλη άκρη του νησιού είναι σχεδόν η ίδια απόσταση. Στην Κύπρο μπορεί κανείς να βρει ρητίνη του στύρακος*, η οποία εξάγεται από τη χώρα των Βυζαντινών στις μουσουλμανικές χώρες. Και μπορεί επίσης να βρει κανείς μαστίχη.

al-Istakhri**, *Kitab al.masalik*, 51

*ρητίνη του στύρακος: Πρόκειται για φαρμακευτική ρητίνη (ρετσίνι), γνωστή ως «πίσσα του ξυλαλά» ή «βενζόη» την οποία παράγει ο φυτοβόλος θάμνος ή μικρό δέντρο στύραξ ο φαρμακευτικός (*styrax officinalis*), γνωστός στην κυπριακή διάλεκτο και σαν στερατζιά και στουράκι. Το ρετσίνι βγαίνει από τον κορμό του δέντρου, αφού γίνουν εγχοπές σε αυτόν. Είναι ημίρευστο αρχικά και όταν θερμομανθεί και στη συνέχεια κρυώσει σχηματίζει μεγάλα πρισματώδη κρύσταλλα στερακίνης. Με ποικίλες θεραπευτικές ιδιότητες, οι οποίες αναφέρονται από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους (περισσότερα βλέπε στο: Κυριακή Ζανέττου-Παντελή, *Η θεραπευτική δυνατότητα των φαρμακευτικών φυτών της Κύπρου: ιδιότητες - συνταγές*, Λάρινακα 2000, 472-473).

** al-Istakhri: ο Πέρσης γεωγράφος Abu Ishaq ibn Muhammad al-Farisi al istakhri γεννήθηκε στην πόλη Estakhr του Νότιου Ιράν τον 9ο αιώνα και μεταξύ των γεωγραφικών έργων του είναι και το *Al-masaalik al-mamaalik*.

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 28.

(απόδοση στην ελληνική)

Μια περιγραφή της Κύπρου από τον Άραβα γεωγράφο Muqaddassi (c. 985)

Η Κύπρος είναι γεμάτη από πολυάνθρωπες πόλεις και παρέχει στους Μουσουλμάνους πολλές ωφέλειες στο εμπόριό τους από εκεί, λόγω της μεγάλης αφθονίας εμπορευμάτων, υφαντών και αγαθών, τα οποία παράγονται εκεί. Το νησί είναι στην εξουσία οποιουδήποτε έθνους έχει την κυριαρχία των θαλασσών αυτών.

Muqaddassi*, *Descriptio Imperii Moslemici*, ed. de Goeje, Bibl, Geogr. Arab. III, Leyde 1906, 184

*Muqaddassi: Ο Άραβας γεωγράφος Muhammad ibn Ahmad Shams al-Din Al-Muqaddasi (c. 945/946-1000) γεννήθηκε στην Ιερουσαλήμ. Ταξίδεψε σε όλο το μουσουλμανικό κόσμο και στο έργο του *Ahsan at-Taqasim fi Ma`rifat il-Aqalim* περιγράφει με τρόπο συστηματικό όλες τα μέρη και τις περιοχές που επισκέφθηκε (<http://en.wikipedia.org/wiki/Al-Muqaddasi>).

Χατζηψάλτη Κ., «Η Κύπρος, το Βυζάντιον και το Ισλάμ», *Κυπριακαί Σπουδαί Κ* (1956), 17.

Η ανακατάληψη της Κύπρου από τους Βυζαντινούς (965) και μια ανεπιτυχής αραβική επιδρομή

Μετά την κατάληψη της Κρήτης (961) οι Ρωμαίοι κυρίευσαν το νησί της Κύπρου (965) παρόλο που οι κάτοικοί της (οι Κύπριοι) συνήθιζαν να εμπορεύονται τα προϊόντα τους στους Ρωμαίους και ταυτόχρονα στους Μουσουλμάνους σύμφωνα με τη συνθήκη ειρήνης [ουδετερότητας]. Αλλά, εκείνη την εποχή, πολυάριθμο τμήμα στρατού, το οποίο επέβαινε σε τριάντα δύο πολεμικά πλοία και ερχόταν από την Αίγυπτο επιχειρήσε μια επιδρομή εναντίον του νησιού. Οι Ρωμαίοι, αφού τους νίκησαν, κατέσφαξαν και αιχμαλώτισαν μεγάλο αριθμό από αυτούς και κυρίευσαν ένα πλοίο με όλο του το πλήρωμα. Τα υπόλοιπα [πολεμικά πλοία] τράπηκαν σε άτακτη φυγή.

Yahia Ibn Said εξ' Αντιοχείας*

Histoire de Yahia-Ibn Said d' Antioche, continuateur de Said-Ibn-Bitriq, éditée et traduite en français par J. Kratchovsky et A. Vasiliev (=R. Graffin – F. Nau, *Patrologi Orientalis*, tome XVIII, fasc. 5, 795), Paris 1924, 96.

*Yahia Ibn Said εξ' Αντιοχείας: ο Yahya ibn Sa'id al-Antaki ήταν Άραβας Μελχίτης** Χριστιανός γιατρός και ιστορικός του 11ου αιώνα. Γεννήθηκε στην Αίγυπτο των Φατιμίδων και συνδεόταν με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτύχιο. Έγινε γιατρός, αλλά οι ανηλεείς διώξεις κατά των Χριστιανών από το χαλίφη Al-Hakim bi-Amr Allah

τον υποχρέωσαν να καταφύγει στην Αντιόχεια που βρισκόταν υπό των έλεγχο των Βυζαντινών. Το σημαντικότερο έργο του είναι η συνέχεια της ιστορίας του Ευτυχίου, η οποία αναφέρεται στη χρονική περίοδο 938-1034. Η ιστορία του είναι μοναδική καθώς αποτελεί μία από τις πολύ λίγες πηγές για τα βυζαντινά γεγονότα αυτής της περιόδου και ιδιαίτερα για την αραβική της οπτική γωνία.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Yahya_of_Antioch).

**Μελχίτες: Ελληνόφωνοι και στη συνέχεια αραβόφωνοι Χριστιανοί της Μέσης Ανατολής, οι οποίοι διατηρούν προσαρμοσμένο στην αραβική γλώσσα το Ελληνορθόδοξο λειτουργικό τυπικό. Το όνομα Μελχίτες προέρχεται από το συριακό μαλκά (μέλεκ), που σημαίνει βασιλεύς. Έτσι αποκάλεσαν οι μονοφυσίτες των περιοχών αυτών τους πιστούς στην Ορθοδοξία και τον Αυτοκράτορα της Νέας Ρώμης, που ανήκαν στα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων. Το όνομα Μελχίτης συχνά χρησιμοποιείται σήμερα στη Μ. Ανατολή, για να δηλώσει όλους, όσοι χρησιμοποιούν τον «Βυζαντινό» (Ρωμαϊκό) λειτουργικό ρυθμό (ritus). Δηλαδή όχι μόνο τους Ορθόδοξους (Ρωμηούς), αλλά και τους Ουνίτες (τους ενωμένους με τον Παπισμό).

Χατζηψάλτη Κ., «Η Κύπρος, το Βυζάντιον και το Ισλάμ», *Κυπριακαί Σπονδαί Κ* (1956), 29.

Christides Vasilios, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' - Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 2006, 160.

Εκκλησία

Τα λείψανα του Αγίου Λαζάρου μεταφέρονται από τη Λάρνακα στην Κωνσταντινούπολη (901-902)

(α) Κατά τον ίδιο τρόπο [ο Λέων Στ'] έκτισε εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Λάζαρο στο μέρος που λεγόταν Τόποι και την κατέστησε ανδρική μονή ευνούχων. Εκεί τοποθέτησε το σώμα του αγίου Λαζάρου μετά την ανακομιδή του από την Κύπρο και το σώμα της Μαρίας της Μαγδαληνής μετά την ανακομιδή της από την Έφεσο και τέλεσε τα εγκαίνια της εκκλησίας.

Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, 860.15-19

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, 4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 55.
(απόδοση στη νεοελληνική)

(β) Αυτή τη μέρα (17 Οκτωβρίου) είναι η μνήμη της ανακομιδής του λειψάνου του αγίου και δίκαιου Λαζάρου, την οποία έκανε ο πιστός αυτοκράτορας Λέων. Γιατί κινούμενος από θείο ζήλο, όπως ακριβώς να επρόκειτο για κάποια έμπνευση, πρώτα έκτισε πανέμορφο ναό και μετά, στέλνοντας στο νησί των Κυπρίων αντιπροσώπους, βρήκε το άγιο λείψανο στην πόλη των Κιτιέων, το οποίο βρισκόταν κάτω από τη γη σε μαρμάρινη λάρνακα, ίσως είχαν περάσει χίλια χρόνια [από την ταφή του], στην οποία είχαν χαραχθεί με γράμματα σε άλλη γλώσσα: «Λάζαρος ο τετραήμερος και φίλος Χριστού». Αμέσως λοιπόν, αφού σήκωσαν τον τίμιο θησαυρό, τον τοποθέτησαν σε αργυρή θήκη και τον μετέφεραν στην Κωνσταντινούπολη.

Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, στ. 146.12 κ.ε.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 69.

(απόδοση στη νεοελληνική)

(γ) Η ανακομιδή και μετάθεση του ιερού λειψάνου του αγίου Λαζάρου από το Κίτιο στην Κωνσταντινούπολη, η οποία τιμάται από την Εκκλησία τη 17η Οκτωβρίου, έγινε κατά το έτος 899/900 μετά από εντολή του αυτοκράτορος Λέοντος Στ' του Σοφού. Η μετάθεση του λειψάνου περιγράφεται λεπτομερώς σε δύο πανηγυρικούς λόγους που εκφώνησε μπροστά στο ιερό λείψανο παρουσία του αυτοκράτορος ο μαθητής του Μεγάλου Φωτίου, μητροπολίτης Καισαρείας Αρέθας (850-μετά το 932). Στον πρώτο Λόγο, ο λόγιος κληρικός εκθειάζει το γεγονός της αφίξεως του λειψάνου στην Κωνσταντινούπολη, ενώ στο δεύτερο περιγράφει διεξοδικά την πομπή που σχηματίστηκε, με τη συμμετοχή του αυτοκράτορα, για τη μεταφορά του λειψάνου στην Αγία Σοφία. Ο Λέων Στ', ως αντάλλαγμα της μεταφοράς του λειψάνου στην Κωνσταντινούπολη, απέστειλε χρήματα και τεχνίτες στην Κύπρο, όπου έκτισαν το μεγαλοπρεπή ναό του Αγίου, ο οποίος διατηρείται ως σήμερα στη Λάρνακα. Εκτός τούτου οικοδόμησε μονή στην Κωνσταντινούπολη επ' ονόματι του δικαίου Λαζάρου, όπου εναπόθεσε το ιερό λείψανο. Στην ίδια μονή μεταφέρθηκε αργότερα από την Έφεσο και το λείψανο της αγίας Μαρίας της Μαγδαληνής. Κατά τη βυζαντινή εποχή διατηρήθηκε το έθος να εκκλησιάζεται στην μονή κατά το Σάββατο του Λαζάρου, ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Το ιερό λείψανο του Αγίου πρέπει να μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με την παλαιά λάρνακα. Τούτο συμπεραίνεται από το ότι η μαρμάρινη λάρνακα, που εναπόκειται σήμερα κάτω από την αγία Τράπεζα του ομωνύμου ναού στη Λάρνακα, φέρει επιγραφή, σε μεγαλογράμματη γραφή, «ΦΙΛΙΟΥ» (ονομαστική: Φίλιος), ενώ η παλαιά «Λάζαρος ο τετραήμερος και φίλος του Χριστού». Στη σημερινή λάρνακα ανευρέθηκε στις 23 Νοεμβρίου 1972 τμήμα του ιερού λειψάνου του δικαίου Λαζάρου μέσα σε ξύλινη θήκη. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι οι Κιτιείς δεν πρέπει να είχαν παραδόσει ολόκληρο το λείψανο στον αυτοκράτορα αλλά το μεγαλύτερο μέρος του.

Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, *Άγιος Λάζαρος Λάρνακος: Ιστορία – Αρχιτεκτονική και Τέχνη του ιερού ναού του Αγ. Λαζάρου Λάρνακος, Εικονογραφημένος Οδηγός – Προσκυνητάριον*, Λευκωσία 2004, 15-16.

Εικονομαχία και Κύπρος

Ο εικονομάχος Κωνσταντίνος Ε' (741-775) αναθεματίζει τον εικονόφιλο Γεώργιο Κύπριο

Και στις 27 του ιδίου μηνός (753) πήγε ο βασιλιάς [Κωνσταντίνος Ε'] στο φόρο* μαζί με τον ανίερο πρόεδρο Κωνσταντίνο** και τους υπόλοιπους επισκόπους και εκφώνησαν την κακόδοξη τους αίρεση ενώπιον όλου του λαού αναθεματίζοντας τον αγιότατο Γερμανό, τον Γεώργιο τον Κύπριο*** και τον Ιωάννη τον Χρυσορρόαν Δαμασκηνό τον Μανσούρ, άντρες άγιους και σεβάσιμους δασκάλους.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 428.6-11
(η χρονογραφία γράφτηκε το 811-814)

*φόρο: αγορά (από το λατινικό *forum*)

** Κωνσταντίνος: Πρόκειται για τον Πατριάρχη Κωνσταντίνο Β'. Διετέλεσε πατριάρχης κατά τα έτη 754-766. Εξελέγη πατριάρχης από την εικονομαχική Σύνοδο της Ιέρειας, το 754, μετά από πρόταση του εικονομάχου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε'. Φαίνεται ότι είχε σχέσεις με τους εικονολάτρεις γι' αυτό ο Αυτοκράτορας τον εξόρισε το 766 στην Πρίγκηπο. Μετά από δύο χρόνια καθαιρέθηκε, αναθεματίστηκε, διαπομπεύθηκε στον Ιππόδρομο και τελικά με εντολή του Αυτοκράτορα αποκεφαλίστηκε στις 7 Οκτωβρίου του 768 (<http://el.wikipedia.org/>).

*** Γεώργιος ο Κύπριος: Μοναχός και ιεροκήρυκας, ο οποίος έδρασε στην ορεινή περιοχή του Ταύρου, στην Κιλικία. Κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε' συνελήφθη και φυλακίστηκε εξαιτίας της έντονης εικονοφιλικής δράσης του. Αναθεματίστηκε από την εικονομαχική σύνοδο της Ιέρειας (754, αν και εδώ ο Θεοφάνης αναφέρει λανθασμένα το 753), παρά το γεγονός ότι πιθανώς να μη βρισκόταν πλέον στη ζωή.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 37.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Εικονόφιλοι μοναχοί εξορίζονται στην Κύπρο (770)

Το ίδιο έτος (770) ο Λαχανοδράκων*, μμούμενος το δάσκαλό του (τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε'), συγκέντρωσε στην Έφεσο όλους τους μοναχούς και τις μοναχές, που ήταν στο θέμα των Θρακησίων. Τους οδήγησε σε ένα γήπεδο, που ονομαζόταν τζουγκανιστήριον**, και τους είπε: «Όποιος θέλει να υπακούσει στον αυτοκράτορα και σε εμάς, ας φορέσει λευκή στολή και ας λάβει μια γυναίκα τώρα αμέσως. Αυτοί που δεν θα το πράξουν θα τυφλωθούν και θα εξοριστούν στην Κύπρο».

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 445.3-12
(η χρονογραφία γράφτηκε το 811-814)

***Λαχανοδράκων:** Ο Μιχαήλ Λαχανοδράκων υπήρξε σημαντικό μέλος της μικρασιατικής στρατιωτικής αριστοκρατίας του 8ου αιώνα. Κατέλαβε υψηλόβαθμα στρατιωτικά αξιώματα, με κυριότερο αυτό του στρατηγού του θέματος Θρακησίων. Έλαβε ανώτερους τιμητικούς τίτλους και υπήρξε εκ των στενών συνεργατών των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Ε' (741-775) και Κωνσταντίνου ΣΤ' (775-792). Διακρίθηκε ως ικανός στρατιωτικός στον αγώνα κατά των Αράβων, ενώ υπήρξε και θερμός υποστηρικτής της πολιτικής εναντίον των εικόνων του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε', καθώς πρωτοστάτησε σε διώξεις εικονολατρών, κυρίως μοναχών.

(<http://www2.egiklopedia.gr/imeportal/Forms/flLemmaBody.aspx?lemmaid=4160>)

****τζουγκανιστήριον:** Γήπεδο στο οποίο παιζόταν το τζυ(γ)κάνιο, ένα ομαδικό παιχνίδι στο Βυζάντιο με πολλές ομοιότητες με το σημερινό πόλο. Το παιχνίδι εισήχθη πιθανόν στο Βυζάντιο από την περσική αυλή, μάλλον κατά την εποχή του Θεοδοσίου Β', ο οποίος ίδρυσε μάλιστα στο ανάκτορο της Κωνσταντινούπολης ειδικό στάδιο, το λεγόμενο τζ(ο)υγκανιστήριον ή σφαιροδρόμιον. Το τζυκάνιο απαιτούσε ευρύ χώρο, μεγάλη ευκαμψία και ελιγμούς από τους αγωνιστές και ειδικά γυμνασμένα άλογα. Από τα κείμενα κατανοούμε ότι επρόκειτο για άθλημα που απευθυνόταν στους βασιλείς και την αριστοκρατία της εποχής (<http://www.apologitis.com/gr/ancient/Olympiakoi.htm>).

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 37.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Εικονόφιλοι μοναχοί εξορίζονται στην Κύπρο ύστερα από διωγμούς του Λαχανοδράκοντα στο θέμα Θρακησίων (770)

Μιμούμενος λοιπόν ο Λαχανοδράκων τον δάσκαλό του (τον Κωνσταντίνο Ε') συγκέντρωσε όλους τους μοναχούς και τις μοναχές, που ήταν στο θέμα των Θρακησίων, και τους είπε: «Όποιος θέλει να υπακούσει στον αυτοκράτορα και σε εμάς, ας φορέσει λευκή στολή και ας λάβει μια γυναίκα τώρα αμέσως. Αυτοί που δεν θα το πράξουν θα τυφλωθούν και θα εξοριστούν στην Κύπρο». Και μαζί με τα λόγια προχώρησε και στις πράξεις.

Γεώργιος Κεδρηγός, *Σύνοψις Ιστοριών II*, 15.18-16.1

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 63.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Η εικονομαχία δεν έχει διαδοθεί στην Κύπρο

Καθώς υπάρχουν τρία μέρη που είναι στη δική μας επικράτεια (τη βυζαντινή αυτοκρατορία) και δεν έχουν προσχωρήσει σε αυτή τη μολυσμένη αίρεση (την εικονομαχία), σας συμβουλεύω να προστρέξετε προς αυτά. Γιατί δεν έχει μείνει κάποιος άλλος τόπος, ο οποίος δεν είναι κάτω από την εξουσία του δράκοντα (αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄) και δεν υπάκουσε στην κενοφωνία του. Όταν αυτοί τον ρώτησαν «και πού είναι αυτά τα μέρη, Πατέρ;» αυτός (ο άγιος Στέφανος ο Νεώτερος) απάντησε αμέσως: «οι περιοχές απέναντι από τον Εύξεινο Πόντο ... το νησί των Κυπρίων και οι απέναντι από την Κύπρο περιοχές, ως την Τρίπολη, την Τύρο και την Ιώπη (πόλεις του Λιβάνου)».

Στέφανος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως, *Βίος Αγίου Στεφάνου Νεωτέρου*,
J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857-1906, 100.1117

Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*,
4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 37.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Κοινωνία - οικονομία - διοίκηση

Η Κύπρος αναφέρεται στα βυζαντινά θέματα της Ανατολής (867-886)

XV. ΙΕ. Πεντεκαίδεκατον (θέμα)· Έπαρχία τῆς νήσου Κύπρου

Έπαρχία Κύπρου τῆς νήσου ὑπὸ κομισιάριον, τουτέστι βουλευτήν, πόλεις δεκατριεῖς· Κωνσταντία μητρόπολις, Κίτιον, Ἀμαθοῦς, Κυρήνεια, Πάφος, Ἀρσινόη, Σόλοι, Λάπιθος, Κέρμεια [ἤτοι Λευκωσία], Κυθερεία, Ταμασία, [Κούριον, Νέμενος,] Τρίμυθος, ὅθεν ὁ ἅγιος Σπυρίδων, Κάρπασος. Ἡ μὲν Κύπρος ἢ νήσός ἐστι μεγάλη καὶ ἐπιφανεστάτη, κειμένη ἐν τῷ Παμφυλίῳ κόλπῳ, καθὼς φησιν ὁ Περιηγητὴς Διονύσιος [...]

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων*, 80.1-81.24

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*,
4ος - 15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 53.

Η θέση του άρχοντα Κύπρου στη βυζαντινή ιεραρχία (842-43)

- 10 ο δρουγγάριος του Αιγαίου
- 11 οι άρχοντες του Δυρραχίου
- 12 ο άρχων Δαλματίας
- 13 οι άρχοντες Χερσώνος
- 14 ο δουξ Καλαβρίας
- 15 ο άρχων Κύπρου

Τακτικόν Uspenskij, εκδ. Ν. Oikonomides, Les Listes, 57.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 40.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Τέχνη

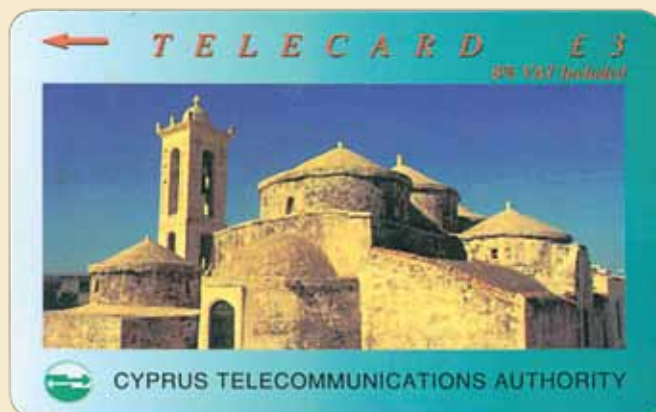
Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική

Σχέσεις της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Κύπρου με αρχιτεκτονικές άλλων περιοχών του Βυζαντίου

... Στην Κύπρο, που βρίσκεται τόσο κοντά στη νότια μικρασιατική ακτή, η επιρροή από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας γίνεται ακόμη πιο έντονα αισθητή. Παράλληλα προς τους συνηθισμένους μεσοβυζαντινούς τύπους εκκλησιών που υπάρχουν στο νησί, όπως τα σταυροειδή εγγεγραμμένα κτίρια, οι οκταγωνικές τρουλωτές εκκλησίες και τα μικρά σταυρόσχημα κτίσματα, παρουσιάζεται και ένας σταυροειδής τύπος με επιμηκυσμένη τη δυτική κεραία του σταυρού, ο οποίος πιθανόν να προέρχεται άμεσα από τις σταυροειδείς εκκλησίες της Καππαδοκίας και της Λυκαονίας της περιόδου από τον 6ο ως τον 8ο αιώνα. Οι σταυροειδείς εγγεγραμμένες εκκλησίες φέρονται - χωρίς καμία εξαίρεση - πάνω σε βαριούς πεσσούς και όχι σε κίονες. Η τοιχοποιία, αποτελούμενη από εξαιρετικά καλολαξευμένες πέτρες, πολύ σπάνια περιλαμβάνει πλινθοδομή. Τα πάντα φανερώνουν την ύπαρξη μιας επαρχιακής νησιωτικής αρχιτεκτονικής που απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από την Κωνσταντινούπολη και τον πυρήνα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αυτό δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη την πολιτική ιστορία της Κύπρου. Το νησί αυτό, που βρισκόταν κάτω από τη βυζαντινή κυριαρχία ως το 648, περιήλθε την εποχή εκείνη και ως το 965 σε μια δύσκολη κατάσταση ουδετερότητας αφού συνδέθηκε με συνθήκες τόσο με την Κωνσταντινούπολη όσο και με τους Άραβες κυριάρχους της Συρίας. Ανακαταλήφθηκε από τους Βυζαντινούς, για να γίνει, το 1192, λεία των δυτικών δυνάμεων - αρχικά των σταυροφόρων βασιλέων και αργότερα της Δημοκρατίας της Βενετίας. Επίσης δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι ένας τουλάχιστον χαρακτηριστικός κυπρια-

κός τύπος εκκλησίας συναντιέται, πανομοιότυπος στην Απουλία και τη Σικελία. Πρόκειται για το ναό που περιλαμβάνει ένα μεσαίο κλίτος που καλύπτεται κατά μήκος του κύριου άξονά του με τρεις διαδοχικούς τρούλους και πλαισιώνεται από πλάγια κλίτη στεγασμένα με ημικυλινδρικές καμάρες, που με τη σειρά τους διακόπονται από σταυρικές κεραιές. Οποιαδήποτε και αν είναι η σχέση αυτών των εκκλησιών, οι θαλάσσιοι δρόμοι της μεσοβυζαντινής αυτοκρατορίας φαίνεται ότι είχαν δημιουργήσει στενούς δεσμούς ανάμεσα στα ανατολικά και τα δυτικά προπύργια της Μεσογείου.

Richard Krautheimer, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, 493-494.

49. Ναός Αγίας Παρασκευής (θολοσκέπαστη βασιλική με πέντε τρούλους), Γερούση, πρώιμος 10ος αιώνας, βορειοανατολική άποψη (τηλεκάρτα της ΑΗΚ).

50. Ναός Αγίας Παρασκευής (θολοσκέπαστη βασιλική με πέντε τρούλους), Γερούση, πρώιμος 10ος αιώνας, βορειοανατολική άποψη.

51. Ναός Αγίου Λαζάρου (θολοσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους), Λάρνακα, πρόμος 10ος αιώνας, βόρεια άποψη.

ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στασιαστικά κινήματα

Αποστασία του Θεόφιλου Ερωτικού στην Κύπρο (1042/43)

(α) Έχει γίνει και μια αποστασία στην Κύπρο κατά το χρόνο αυτό [1042/43], έχοντας ως πρωταγωνιστή τον Θεόφιλο τον Ερωτικό. Γιατί αυτός, καθώς ήταν στρατηγός του νησιού και επιθυμούσε να αποστατήσει, όταν πληροφορήθηκε την εκθρόνιση του [αυτοκράτορα Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη] και τη σύγχυση που επικρατούσε [στην αυτοκρατορία], νομίζοντας ότι βρήκε κατάλληλη στιγμή για αυτά που σχεδίαζε, ξεσηκώνει όλο το λαό της Κύπρου και δολοφονεί τον δικαστή και συλλέκτη των φόρων πρωτοσπαθάριο Θεοφύλακτο με την πρόφαση ότι εισέπραττε βαριούς φόρους. Αλλά ο [Κωνσταντίνος Θ΄] Μονομάχος δεν άφησε το πράγμα να πολυκαιρίσει. Γιατί ο πατρίκιος και ναύαρχος Κωνσταντίνος Χαγέ, σταλμένος από τον αυτοκράτορα και ο οποίος υπέταξε όλο τα λαό της Κύπρου, τον δένει με χειροπέδες και τον οδηγεί στον αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας αφού του φόρεσε γυναικεία φορέματα και τον διαπόμπευσε στον ιππόδρομο και αφού του δήμευσε την περιουσία του τον άφησε ελεύθερο.

Ιωάννης Σκυλίτσης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 429.1-17

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 61-62.
(απόδοση στη νεοελληνική)

Αποστασία του Ραψομάτη στην Κύπρο (1092)

(α) Και τα νησιά της Κρήτης και της Κύπρου στασίασαν, στην Κρήτη με τον Καρύκη που τη διοικούσε κι επαναστάτησε εναντίον του αυτοκράτορα και στην Κύπρο με τον Ραψομάτη. Αλλά και τα δύο νησιά αμέσως και όχι για πολύ επανενώθηκαν με την ηγεμονία των Ρωμαίων.

Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, III,737.6-10

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 70.
(απόδοση στη νεοελληνική)

(β) Δεν πέρασαν πολλές μέρες κι ο αυτοκράτορας [Αλέξιος Α΄ Κομνηνός], μαθαίνοντας για την αποστασία του Καρύκη που είχε καταλάβει την Κρήτη ενώ, από το άλλο μέρος, ο Ραφομάτης είχε κυριεύσει την Κύπρο, έστειλε εναντίον τους τον Ιωάννη Δούκα* με ισχυρό στόλο. Μόλις οι Κρήτες έμαθαν πως ο Δούκας είχε φτάσει στην Κάρπαθο, επειδή ήξεραν πόσο κοντά είναι αυτό το νησί, επιτέθηκαν στον Καρύκη, τον θανάτωσαν με τον πιο σκληρό τρόπο και παρέδωσαν την Κρήτη στον μεγάλο δούκα. Αφού οργάνωσε την άμυνά της ο Δούκας κι άφησε εκεί σημαντική δύναμη για τη φρούρησή της, έκανε πανιά για την Κύπρο. Αμέσως μόλις προσορμίστηκε, κατέλαβε εξ εφόδου την Κυρηνή**. Το 'μαθε ο Ραφομάτης κι άρχισε να ετοιμάζεται για σκληρό πόλεμο εναντίον του. Έφυγε λοιπόν από την Λευκουσία κι έστησε το στρατόπεδό του στα υψώματα της Κυρηνής, αναβάλλοντας όμως, ως τη στιγμή εκείνη, τη μάχη σαν απειροπόλεμος που ήταν και αδαής από στρατηγικά τεχνάσματα, ενώ θα τον συνέφερε να τους χτυπήσει αιφνιδιαστικά. Εκείνος ωστόσο ανέβαλλε τη σύγκρουση όχι με σκοπό να ετοιμαστεί για τη μάχη επειδή τάχα ήταν ανέτοιμος – στην πραγματικότητα ήταν με το παραπάνω προετοιμασμένος και, αν ήθελε, θα μπορούσε να τους πολεμήσει αμέσως· μάλλον δεν επιθυμούσε την συμπλοκή και φερόταν στα πολεμικά ζητήματα σαν τα παιδιά που παίζουν πόλεμο, στέλνοντας φιλικά μηνύματα στους Ρωμαίους σαν να προσπαθούσε να τους εξευμενίσει με καλοπιάσματα. Ένας λόγος ήταν, πιστεύω, η πολεμική του απειρία: καθώς άκουγα να λένε, δεν είχε ξαναπιάσει στα χέρια του ξίφος ή δόρυ και δεν ήξερε ούτε πώς ν' ανέβει στ' άλογο· κι αν τύχαινε να καβαλικέψει κι ήθελε ύστερα να ξεπεζέψει τον κυρίευε ταραχή και ζάλη· τόσο άπειρος ήταν ο Ραφομάτης στα στρατιωτικά. Είτε αυτός λοιπόν ήταν ο λόγος είτε είχε χάσει τα μυαλά του από τον τρόπο που του προξένησε η αιφνίδια έφοδος των βασιλικών στρατευμάτων. Επιχείρησε πάντως τον πόλεμο με κάποια απαισιοδοξία και, όπως ήταν επόμενο, το πράγμα δεν του βγήκε σε καλό. Πράγματι ο Βουτουμίτης*** προσεταιρίστηκε μερικούς από εκείνους που είχαν ξεσηκωθεί μαζί του και τους συγκατέλεξε ως αυτόμολους στο δικό του στρατεύμα. Την επομένη ο Ραφομάτης παρέταξε τον στρατό του κι άρχισε να προκαλεί τον Δούκα σε μάχη κατηφορίζοντας με αργό βηματισμό προς τους πρόποδες του λόφου. Καθώς στένευε ήδη το διάστημα μεταξύ των δύο στρατευμάτων, μερικοί πολεμιστές απ' το στρατό του Ραφομάτη – θα ήταν γύρω στους εκατό – αποσπάρθηκαν από την υπόλοιπη παράταξη σαν να ορμούσαν με ξέφρενο καλπασμό κατά του Δούκα κι ύστερα έστρεψαν προς τα πίσω τις αιχμές των δοράτων και προσχώρησαν σ' αυτόν. Μόλις τους είδε ο Ραφομάτης, στρέφει παρευθής τα νώτα και κατευθύνεται καλπάζοντας ασυγκράτητος προς τη Νεμεσό**** με την ελπίδα ότι, φτάνοντας εκεί, θα 'βρισκε κάποιο πλοίο που θα τον πήγαινε στη Συρία***** κι έτσι θα σωζόταν. Ο Μανουήλ Βουτουμίτης ρίχτηκε στην καταδίωξη καλπάζοντας καταπόδι του. Κι ο Ραφομάτης, πιεζόμενος από κείνον και χωρίς ελπίδια, κατευθύνθηκε στο απέναντι βουνό αναζητώντας καταφύγιο στον παλιό ναό που είχε ανεγερθεί εκεί κατ' ονόματι του Τιμίου Σταυρού. Εκεί τον έφτασε ο Βουτουμίτης (γιατί σε κείνον είχε αναθέσει ο Δούκας την καταδίωξή του) και, αφού του εγγυήθηκε ότι δεν θα πάθει τίποτε, τον πήρε μαζί του και τον οδήγησε στον μέγα δούκα. Ύστερα όλοι μαζί πήγαν στη Λευκουσία και, εξορμώντας από κει, υπέταξαν όλο το νησί, το οχύρωσαν όσο καλύτερα μπορούσαν και γνωστοποίησαν με γράμμα τα διατρέξαντα

στον αυτοκράτορα. Ο βασιλιάς τους ευχαρίστησε για τον αγώνα τους και συνάμα θεώρησε σκόπιμο να λάβει μέτρα για την ασφάλεια της Κύπρου. Διόρισε λοιπόν κριτή και εξισωτή***** τον Καλλιπάριο, έναν άνθρωπο που δεν ανήκε στην αριστοκρατία, πλην όμως είχε δώσει αδιάψευστα δείγματα εντιμότητας, αφιλοχρηματίας και ταπεινοφροσύνης. Επειδή εξάλλου το νησί χρειαζόταν και κάποιον στρατιωτικό διοικητή, ανέθεσε τη φρούρησή του στον Ευμάθιο Φιλοκάλη, που τον προχείρισε στρατοπεδάρχη και του έδωσε πολεμικά πλοία και ιππείς για να διαφυλάσσει την ασφάλειά του από στεριά κι από θάλασσα. Στο μεταξύ ο Βουτουμίτης, παίρνοντας τον Ραψομάτη και τους αθανάτους***** που είχαν επαναστατήσει μαζί του, επιστρέφει στον Δούκα και μαζί του μπαίνει στη βασιλεύουσα.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, Βιβλίο Θ', ΙΙ

*Ιωάννης Δούκας: γαμπρός του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού.

**Κυρήνη: Κερύνεια.

***Μανουήλ Βουτουμίτης: Βυζαντινός αξιωματούχος. Αναφέρεται αργότερα ως διοικητής της Κύπρου με τον τίτλο του δούκα. Συνέβαλε στην ίδρυση της Μονής Κύκκου.

****Νεμεσός: Λεμεσός.

*****Συρία: Τότε βρισκόταν στην κατοχή των Σελτζούκων Τούρκων.

***** κριτής: δικαστής.

εξισωτής: επιθεωρητής της εισπραξης των φόρων.

*****αθάνατοι: Ένα από τα αυτοκρατορικά τάγματα, δηλαδή τα τάγματα που υπάγονταν απευθείας στη διοίκηση του αυτοκράτορα. Δημιουργήθηκε στα τέλη του 10ου αιώνα και αρχικά οι Αθάνατοι ήταν κυρίως αριστοκρατικής καταγωγής. Με την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της Μικράς Ασίας από τους Σελτζούκους Τούρκους μετά τη μάχη του Μαντζικέρτ (1071), τα εναπομείναντα θεματικά τάγματα των θεμάτων της Μικράς Ασίας συγκεντρώθηκαν και αποτέλεσαν τα τάγματα των Αθανάτων. Το τάγμα των αθανάτων έπαψε να υπάρχει μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού (1118).

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ' (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Α 315-317.

ΣΚΕΨΟΥ

- Με ποιο τρόπο αντιμετώπισε ο Ραψομάτης τον αυτοκρατορικό στρατό; Να τον συγκρίνεις με τον αντίστοιχο τρόπο αντιμετώπισης των αυτοκρατορικών δυνάμεων από τον Ισαάκιο Κομνηνό. Σε ποια συμπεράσματα καταλήγεις σχετικά με τους δύο αποστάτες;
- «Κι ο Ραψομάτης, πιεζόμενος από κείνον και χωρίς ελπίδα πια, κατευθύνθηκε στο απέναντι βουνό αναζητώντας καταφύγιο στον παλιό ναό που είχε ανεγερθεί εκεί κατ' ονόματι του Τιμίου Σταυρού.» Χρησιμοποιώντας ένα σύγχρονο χάρτη της Κύπρου, μπορείς να υποθέσεις ποιος μπορεί να είναι ο ναός του Τιμίου Σταυρού, στον οποίο προσπάθησε να καταφύγει ο Ραψομάτης; Σε ποιο συμπέρασμα μπορούμε να οδηγηθούμε σχετικά με το

μεσαιωνικό και το σύγχρονο οδικό δίκτυο της Κύπρου;

- «Πράγματι ο Βουτουμίπης προσεταιρίστηκε μερικούς από εκείνους που είχαν ξεσηκωθεί μαζί του και τους συγκατέλεξε ως αυτόμολους στο δικό του στράτευμα [...] Καθώς στένευε ήδη το διάστημα μεταξύ των δύο στρατευμάτων, μετρικοί πολεμιστές απ' το στρατό του Ραφιομάτ — θα ήταν γύρω στους εκατό — αποσπάστηκαν από την υπόλοιπη παράταξη σαν να ορμούσαν με ξέφρενο καλπασμό κατά του Δούκα κι ύστερα έστρεψαν προς τα πίσω τις αιχμές των δοράτων και προσχώρησαν σ' αυτόν.» Ποια νομίζεις ήταν τα κίνητρα όσων αυτομόλησαν στις αυτοκρατορικές δυνάμεις; Πώς τα κρίνεις;
- «Διόρισε λοιπόν κριτή και εξισωτή τον Καλλιπάριο, έναν άνθρωπο που δεν ανήκε στην αριστοκρατία, πλην όμως είχε δώσει αδιάφυστα δείγματα εντιμότητας, αφιλοχρηματίας και ταπεινοφροσύνης.» Να κρίνεις την απόφαση του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού να διορίσει τον Καλλιπάριο ως κριτή και εξισωτή αιτιολογώντας την απάντησή σου.

Ο Ισαάκιος Κομνηνός επαναστατεί κατά του Ανδρονίκου Α΄ και εγκαθιστά την τυραννία του στην Κύπρο

Ο Ισαάκιος, λοιπόν, επειδή δεν ήθελε να βρίσκεται κάτω από τις διαταγές του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Κομνηνού και επειδή στα μάτια του η πατρίδα, δηλαδή η Κωνσταντινούπολη έμοιαζε με μακρινό άστρο και κυρίως διότι ήταν ερωτευμένος με την εξουσία και δεν επιθυμούσε να υπακούει στην αρχή των ανωτέρων του, συμπεριφέρθηκε μετά την αποστολή των λύτρων από τη βασιλεύουσα κακόβουλα*, προκειμένου να γίνει αυτεξούσιος ηγεμόνας. Έτσι, από την Αντιόχεια έφτασε στην Κύπρο, όπου παρουσίασε στις τοπικές αρχές βασιλικά έγγραφα, τα οποία ο ίδιος είχε πλαστογραφήσει και τα οποία τον παρουσίαζαν ως διοικητή του νησιού απεσταλμένο από τον ίδιο το βασιλιά. Τους ανέγνωσε, λοιπόν, δήθεν αυτοκρατορικές διαταγές για το τι θα έπρεπε να πράξουν οι αξιωματούχοι και γενικά όσοι θα βρίσκονταν υπό τις διαταγές του.

*ο Ισαάκιος Κομνηνός μαζί με την οικογένειά του ήταν όμηρος του Λατίνου πρίγκιπα Βοημούνδου στην Αντιόχεια. Για την απελευθέρωσή του ο Βοημούνδος απαιτούσε την καταβολή εξήντα χιλιάδων βυζαντινών. Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός, μετά από προτροπές συγγενών του Ισαακίου, κατέβαλε στο Βοημούνδο το μισό ποσό των λύτρων δεχόμενος να επανενταχθεί ο Ισαάκιος στην αυτοκρατορία. Το υπόλοιπο ποσό εγγυήθηκαν να πληρώσουν στο Βοημούνδο οι Ναΐτες ιππότες.

Νικήτας Χωνιάτης, *Διήγησις Χρονική*, Niketas Choniates, *Historia*, ed. Van Dieten J.A., (Corpus Fontium Historiae Byzantinae), v. XI/1, Berlin 1975, 291

Ελεύθερη απόδοση: Δημοσθένους Α.

Δημοσθένους Α., *Ισαάκιος Κομνηνός, αυτοκράτορας της Κύπρου*,
Χρονικό Πολίτης 25 (10 Αυγούστου 2008), 4-6.

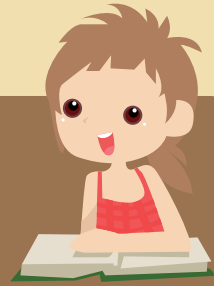
Κοπή νομισμάτων από τον Ισαάκιο Κομνηνό

Σημαντική ενέργεια του Ισαάκιου Κομνηνού ήταν η κοπή νομισμάτων τα οποία μιμούνταν τους τύπους των αυτοκρατορικών νομισμάτων. Η εικονογραφία των νομισμάτων λειτούργησε κατά την πάροδο των αιώνων ως η πιο αποτελεσματική προπαγάνδα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Ο κάθε αυτοκράτορας ήθελε να προβάλει στο λαό, που χρησιμοποιούσε τα νομίσματα, διαφορετικά στοιχεία. Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός για παράδειγμα συνδέθηκε με την εικόνα του Χριστού σε νεαρή ηλικία, όπως δηλώνει και το όνομά του. Ο Χριστός – Εμμανουήλ δηλώνει την απεικόνιση του Χριστού ως παιδί. Ο Ισαάκιος Κομνηνός βέβαια δεν σχετιζόταν με αυτή την παράσταση άμεσα αλλά έμμεσα, μόνο μέσα από τη συγγενική σχέση του με τον Μανουήλ Α΄. Αυτή η σχέση έδινε τη διάσταση της δυναστείας. Ο Ισαάκιος υποστήριζε, έτσι, ότι δεν ήταν τυχάρπαστος ή ένας απλός αριστοκράτης. Υπογράμμιζε το γεγονός ότι ήταν ανιψιός, άρα και ένας από τους διαδόχους – με την ευρύτερη έννοια – ενός ένδοξου αυτοκράτορα και κυρίως ενός αυτοκράτορα που, όπως έχει αποδειχθεί, ήταν για πολλούς και διάφορους λόγους ο αγαπημένος αυτοκράτορας των Κυπρίων (χορηγός της Μονής Μαχαιρά κ.ο.κ.). Άρα βλέπουμε σ' αυτή του την ενέργεια διάθεση για προσεταιρισμό του λαού, που εκδήλωνε συναισθήματα συμπάθειας ή αντιπάθειας απέναντι στους μονάρχες.

Δημοσθένους Α., Ισαάκιος Κομνηνός, αυτοκράτορας της Κύπρου, *Χρονικό Πολίτης* 25 (10 Αυγούστου 2008), 9.

52. Άσπρο τραχύ από ήλεκτρο, Ισαάκιον Κομνηνού (1184-1191). Εμπρόσθια όψη: Ο Χριστός όρθιος κατά μέτωπον πάνω σε εξέδρα, ευλογεί με το δεξί χέρι και κρατεί εναγγέλιο με το αριστερό· μεγάλα αστέρια στο δεξί και αριστερό πεδίο. Οπίσθια όψη: Η Παναγία στέφει τον Ισαάκιο Κομνηνό, ο οποίος κρατεί σταυροφόρο σκήπτρο στο δεξί χέρι και ακακία στο αριστερό. Λευκωσία, Νομισματική Συλλογή Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου (ΠΙΤΚ 1995-06-01). Φωτογράφηση: Βάσος Στυλιανού.

ΣΚΕΨΟΥ και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ

- Ποια άλλη λειτουργία, εκτός από μέσο συναλλαγών, επιτελούσαν τα νομίσματα σύμφωνα με τον ιστορικό της πιο πάνω πηγής;
- Μελέτησε τις παραστάσεις στα σύγχρονα νομίσματα και χαρτονομίσματα. Θεωρείς ότι επιτελούν παρόμοιες λειτουργίες; Ποια μηνύματα νομίζεις αποστέλλουν στους ανθρώπους οι παραστάσεις αυτές σήμερα;
- Οι σύγχρονοι πολιτικοί θεσμοί (κυβερνήσεις, κοινοβούλια, κόμματα κ.ά.) με ποιους τρόπους θέλουν να περάσουν τα μηνύματά τους στο λαό; Πρόκειται για προπαγάνδα ή ενημέρωση των πολιτών;
- Ποιο μήνυμα ήθελε να περάσει ο Ισαάκιος Κομνηνός με την απεικόνιση του Χριστού – Εμμανουήλ στα νομίσματα που έκοψε;

Η άφιξη του Ισαακίου Κομνηνού στην Κύπρο και η προηγούμενη δράση του στη γειτονική Κιλικία

Η άφιξη του Ισαακίου Δούκα Κομνηνού στην Κύπρο συνδέεται με τη δράση του στην περιοχή της Κιλικίας τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180). Κατά τον Νικήτα Χωνιάτη ο Ισαάκιος, ο οποίος ήταν εγγονός από θυγατέρα του σεβαστοκράτορα Ισαακίου Κομνηνού, του τρίτοτοκου αδελφού του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, διορίστηκε από τον αυτοκράτορα δούκας της Κιλικίας, γεγονός που τοποθετείται χρονικά πιθανόν περί το 1174-1175. Στην Κιλικία ο Ισαάκιος συγκρούστηκε με τους Αρμενίους και σε ακαθόριστο με ακρίβεια χρόνο, οπωσδήποτε πριν από τον θάνατο του Μανουήλ, συνελήφθη αιχμάλωτος και πωλήθηκε στους Ναΐτες. Φαίνεται ότι τα δραματικά γεγονότα και η αναστάτωση που ακολούθησαν στο Βυζάντιο τον θάνατο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού συνήργησαν στην παραμονή του Ισαακίου στη φυλακή για σημαντικό χρονικό διάστημα. Για την πληρωμή των λύτρων και την απελευθέρωσή του συνηγόρησαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου κυβερνούσε ήδη ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (1183-1185), η θεία του θεοδώρα Κομνηνή, χήρα του βασιλέως της Ιερουσαλήμ Βαλδουίνου Γ΄ και ερωμένη του Ανδρονίκου, ο σύζυγος της εκ μητρός θείας του Άννας (;) Κομνηνής Κωνσταντίνος Δούκας ή Μακροδούκας και ο παιδικός φίλος του Ανδρόνικος Δούκας. Ο Ισαάκιος όφειλε μετά την απελευθέρωσή του να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, όπως είχαν δεσμευθεί ότι θα έπραττε ο Κωνσταντίνος Μακροδούκας και ο Ανδρόνικος Δούκας [...] μετά την απελευθέρωσή του όμως ο Ισαάκιος έπλευσε στην Κύπρο, όπου [...] κατέλαβε με δόλο την εξουσία [...]

Γεωργίου Στ., «Η κατάληψη της εξουσίας στην Κύπρο από τον Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό (1184-1191)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXII, Λευκωσία 2006, 69-70.

Μια σύγχρονη ερμηνεία των πρωτογενών πηγών για τον χαρακτήρα της εξουσίας του Ισαακίου Κομνηνού

Οι δύο βασικοί κατήγοροι του Ισαακίου που καθόρισαν και την οπτική των σύγχρονων βυζαντινολόγων είναι ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης και ο έγκλειστος Κύπριος άγιος Νεόφυτος. Τόσο ο ένας όσο και ο άλλος καταμαρτυρούν στον Ισαάκιο Κομνηνό προδοσία-τυχοδιωκτισμό, σκληρότητα στις μεθόδους διοίκησης και υπέρμετρη φιλοδοξία. Σε ό,τι αφορά την πρώτη κατηγορία, έχει ήδη εξηγηθεί ότι η αποστασία του ήταν γενικό φαινόμενο της εποχής που προκλήθηκε από την κατάρρευση του κύρους του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και τη διολίσθησή του σε καθεστώς ανυποληψίας και περιφρόνησης. Σαφώς, ο Ισαάκιος ήταν υπερβολικά φιλόδοξος και δεν συμβιβαζόταν παρά μόνο με το βασιλικό στέμμα, το οποίο ήθελε να φορά στο κεφάλι του έστω κι αν αυτό το στέμμα όριζε μια περιορισμένη και εύθραυστη εξουσία που οριοθετείτο από τις κυπριακές ακτές. Αυτό, όμως, το ελάττωμά του δεν αντανακλά τις διοικητικές του ικανότητες. Κοιτάζοντας κανείς το παρελθόν παρατηρεί ότι η οικογένεια των Κομνηνών χαρακτηρίζεται αφενός από τη φιλοδοξία και αφετέρου από σπάνιες αρετές στη διοίκηση, τη διπλωματία και τον επιτυχημένο χειρισμό κρίσεων.

Η δεύτερη κατηγορία που αποδίδεται στον Ισαάκιο έχει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτει την οπτική από την οποία αντικρίζουν τα γεγονότα τόσο ο επιφανής λόγιος και αξιωματούχος της πρωτεύουσας, όσο και ο κατ'επίφαση αγαθός έγκλειστος της Πάφου. Ο έγκλειστος, μέσα από τη διήγησή του τον θεωρεί – στην καλύτερη περίπτωση – τυχοδιώκτη και έχει εξαιρετικά αρνητική στάση απέναντί του. Ο Ισαάκιος, αφού δεν είναι αποδεκτός ως νόμιμος βασιλιάς, κάθε άλλο παρά ιερό πρόσωπο είναι για το Νεόφυτο. Αυτό αμέσως τον αποσυνδέει και από τη βασιλική ιδιότητα στη γραφίδα του Κύπριου ασκητή. Αντίθετα, παρουσιάζεται ως ένας εξαιρετικά βίαιος τύραννος.

Ο Νεόφυτος επιβεβαιώνεται από το Χωνιάτη, επιβεβαιώνεται όμως και από τα πράγματα; Οι δύο συγγραφείς μαρτυρούν ότι η τοπική αριστοκρατία ζούσε σε λαμπρά οικήματα, είχε δούλους – πιθανόν παροίκους – κατείχε μεγάλα κοπάδια, σιτοβολώνες, αμπέλια και κάθε είδους εύφορα κτήματα. Όλες αυτές οι τεράστιες περιουσίες αποκτήθηκαν μέσα από την καταπίεση και την εκμετάλλευση των μικρών και μεσαίων καλλιεργητών. Η αφαίμαξη των πόρων των ομάδων αυτών του πληθυσμού, καθώς και οι πιέσεις που δέχτηκαν τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα για εκχώρηση της περιουσίας τους στους μεγαλογαιοκτήμονες, με συνακόλουθη τη μεταβολή τους σε εξαρτημένους καλλιεργητές δημιούργησαν πανίσχυρους άρχοντες, γνωστούς με την ορολογία «δυνατοί», που υπονόμευσαν ακόμη και την κεντρική εξουσία.

Τα μέτρα του Ισαακίου έπληξαν την ανώτερη τάξη, η οποία μέχρι τότε είχε καταφέρει να περάσει στα χέρια της το μεγαλύτερο τμήμα της εγγείου ιδιοκτησίας, αφήνοντας τη μεγάλη μάζα του λαού στο περιθώριο. Ίσως τα μέτρα αυτά να είχαν θετικές επιπτώσεις στον απλό λαό και ο Ισαάκιος να μην κυβερνούσε τελικά με τυραννικό τρόπο για όλους, όπως έχει επικρατήσει. Εξάλλου, καμία ανταρσία δεν είχε επιχειρηθεί εναντίον

του. Αντίθετα, φαίνεται ότι η αυτονομία ταίριαζε σε ανθρώπους με διαφοροποιημένο πολιτιστικά υπόβαθρο όπως ήταν οι Κύπριοι [...].

Κρίνοντας τους δύο αυτούς συγγραφείς – Νεόφυτο και Χωνιάτη – εύστοχα ο Γραικός διατυπώνει την άποψη ότι οι μαρτυρίες τους διαστρεβλώνουν την πραγματική εικόνα της προσωπικότητας του Ισαακίου. Όπως σωστά κατά τη γνώμη μας παρατηρεί: «Μόνο για τους ευγενήδες του σκέφτεται και ενδιαφέρεται ο ευλογημένος καλόγηρος, για το λαό τίποτα. Κι ύστερα έρχεται να κατηγορήσει τον Ισαάκιο για εγκληματία... ο Ισαάκιος Δούκας Κομνηνός ήταν αγαπητός στο λαό – παρά τους μύθους των χρονικογράφων, που γλείφανε τα πόδια των αφεντάδων τους...». Τόσο ο Χωνιάτης, ο οποίος ανήκε στην άρχουσα τάξη, όσο και ο Νεόφυτος, ο οποίος κατά τις μελέτες της Γαλαταριώτου είχε ταυτιστεί με την αριστοκρατία, είχαν κάθε λόγο να κατακρίνουν τα μέτρα μείωσης της δύναμης των αρχόντων, αλλά και της ταπείνωσης που υπέστησαν οι «δυνατοί». Ο δεσπότης ταλαιπώρησε με αγριότητα την παραδοσιακή άρχουσα τάξη προκειμένου να κάμψει την αλαζονεία και την υπεροψία με την οποία εκείνη προχωρούσε σε αυθαιρεσίες που υποσκέλιζαν ακόμη και την κρατική εξουσία.

Δημοσθένους Α., Ισαάκιος Κομνηνός, αυτοκράτορας της Κύπρου, Χρονικό Πολίτης 25 (10 Αυγούστου 2008), 19-21.

Κύπρος και Σταυροφορίες

Σταυροφορίες

Α' Σταυροφορία	1095-1099
Β' Σταυροφορία	1147-1149
Γ' Σταυροφορία	1189-1192
Δ' Σταυροφορία	1203-1204
Ε' Σταυροφορία	1218-1221
ΣΤ' Σταυροφορία	1228-1230
Ζ' Σταυροφορία	1245-1250
Η' Σταυροφορία	1270

Η Κύπρος την εποχή της Α' Σταυροφορίας (1096-1099)

Από τα τέλη του ΙΙου αιώνα το πολιτικό σκηνικό της Ανατολικής Μεσογείου αλλάζει ουσιαστικά. Μεσολαμβάν τα γεγονότα της Α' Σταυροφορίας (1096-1099) που κατέληξαν το 1099 στην ίδρυση στα παράλια της Παλαιστίνης και της Συρίας του φραγκικού Βασιλείου της Ιερουσαλήμ, καθώς και μικρότερων ηγεμονιών, που είχαν μια χαλαρή εξάρτηση μεταξύ τους σύμφωνα με το δυτικό φεουδαρχικό σύστημα διοίκησης. Η παρουσία των Δυτικών στα παράλια της Συρίας και της Παλαιστίνης έφερε και πάλι την

Κύπρο στο προσκήνιο των ενδιαφερόντων του Βυζαντινού Κράτους, αλλά παράλληλα την επιβάρυνε με νέες υποχρεώσεις.

Από τα εντελώς τελευταία χρόνια του ΙΙου αιώνα λοιπόν και για ολόκληρο τον επόμενο αιώνα η Κύπρος γίνεται βασικός σταθμός στις σχέσεις του Βυζαντινού Κράτους με τους Φράγκους της Παλαιστίνης.

Νεράντζη-Βαρομάζη Β., *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, 69.

53. Χάρτης των Σταυροφοριών, Παντελίδου, Αγγ., Χατζηκωστή Κ., *Ιστορία της Κύπρου, Βυζαντινή Περίοδος*, ΥΑΠ, Λευκωσία, 2006, 49.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΣΚΕΨΟΥ, ΕΞΗΓΗΣΕ

Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τον πιο πάνω χάρτη και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις:

- Να αναφέρεις τα βασίλεια και τις αυτοκρατορίες από τα οποία προέρχονταν οι Σταυροφόροι της Α' και Δ' Σταυροφορίας.
- Να κατονομάσεις την αυτοκρατορία η οποία παρεμβαλλόταν μεταξύ των σταυροφορικών κρατών και των Αγίων Τόπων.
- Να εξηγήσεις γιατί η Κύπρος απέκτησε σημαντικό στρατηγικό ρόλο κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Η σημασία της Κύπρου για την αυτοκρατορία κατά τις Σταυροφορίες

Ο μέγας πριμκήριος* Τατίκιος εγκαταλείπει τους σταυροφόρους στην Αντιόχεια και με το Βυζαντινό στόλο φτάνει στην Κύπρο (1098)

Ο δε Τατίκιος, βλέποντας ότι είχε πέσει και πείνα μεγάλη (το κεφάλι του βοδιού πουλιόταν τρεις χρυσούς στατήρες) κι ότι δεν υπήρχε ελπίδα να καταληφθεί η Αντιόχεια, αποφάσισε να φύγει από κει. Επιβιβάστηκε λοιπόν στα ρωμαϊκά πλοία που ναυλοχούσαν στο λιμένα Σούδι** και κατευθύνθηκε προς την Κύπρο.

*Μέγας πριμκήριος: αξιωματούχος της αυλής. Ο Μέγας πριμκήριος ήταν αρχηγός των έσω βεστιαριτών, τμήματος της αυτοκρατορικής φρουράς που συνδεόταν με το προσωπικό βεστιάριον του αυτοκράτορα.

** Σούδι: Άγιος Συμεών, το λιμάνι της Αντιόχειας, στις εκβολές του ποταμού Ορόντη.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 64.

Τα κάστρα του Μαρακέως και Βαλανέως παραδίδονται από τον Ραϋμόνδο της Τουλούζης στον δούκα της Κύπρου Ευμάθιο Φιλοκάλη (1099)

Τότε ακριβώς ο αυτοκράτορας (Αλέξιος Α' Κομνηνός) παρήγγειλε στον Ισαγγέλη (Ραϋμόνδο της Τουλούζης)* να αναθέσει τη φρούρηση της Λαοδίκειας** στον Ανδρόνικο Τζιντζιλούκη και τις περιοχές του Μαρακέως και του Βαλανέως*** στους ανθρώπους του Ευμαθίου, που ήταν δούκας της Κύπρου.

*Ισαγγέλης (Ραϋμόνδος Δ' της Τουλούζης): Κόμης της Τουλούζης και ένας από τους πρωταγωνιστές της Α' Σταυροφορίας. Φιλονίκησε με το Νορμανδό Βοημούνδο του Τάραντα για την κυριαρχία της Αντιόχειας και τελικά υποχώρησε αφήνοντας στο Βοημούνδο τον έλεγχο της πόλης. Σε αντίθεση με το Βοημούνδο, ο Ραϋμόνδος τήρησε φιλική προς το Βυζάντιο στάση.

**Λαοδίκεια: η πόλη Λαοδίκεια η Πάραλος (με το όνομα Λαοδίκεια είναι γνωστές επτά αρχαίες και/ή μεσαιωνικές πόλεις). Πρόκειται για την Ελ Λατακίγιε ή Λαττάκια της Συρίας. Ευρισκόμενη στα παράλια της Συρίας και απέναντι από την Κύπρο, διέθετε αξιόλογο λιμάνι.

***περιοχές του Μαρακέως και Βαλανέως: περιοχές της Συρίας

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 75.

Ο Ανδρόνικος Τζιντζιλούκης, υπερασπιζόμενος το κάστρο της Λαοδίκειας, ζητά βοήθεια από την Κύπρο (1102)

Βλέποντας ο Τζιντζιλούκης τη μαχητικότητά του (του Ταγγρέ* που πολιορκούσε το κάστρο της Λαοδίκειας) και καταλαβαίνοντας ότι τα πράγματα στένευαν όλο και πιο πολύ, αποφάσισε να ζητήσει βοήθεια από την Κύπρο.

*Ταγγρέ: Ταγκρέδος. Ανεψιός του Νορμανδού Βοημούνδου του Τάραντα, ιδρυτή του πριγκιπάτου της Αντιόχειας, το οποίο υπήρξε εχθρικό προς το Βυζάντιο. Ο Ταγκρέδος διαδέχθηκε για κάποιο χρονικό διάστημα το Βοημούνδο στο πριγκιπάτο.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 77.

Ο Αλέξιος Α' Κομνηνός αναθέτει στο δούκα της Κύπρου να ζητήσει από τον Γουλιέλμο όρκο πίστης (μετά τις 28 Φεβρουαρίου του 1105)

Μόλις έμαθε το θάνατό του (του Ισαγγέλη, θείου του Γουλιέλμου) ο αυτοκράτορας (Αλέξιος Κομνηνός), προστάζει ευθύς με γράμμα του τον δούκα της Κύπρου να στείλει τον Νικήτα Χαλίντζη με αρκετά χρήματα στον Γελέλιο (Γουλιέλμο) με σκοπό να τον προσεταιριστεί και να τον προετοιμάσει να δώσει όρκο σταθερής πίστης στον αυτοκράτορα, όπως ο μακαρίτης θείος του Ισαγγέλης που τήρησε τον όρκο αυτόν ως το θάνατό του.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 79-80.

Οι πρέσβεις του Αλεξίου Α' Κομνηνού απειλούν ότι θα διακοπεί ο ανεφοδιασμός από την Κύπρο προς τα παράλια της Παλαιστίνης, αν δεν επιστραφούν τα χρήματα που λίγο παλιότερα είχαν αφήσει οι Βυζαντινοί στην Τρίπολη

Όταν έφτασαν στην Τρίπολη [...] ζήτησαν τα χρήματα που είχαν καταθέσει στην επισκοπή, αλλά ο γιος του Πελεκτράνου (γιου το Ισαγγέλη) και ο επίσκοπος Τριπόλεως ανέβαλλαν συνεχώς την απόδοσή τους. Οι πρέσβεις τότε τους απείλησαν λέγοντας «Αν δεν μας αποδώσετε τα χρήματα, δεν είστε ειλικρινείς δούλοι του βασιλιά ούτε τηρείτε την πίστη σας σ' αυτόν όπως ο Πελεκτράνος και ο πατέρας του Ισαγγέλης. Στο εξής λοιπόν δεν θα έρχονται από την Κύπρο εκείνες οι πλουσιοπάροχες αποστολές τροφίμων και θα σας θερίσει η πείνα».

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 176-177.

ΣΚΕΨΟΥ και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕ

- Αφού μελετήσεις τις πιο πάνω πηγές, να αξιολογήσεις τη σημασία που είχε η Κύπρος για τη βυζαντινή αυτοκρατορία και τους Σταυροφόρους κατά τη διάρκεια των σταυροφοριών.

Η σημασία της Κύπρου για το Βυζάντιο και τους Σταυροφόρους

Το 1095 ο πάπας Ουρβανός Β΄ κήρυξε στο Clermont «ιερό πόλεμο» για απελευθέρωση των Αγίων τόπων από τα χέρια των απίστων. Συγκινημένη η χριστιανική Δύση, πλημμυρισμένη από θρησκευτική έξαρση, κινητοποιήθηκε με ένα ετερόκλητο πλήθος από οπλισμένες ομάδες φεουδαρχών, από μοναχούς, τυχοδιώκτες, ακόμα και παιδιά. Το πρώτο κύμα που αποτελείτο απ' αυτό το συρφετό, είχε οικτρό τέλος, αλλά τα οργανωμένα στρατεύματα των ευγενών που λάμβαναν μέρος ήταν αξιόλογη και αξιοποιήσιμη για το Βυζάντιο δύναμη. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118) προσπάθησε να εκμεταλλευθεί τους σταυροφόρους για ν' ανακαταλάβει τη Μικρά Ασία που μέσα στις προηγούμενες δεκαετίες είχε περάσει στα χέρια των Σελτζούκων Τούρκων.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η Κύπρος αναδεικνύεται το προκεχωρημένο φυλάκιο του Βυζαντίου στην Ανατολή. Πλέον η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης δεν θα αντιμετώπιζε την Κύπρο μόνο φοροεισπρακτικά, αλλά εξαιτίας της γεωστρατηγικής της θέσης θα την καταστήσει περιφερειακό κέντρο. Οι δυνατότητες που παρείχε η Κύπρος, στην παροχή τροφίμων, πρώτων υλών και βεβαίως χρημάτων, έδωσαν την ευχέρεια στον Αλέξιο Κομνηνό που οσφριζόταν κάθε τι που θα μπορούσε να του φανεί χρήσιμο διπλωματικά, να τη χρησιμοποιήσει ως μοχλό ελέγχου των σταυροφόρων.

Ο αυτοκράτορας αξιοποίησε το νησί ποικιλοτρόπως, ώστε να εξυπηρετήσει μια σειρά από διπλωματικά και στρατιωτικά θέματα. Η σημασία που αποδόθηκε στην Κύπρο φαίνεται από πολλά γεγονότα. Θ' αναφερθώ μόνο σε ένα. Το καλοκαίρι του 1099 η Κύπρος απειλήθηκε από πειρατικό πειρατικό στόλο, ο οποίος αποκρούστηκε από τον ικανότατο δούκα της Κύπρου, Ευμάθιο Φιλοκάλη. Μετά την περιπέτεια με τους Πιζανούς, οι Βυζαντινοί κατάλαβαν ότι θα έπρεπε να προφυλάξουν το πολύτιμο αυτό κομμάτι της αυτοκρατορίας. Έτσι, «ο βασιλεύς...φυλάττη μεν την Κύπρον» κατά την Άννα Κομνηνή και το κάνει με το να στέλνει τους πιο ικανούς στρατηγούς του για την προστασία της και κτίζοντας βεβαίως οχυρωματικά έργα όπως τα φρούρια του Αγίου Ιλαρίωνα, της Καντάρας και του Βουφαβέντο.

Το ίδιο έτος η Άννα Κομνηνή παραδίδει ότι η Κύπρος μετεβλήθη σε κέντρο διπλωματικών ζυμώσεων με σκοπό την επίλυση των διαφορών μεταξύ των Βυζαντινών και του Βούμουνδου. Στη σύσκεψη έλαβαν μέρος οι αρχηγοί του βυζαντινού στόλου Τατίκιος και Λαντούλφος. Από αυτές τις μνείες καταλαβαίνουμε ότι η Κύπρος είχε μεταβληθεί σε κέντρο επιχειρήσεων των Βυζαντινών. Παράλληλα, ένας από τους πιο σημαντικούς αρχηγούς της σταυροφορίας, ο Ραϋμόνδος της Τουλούζης, αποβλέποντας σε ενίσχυση και βοήθεια από την Κύπρο θα παραμείνει πιστός σύμμαχος των Βυζαντινών. Το συμπέρασμα είναι ότι η Α΄ Σταυροφορία ανέδειξε την Κύπρο σε βασικό άξονα των

στρατηγικών σχεδίων του Βυζαντίου στην Ανατολή. Η Αττάλεια, η Κύπρος, η Κιλικία και η Αντιόχεια διαχωρισμένες ήταν αναποτελεσματικές στρατιωτικά. Όμως, ενωμένες κάτω από το αυτοκρατορικό καθεστώς, δημιουργούσαν ένα ακαταμάχητο χριστιανικό μπλοκ, ακριβώς εκεί που οι σταυροφόροι το χρειάζονταν περισσότερο.

Δημοσθένους Α., *Βυζαντινή Κύπρος - Ο κόσμος των θαυμάτων, Χρονικό Πολίτης 128* (16 Νοεμβρίου 2003), 4.

Μια επιδρομή του στόλου της Πίζας στην Κύπρο λήγει άδοξα (1099)

Όσοι εξάλλου απέμειναν από τον πισσαϊκό στόλο βάλθηκαν να λεηλατούν τα γύρω νησιά και την Κύπρο. Στα μέρη εκείνα έτυχε να βρίσκεται ο Ευμάθιος Φιλοκάλης, ο οποίος και όρμησε εναντίον τους. Κατατρόμαξαν τα πληρώματα και, χωρίς καν να νοιαστούν για τους δικούς τους ανθρώπους που είχαν βγει από τα πλοία για αρπαγή, έλυσαν όπως όπως τα παλαμάρια αφήνοντας τους περισσότερους στο νησί κι έκαμαν πανιά για τη Λαοδίχεια με σκοπό να συναντήσουν τον Βαϊμόντο [...] Όσο για κείνους που είχαν εγκαταλειφθεί ενώ είχαν βγει για αρπαγή, όταν γύρισαν στην ακρογιαλιά και δεν είδαν τα πλοία τους, ρίχτηκαν απελπισμένοι στη θάλασσα και πνίγηκαν.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ'* (μτφρ. Αλόη Σιδέρη), Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005, Β 82-83.

Επιδρομή του Ρενάλδου ντε Σιαντιγιόν, πρίγκιπα της Αντιόχειας, στην Κύπρο (1156)

[Ο Ρενάλδος] αφού ναυπήγησε πλοία, έπλευσε κατά της Κύπρου και επιτέθηκε εναντίον των κατοίκων της με πειρατικές πρακτικές αποσπώντας τεράστια πλούτη. Από την αρχή, όμως, ο ανεπιός του αυτοκράτορα Ιωάννης [Κομνηνός ο πρωτοσέβαστος], ο οποίος κυβερνούσε τη χώρα, και ο Μιχαήλ Βρανάς και όσοι άλλοι βρίσκονταν εκεί για την προστασία του νησιού, τον απώθησαν και τον χειρίστηκαν με τραχύτητα. Έπειτα όταν ο Βρανάς τον καταδίωκε με περισσότερη ορμή από όση χρειαζόταν στη Λευκωσία, ο Ιωάννης ενώθηκε μαζί του και έτσι πιάστηκαν αιχμάλωτοι και οι δύο από το Ρενάλδο. Εξαιτίας αυτών, ο αυτοκράτορας προχώρησε προς την Κιλικία.

Ιωάννης Κίνναμος, *Επιτομή*, 178.19-179.4

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος – 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 105-106.

(απόδοση στη νεοελληνική)

Ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος καταλαμβάνει την Κύπρο και την προσφέρει στο βασιλέα των Ιεροσολύμων (1191-1192)

Αυτή την περίοδο δεν εκστράτευσαν μόνο οι Αλαμανοί* κατά των Σαρακηνών**, που κατέλαβαν την Παλαιστίνη και εκπόρθησαν την Ιερουσαλήμ, αλλά και ο ρήγας της Φραγγίας*** και ο βασιλιάς των πελεκυφόρων**** Γερμανών, τους οποίους τώρα ονομάζουν Ιγγλίνους*****, [Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος], διότι αφού συγκέντρωσαν πλοία γεμάτα με σιτάρι και τα άλλα αναγκαία, τα πλείστα από τη Σικελία και την Ιταλία, έπλευσαν προς την Τύρο [...] Ο βασιλιάς των Ιγγλίνων κατά το θαλάσσιο ταξίδι καταπλέοντας στην Κύπρο την κυρίευσε και συνέλαβε τον τύραννό της, τον Ισαάκιο Κομνηνό, πολύ απάνθρωπο και αμείλικτο εξολοθρευτή. Συλλαμβάνοντάς τον [ο Ριχάρδος] τον είχε αρχικά φυλακισμένο, λίγο αργότερα όμως, αφού έβγαλε τον αλιτήριο από τη φυλακή τον παρέδωσε σιδηροδέσμιο σε κάποιον από τους ομόγλωσσούς του. Ο Ριχάρδος κατέπλευσε στην Παλαιστίνη, αφήνοντας στρατό στην Κύπρο καθώς πλέον την χρησιμοποιούσε ως κτήση του και από εκεί την φορολογούσε αποστέλλοντας φορτηγά πλοία για προμήθειες. Και με την αναχώρησή του ήδη στην Παλαιστίνη δώρισε στον βασιλιά των Ιεροσολύμων [Γκυ ντε Λουζινιάν] την Κύπρο για να διαμένει εκεί, ευρισκόμενος σε εκχειρία, καθώς έχασε την εξουσία του [στα Ιεροσόλυμα] και να εξουσιάζει τους Κυπρίους ως υπηκόους του που ανήκουν στον Άγιο Τάφο και η Κύπρος προσαρτήθηκε στα όρια της Παλαιστίνης.

Νικήτας Χωνιάτης, *Διήγησις Χρονική*, 417.65-418.88

*Αλαμανοί: Γερμανοί.

**Σαρακηνοί: Άραβες.

***Ο ρήγας της Φραγγίας: εννοεί τον βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππο Αύγουστο.

****πελεκυφόρος: Αυτός που φέρει πέλεκυν (τσεκούρι)

*****Ιγγλίνοι: Άγγλοι

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 118.
(απόδοση στη νεοελληνική)

54. Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος, έφιππος ανδριάντας έξω από το Βρετανικό Κοινοβούλιο, Λονδίνο.

55. Ο γάμος του Ριχάρδου Λεοντόκαρδου με τη Βερεγγάρια της Ναβάρρας στη Λεμεσό (Τηλεκάρτα της ΑΤΗΚ).

Ο Νεόφυτος ο Έγκλειστος διεκτραγωδεί τα δεινά των Κυπρίων περιγράφοντας την καταδυνάστευσή τους από τον Ισαάκιο Κομνηνό και την κατάληψη της Κύπρου από το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο

«Σύννεφο καλύπτει τον ήλιο κι ομίχλη τα βουνά και τους λόφους, εμποδίζοντας για λίγο καιρό τη ζέστη και τις φωτεινές ακτίνες του ήλιου· κι εμάς μας έχει τυλίξει, εδώ και δώδεκα χρόνια ήδη, σύννεφο και ομίχλη από αλλεπάλληλα δεινά που πέσανε στη χώρα μας.

Γιατί όταν πάρθηκε η Ιερουσαλήμ από τον άθεο Σαλαδίν κι η Κύπρος από τον Ισαάκιο Κομνηνό, από τότε μάχες και πόλεμοι, ταραχές κι ακαταστασίες, λαφυραγωγίες και τρομερά γεγονότα σκεπάσανε τον τόπο, χειρότερα κι από σύννεφα και ομίχλες. Γιατί να, ο ζωοφόρος τάφος του Κυρίου μας* και οι άλλοι άγιοι τόποι δόθηκαν στους Μουσουλμάνους σκύλους για τις αμαρτίες μας, και δακρύζει κάθε ψυχή που αγαπά το Θεό για αυτή τη συμφορά.

Τα έθνη και τα βασίλεια ταράχθηκαν κατά το γραμμένο, ο [βασιλιάς] της Αλαμανίας** εννώ και ο Εγκλινιάς*** και σχεδόν κάθε έθνος κινήθηκαν για να απελευθερώσουν την Ιερουσαλήμ και τίποτα δεν κατόρθωσαν· γιατί η [θεία] πρόνοια δεν ευδόκησε να διώξει τους σκύλους και να φέρει λύκους στη θέση τους. Και να, δώδεκα χρόνια, τα κύματα αγριεύουν κι υψώνονται χειρότερα [...]

Παράξενα και πρωτάκουστα βάσανα έχουν πέσει σε αυτή τη χώρα, και τέτοια, που όλοι οι πλούσιοι της άνθρωποι έχουν ξεχάσει τον πλούτο τους, τις λαμπρές κατοικίες τους, τις οικογένειές τους, τους υπηρέτες τους, τους δούλους τους, τα πολυάριθμα κοπάδια τους, τις αγέλες τους, τους χοίρους και τις αγελάδες τους, κάθε είδους βοσκοτόπους,

τους σιτοβολώνες, τους καρπερούς αμπελώνες και ποικιλόχρωμους κήπους, και με πολλή σπουδή και μυστικότητα σάλπαζαν μακριά σε ξένους τόπους και στη βασιλίδα των πόλεων. Όσοι δεν κατόρθωσαν να διαφύγουν, ποιος είναι ικανός να εκθέσει την τραγωδία των δεινοπαθημάτων τους; τις ανακρίσεις, τις δημόσιες φυλακίσεις, την εξαναγκαστική απόσπαση των χρημάτων και τη βαριά φορολογία, αλλά και τόσες χιλιάδες άλλα! Αλλά αυτά τα επέτρεψε η δίκαια κρίση του Θεού να πέσουν πάνω μας για τις πάμπολλες αμαρτίες μας για να ταπεινωθούμε και ίσως κριθούμε άξιοι συγχώρεσης.

[...] Είναι μια χώρα, η Ιγλιτέρρα****, πιο πέρα από τη Ρωμανία στο βορρά, από την οποία νέφος Ιγκλίνων μαζί με τον ηγεμόνα τους μπήκαν σε μεγάλα πλοία που τα λένε νάκκες και σάλπαζαν για τα Ιεροσόλυμα.

Γιατί τότε και ο άρχοντας των Αλαμανών, με εννιακόσιες χιλιάδες στρατιώτες όπως λένε, κατευθυνόταν κι αυτός [διά ξηράς] προς τα Ιεροσόλυμα· περνώντας, όμως, από το Ικόνιο και διερχόμενος τις ανατολικές περιοχές [της Μικράς Ασίας], οι στρατιώτες του αφανίστηκαν από την τόσο μεγάλη πορεία, την πείνα και τη δίψα, ο ίδιος ο βασιλιάς τους πνίγηκε σε έναν ποταμό καθώς τον διαπερνούσε πάνω στ' άλογό του.

Ο Άγγλος [βασιλιάς] όταν αποβιβάστηκε στην Κύπρο, τη βρήκε, ο πανάθλιος, σαν θηλάζουσα μητέρα, και θα είχε ίσως την ίδια τύχη με τον Αλαμανό, αν δεν είχε γίνει αυτό. Αλλά πώς κατέλαβε την Κύπρο, θα το περιγράψω σύντομα.

Όταν κατέστη ανάγκη ο ευσεβέστατος βασιλιάς Μανουήλ Κομνηνός, ας έχει μακάριο τέλος, να στείλει στρατιωτική φρουρά στα αυτοκρατορικά φρούρια της Αρμενίας, στέλνει κάποιον από τους συγγενείς του, αρκετά νέο, που ονομαζόταν Ισαάκιος· αυτός, αφού φύλαξε τα κάστρα για κάποια χρόνια, ενεπλάκη σε πόλεμο με τους Αρμενίους.

Όταν πιάστηκε αιχμάλωτος απ' αυτούς πωλήθηκε στους Λατίνους.

Αυτοί τον είχαν σιδηροδέσμιο για πολλά χρόνια. Όταν ο θείος του, ο αυτοκράτορας Μανουήλ, πέθανε αφήνοντας την αυτοκρατορία στο γιο του Αλέξιο [Β'], ο οποίος ήταν ακόμη μικρό παιδί· κατόπιν αυτού ο Ανδρόνικος, ο θείος του, ο οποίος συμβασίλευσε μαζί του, σκότωσε το παιδί και κατέλαβε τη βασιλεία. Με παράκληση της συγκλήτου, έστειλε πολλά λύτρα και αγόρασε από τους Λατίνους τον προαναφερθέντα Ισαάκιο.

Αυτός [ο Ισαάκιος], ερχόμενος στην Κύπρο, την κατέλαβε και ανακηρύχθηκε βασιλιάς. Εξουσίαζε την Κύπρο για επτά χρόνια και όχι μόνο λεηλάτησε ολότελα τη χώρα και διάρπαξε τις περιουσίες των πλουσίων, και τους ίδιους τους άρχοντές του τους κυνήγησε και τους καταδυνάστευσε, ώστε όλοι να ζουν μέσα στη θλίψη και να επιζητούν κάποιο τρόπο για να απαλλαγούν από αυτόν.

Καθώς έτσι είχαν τα πράγματα, να και ο Άγγλος αποβιβάζεται στην Κύπρο και αμέσως έτρεξαν όλοι σε αυτόν. Τότε ο βασιλιάς [Ισαάκιος], αφού τον εγκατέλειψε ο λαός, παραδόθηκε στον Άγγλο [βασιλιά]. Αυτός τον έδεσε με σιδερένιες αλυσίδες και, αφού άρπαξε τους τεράστιους θησαυρούς του και αφού λεηλάτησε φοβερά τη χώρα, έπλευσε για την Ιερουσαλήμ αφήνοντας πλοία πίσω του για να ξεγυμνώσουν τη χώρα και στη συνέχεια να τον ακολουθήσουν. Το βασιλιά δε της Κύπρου Ισαάκιο τον έκλεισε σιδηροδέσμιο στο κάστρο που ονομαζόταν Μάρκαππος*****.

Ο αλιτήριος Άγγλος βασιλιάς δεν κατάφερε τίποτε εναντίον του όμοιού του Σαλαδίν, μόνο τούτο: να πωλήσει την Κύπρο στους Λατίνους αντί διακοσίων χιλιάδων λίτρων χρυσού [...] Γι' αυτό το λόγο, πολλά ήταν τα κλάματα κι αφόρητος ο καπνός που ήρθε,

όπως είπαμε, από το βορρά. Όποιος ζητήσει να τα περιγράψει με κάθε λεπτομέρεια δεν θα τον αρκέσει ο χρόνος...».

Νεοφύτος ο Έγκλειστος, *Περί των κατά την χώραν Κύπρον σκαιών*, εκδ. Ι. Τοικνόπουλος, *BYZANTION* 39 (1969) 336-9.

- * ο ζωοφόρος τάφος του Κυρίου μας: ο πανάγιος τάφος του Χριστού στα Ιεροσόλυμα.
- ** Αλαμανία: Γερμανία
- *** Εγκλινία: Αγγλία
- **** Ιγλιτέρρα: Αγγλία
- ***** Μάρκαππος: κάστρο στη Συρία.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 106-109.
(απόδοση στη νεοελληνική)

ΣΚΕΨΟΥ

Αφού μελετήσεις προσεκτικά την πιο πάνω πηγή και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

- α) Να κατονομάσεις τα ιστορικά πρόσωπα στα οποία αναφέρεται ο άγιος Νεόφυτος.
- β) Ποια δεινά βρήκαν τους Κυπρίους σύμφωνα με τον άγιο Νεόφυτο; Τα δεινά αφορούσαν όλους τους κατοίκους του νησιού;
- γ) Πού αποδίδει ο άγιος Νεόφυτος τα δεινά που έπληξαν τους Κυπρίους; Λαμβάνοντας υπόψη όσα γνωρίζεις ήδη από την αρχαία ιστορία και την προσέγγιση του Θουκυδίδη στα ιστορικά γεγονότα, εσύ πού θα απέδιδες την κατάσταση στην οποία περιήλθε η Κύπρος και οι κάτοικοί της;
- δ) Πέρα από τα λάφυρα που πήρε ο Άγγλος βασιλιάς από την Κύπρο, για τι άλλο μπορεί να του ήταν χρήσιμη η Κύπρος;
- ε) Να δικαιολογήσεις το χαρακτηρισμό «αλιπίριος» που αποδίδεται στον Άγγλο βασιλιά.

Κατάληψη της Κύπρου από τους Λατίνους (1191)

«*Μηνί Μαΐω, τής έχρονίας 6699, ινδικτιώνος η', εκατέλαβαν οί Λατίνοι είς την Κύπρον*»

Βραχύ χρονικό* 25.1, εκδ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken I*, 199

Βραχεία χρονικά*: Σύντομα σημειώματα που βρίσκονται συνήθως σε χειρόγραφα και καταγράφουν ένα συγκεκριμένο γεγονός, Περισσότερα για τα βραχεία χρονικά βλ.: Κωνσταντίνος Κωμοδίκης, *Οι πληροφορίες των βραχέων χρονικών για την Κύπρο: η κατάταξη και ο σχολιασμός τους*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2006.

Η χρονολογία 6699 από κτίσεως κόσμου είναι το 1191 από γεννήσεως Χριστού. Το χρονικό ακολουθεί τη χρονολόγηση της Κωνσταντινούπολης, επομένως η διαφορά ανάμεσα στις δύο χρονολογίες είναι 5508 χρόνια.

Νεράντζη-Βαρμάζη Β., *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, 92.

Η κατάληψη της Κύπρου από το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο σε μια αγγλική πηγή

Όταν οι ειδήσεις για το γεγονός αυτό [το καράβι της βασίλισσας της Σικελίας Ιωάννας, αδελφής του Ριχάρδου, και της κόρης του βασιλιά της Ναβάρρας Βερεγγάριας, αρραβωνιαστικιάς του Ριχάρδου, παρασύρθηκε κι άραξε στα ανοικτά της Λεμεσού μετά από καταιγίδα καθώς ο Ισαάκιος Κομνηνός δεν του επέτρεπε την είσοδο στο λιμάνι] μεταφέρθηκαν στο βασιλιά, έσπευσε για να τους σώσει, με πολλές γαλέρες και μια μεγάλη ακολουθία από σκάφη, και βρήκε τις κυρίες έξω από το λιμάνι της Λεμεσού, εκτεθειμένες στους ανέμους και την θάλασσα. Ακολούθως, με μεγάλη οργή, έστειλε αγγελιοφόρους στον αυτοκράτορα της Κύπρου μια φορά, δυο φορές, και ακόμη και τρίτη φορά, υποβάλλοντας το αίτημά του με ήπια παράκληση, ότι οι προσκυνητές που ανήκαν στην ακολουθία του, και τους οποίους ο αυτοκράτορας κρατούσε φυλακισμένους, θα έπρεπε να του δοθούν πίσω μαζί με τα υπάρχοντά τους. Ο αυτοκράτορας [Ισαάκιος] απάντησε με αλαζονικά λόγια, αρνούμενος να παραδώσει είτε τους φυλακισμένους είτε τα υπάρχοντά τους, και λέγοντας ότι δεν φοβόταν τον βασιλιά της Αγγλίας [Ριχάρδο] ή τις απειλές του.

Τότε ο βασιλιάς μίλησε σε όλο τον στρατό του, λέγοντας: «Στα όπλα, και ακολουθήστε με! Αφήστε με να πάρω εκδίκηση για τις προσβολές τις οποίες αυτός ο προδότης έκανε στον Θεό και σ' εμάς, αυτός που καταπιέζει αθώους ανθρώπους, τους οποίους αρνείται να παραδώσει σ' εμάς. Μα, αλήθεια, όποιος απορρίπτει τα δίκαια αιτήματα κάποιου που είναι οπλισμένος και έτοιμος για αγώνα, τα εγκαταλείπει όλα στα χέρια εκείνου. Και εμπιστεύομαι τον Κύριο ότι αυτή την ημέρα θα μας δώσει την νίκη κατά του αυτοκράτορα αυτού και του λαού του».

Στο μεταξύ ο αυτοκράτορας είχε παρατάξει στην παραλία, σε κάθε κατεύθυνση, τους άνδρες του. Πολλοί από αυτούς ήταν οπλισμένοι, αλλά οι περισσότεροι δεν είχαν καθόλου όπλα. Όμως ο βασιλιάς της Αγγλίας και οι άνδρες του, αμέσως μόλις εξοπλίστηκαν και οι ίδιοι, αποβιβάστηκαν από τα μεγάλα σκάφη τους σε λέμβους και γαλέρες, και ήλθαν στην ξηρά με ορμή. Ο βασιλιάς, συνοδευόμενος από τους κωπηλάτες του, πάτησε πρώτος στην στεριά, οι υπόλοιποι ακολούθησαν, και μόλις έφθασαν στην παραλία ορμήσαν προς τον αυτοκράτορα και τους Γρύφονες [Γρύπες]* του. Τα βέλη έπεφταν σαν βροχή στο χορτάρι. Μέσα από μια παρατεταμένη σύγκρουση ο αυτοκράτορας, έχοντας χάσει πλήθος ανδρών του, ετράπη σε φυγή, και όλος ο στρατός μαζί του. Ο βασιλιάς της Αγγλίας, επιχαιρώντας για την μεγάλη νίκη του, καταδίωξε και επεδόθη σε πολύ μεγάλη σφαγή όλων εκείνων που αντιστέκονταν, και αν η νύκτα δεν έπεφτε σύντομα, θα έπιανε

και τον ίδιο τον αυτοκράτορα, είτε ζωντανό είτε νεκρό. Ο βασιλιάς και οι άνδρες του, ωστόσο, δεν ήξεραν τους δρόμους και τα ορεινά μονοπάτια μέσω των οποίων διέφυγαν ο αυτοκράτορας και οι οπαδοί του, και δεν τους καταδίωξαν περισσότερο, αλλά επέστρεψαν με πολλά λάφυρα και πολλούς αιχμαλώτους και ζώα στην πόλη της Λεμεσού, από όπου οι Γρύφονες και οι Αρμένιοι έφυγαν, αφήνοντας την άδεια.

[...] Ο αυτοκράτορας, έχοντας συγκεντρώσει γύρω του τους άνδρες του, που είχαν διασκορπισθεί ανάμεσα στην πυκνή βλάστηση των ορεινών κοιλάδων, έστησε το στρατόπεδό του την ίδια νύκτα στις όχθες ενός ποταμού, σε απόσταση πέντε περίπου μιλίων από την πόλη της Λεμεσού, διακηρύσσοντας με όρκο ότι θα πολεμούσε τον βασιλιά της Αγγλίας την επόμενη ημέρα. Η σχετική πληροφορία μεταφέρθηκε από ανιχνευτές στον βασιλιά, ο οποίος πολύ πριν από το ξημέρωμα πήρε τα όπλα μαζί με τους άνδρες του, ετοιμάστηκαν για μάχη, και προχωρώντας σιωπηλά βάδισαν προς τους άνδρες του αυτοκράτορα, τους οποίους βρήκαν να κοιμούνται. Τότε, με μια δυνατή και τρομερή κραυγή [ο βασιλιάς] έδωσε το σύνθημα για έφοδο εναντίον των αντισκίτων τους, και αυτοί ξυπνώντας ξαφνικά από τον ύπνο, ήσαν σαν νεκροί, μη ξέροντας τι να κάνουν, ούτε προς τα πού να φύγουν. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας ξέφυγε με λίγους άνδρες, γυμνός, και αφήνοντας πίσω του τον θησαυρό του, τα άλογά του, την πανοπλία του, τα θαυμάσια αντίσκηνα, και το αυτοκρατορικό του έμβλημα, σφυρηλατημένο ολόκληρο από χρυσάφι, το οποίο ο βασιλιάς της Αγγλίας αφιέρωσε αμέσως στον όσιο Εδμόνδο, βασιλιά και μάρτυρα ένδοξης μνήμης.

Την επομένη ημέρα πολλοί κόμητες και βαρώνοι** του βασιλείου ήλθαν στον βασιλιά της Αγγλίας και ετέθησαν στην υπηρεσία του, ορκιζόμενοι πίστη σ' αυτόν εναντίον του αυτοκράτορα και όλων των ανδρών του, και του έδωσαν ομήρους. Τρεις ημέρες αργότερα ο Γκυ, βασιλιάς της Ιερουσαλήμ, ο Γκόφρον ντε Λουζινιάν ο αδελφός του, ο Ανφρίντ της Τύρου, ο Ρεϋμόνδος πρίγκιπας της Αντιοχείας, ο Βοημούνδος ο γιος του, κόμης της Τριπόλεως, και ο Λέων, αδελφός του Ρούπιν του Όρους, ήλθαν για να συναντήσουν τον βασιλιά της Αγγλίας στην Κύπρο και ετέθησαν υπό τις διαταγές του και ορκίστηκαν σ' αυτόν πίστη εναντίον όλων των ανθρώπων.

Την ίδια ημέρα ο αυτοκράτορας της Κύπρου, βλέποντας ότι όλοι οι άνθρωποί του τον εγκατέλειπαν, έστειλε πρέσβεις στον βασιλιά της Αγγλίας, να ζητήσουν έλεος, και προσφέρθηκε να συνάψει ειρήνη υπό όρους, και συγκεκριμένα, να δώσει στον βασιλιά της Αγγλίας 20.000 μάρκα χρυσού, ως αποζημιώσεις για τα χρήματα που είχαν αρπαγεί από τα πτώματα εκείνων που είχαν πεθάνει στο ναυάγιο, και να παραδώσει τους επιζήσαντες και τα αγαθά τους. Επίσης, να συνοδεύσει ο ίδιος τον βασιλιά στη Συρία, και να παραμείνει εκεί στην υπηρεσία του Θεού, μαζί με εκατόν πάνοπλους ιππείς, για όσον χρόνο ο βασιλιάς παρέμενε εκεί. Επίσης, να παραδώσει την μοναδική του κόρη και κληρονόμο του στα χέρια του βασιλιά για να την παντρεύει με οποιονδήποτε ήθελε, και μαζί της την αυτοκρατορία του. Και ακόμη, να παραδώσει τα φρούρια του βασιλείου του στον βασιλιά, ως εγγύηση για την σταθερή συμμόρφωσή του προς την συνθήκη.

Όταν οι προταθέντες αυτοί όροι έγιναν δεκτοί, ο αυτοκράτορας ήλθε ενώπιον του βασιλιά της Αγγλίας, και στην παρουσία του βασιλιά της Ιερουσαλήμ, του πρίγκιπα της Αντιοχείας και των υπολοίπων λόρδων και πριγκίπων όλης της αυτοκρατορίας του, ορκίστηκε πίστη στον βασιλιά της Αγγλίας και τους κληρονόμους του, ως κυρίαρχους του,

εναντίον όλων των ανθρώπων, δεσμευόμενος επίσης με τον όρκο του να τηρεί και να εκπληρώνει την προαναφερθείσα συνθήκη, σταθερά και ακλόνητα, με καλή πίστη και χωρίς δόλο.

Την ίδια ημέρα, μετά το μεσημβρινό γεύμα, ο αυτοκράτοράς βρισκόταν στο αντίσκηνό του. Ενώ δε οι ένοπλοι άνδρες του βασιλιά, στην φύλαξη των οποίων είχε δοθεί, έπαιναν τον μεσημβρινό τους ύπνο, ο αυτοκράτορας, έχοντας μετανιώσει που έκανε την προαναφερθείσα συνθήκη με τον βασιλιά της Αγγλίας, διέφυγε κρυφά. Στην συνέχεια έστειλε μήνυμα στον βασιλιά, λέγοντας ότι ποτέ δεν θα τηρήσει ειρήνη ή συνθήκη μαζί του. Αυτό, όπως φάνηκε, έδωσε στον βασιλιά μεγάλη ευχαρίστηση, και, ως προσεκτικός και συννετός άνδρας, αμέσως έθεσε μεγάλο μέρος του στρατού του υπό την διοίκηση του Γκυ, βασιλιά της Ιερουσαλήμ, και των άλλων πριγκίπων, λέγοντας σ' αυτούς, «Καταδιώξτε και συλλάβετε τον άνθρωπο, αν μπορείτε. Εγώ, στο μεταξύ θα πλεύσω γύρω από την Κύπρο με τις γαλέρες μου, και θα τοποθετήσω φρουρούς σε ολόκληρο το νησί, μήπως αυτός ο επίορκος ξεφύγει από τα χέρια μου».

Όπως μίλησε, έτσι έκανε [...] Έτσι ο βασιλιάς και ο Ρόμπερτ [του Τέρνχαμ] πήραν όλα τα φρούρια, τις πόλεις και τα λιμάνια που βρήκαν άδεια, και αφού τοποθέτησαν εκεί φρουρές και μετέφεραν προμήθειες και άφησαν πλοία για την φρούρησή τους, επέστρεψαν στην Λεμεσό. Από την άλλη πλευρά, ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ και οι δυνάμεις του πέτυχαν μόνο λίγα στην πορεία της εκστρατείας τους.

Την 12η ημέρα του Μαΐου, που ήταν Κυριακή, και εορτή των αγίων Νηρέως, Αχιλλέως και Παγκρατίου, ο Ριχάρδος, βασιλιάς της Αγγλίας, νυμφεύθηκε την Βερεγγάρια, κόρη του βασιλιά της Ναβάρρας. Ο Νικόλαος, ο ιερέας του βασιλιά, τέλεσε αυτό το μυστήριο. Την ίδια ημέρα η σύζυγος του βασιλιά εστέφθη βασίλισσα της Αγγλίας στην πόλη της Λεμεσού από τον Ιωάννη, επίσκοπο του Εβρέ, παρουσία των αρχιεπισκόπων Απαμείας και Auch, του επισκόπου του Μπαγιόν, και πολλών άλλων.

[...] Ο αξιοθρήνητος αυτοκράτορας κρυβόταν σε κάποιο ισχυρά οργανωμένο μοναστήρι με την ονομασία Ακρωτήριο Αγίου Ανδρέα. Ακούγοντας ότι ο βασιλιάς ήταν κοντά, πήγε για να τον συναντήσει, και πέφτοντας στα πόδια του ικέτευσε τον βασιλιά να του χαρίσει την ζωή και να μεριμνήσει για την σωματική του ακεραιότητα μη αναφέροντας ούτε μια λέξη για το βασίλειο, γιατί γνώριζε ότι όλα τώρα βρίσκονταν στα χέρια και την εξουσία του βασιλιά. Παρακάλεσε μόνο τον βασιλιά, να μην τον δέσει με σιδερένιες αλυσίδες. Ο βασιλιάς άκουσε τις ικεσίες του, και τον έθεσε υπό την ευθύνη του Ραλφ, γιου του Γκόντφρεϊ, του θαλαμηπόλου του, για να τον παρακολουθεί και φρουρεί, προστάζοντας να κατασκευαστούν αλυσίδες από χρυσό και άργυρο, για να δεθούν τα χέρια και τα πόδια του αυτόκράτορα, και να είναι γερά δεμένος με αυτές. Όλα αυτά τα πράγματα συνέβησαν στην Κύπρο τον μήνα Ιούνιο, την πρώτη ημέρα του μηνός, που ήταν η παραμονή της Πεντηκοστής.

Αφού όλα ρυθμίστηκαν για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας του βασιλιά, και τοποθετήθηκαν φρουρές στις πόλεις και στα φρούρια, ο βασιλιάς ανέθεσε της ευθύνη της Κύπρου στον Ριχάρδο του Κάμβριλ και στον Ρόμπερτ του Τέρνχαμ [...] Πριν όμως από την αναχώρηση του βασιλιά από την Κύπρο, οι κόμητες και βαρώνοι και όλοι οι άνδρες του νησιού παρέδωσαν στον βασιλιά το ένα δεύτερο των ιδιοκτησιών τους σε αντάλλαγμα για τους νόμους και τους θεσμούς που είχαν επί εποχής του Μανουήλ, αυτοκράτορα

της Κωνσταντινουπόλεως. Τους παραχώρησε σ' αυτούς ο βασιλιάς, επικυρώνοντας την παροχή με καταστατικό χάρτη [...]

Βενέδικτος του Πήτερμπορω, *Gesta Regis Henrici II et Ricardi I***

*Γρύφονες [Γρύπες]: μυθολογικά τέρατα (μισοί αετοί και μισά λιοντάρια). Εδώ μεταφορικά οι στρατιώτες του Ισαακίου.

**κόμητες και βαρώνοι: εννοεί τους Βυζαντινούς αξιωματούχους και τους προνοιαρίους της Κύπρου.

***Βενέδικτος του Πήτερμπορω (Benedict of Peterborough): Άγγλος ιερωμένος και συγγραφέας του 12ου αιώνα. Μορφώθηκε στην Οξφόρδη και έγινε Αρχιεπίσκοπος του Canterbury. Από το 1177 έως και το θάνατό του το 1193 ήταν ηγούμενος της Μονής του Πήτερμπορω (κεντρική Αγγλία). Αποδίδεται σε αυτόν το χρονικό με τίτλο *Gesta Regis Henrici II et Ricardi I*. Το χρονικό περιγράφει τα γεγονότα της βασιλείας των Άγγλων βασιλιάδων Ερίκου Β' (1154-1189) και Ριχάρδου Α' (1189-1199).

(Πηγή: <http://www.newadvent.org/cathen/02472a.htm>)

Παυλίδης Α., *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τόμ. Α'*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993, 76-78.

(απόδοση στην ελληνική: Άντρος Παυλίδης)

Προσχεδιασμένη ή τυχαία κατάκτηση;

Ο Ριχάρδος, ως βασιλιάς της Αγγλίας, δούκας της Νορμανδίας και της Ακιταίνης και κόμης του Ανζού, ήταν ο ισχυρότερος από τους τρεις ηγέτες της Γ' Σταυροφορίας. Στην ηλικία των τριάντα χρόνων, βρισκόταν στο απόγειο της ακμής του, ήταν ήδη διάσημος για την ανδρεία και τα ιπποτικά του κατορθώματα και ξεκινούσε για τη μεγαλύτερη περιπέτεια της ζωής του, την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ. Η κατάληψη της Κύπρου υπήρξε μία από τις πλέον οξυδερκείς ενέργειες του Ριχάρδου κατά τη σταυροφορία. Η προηγηθείσα απόσχιση του Ισαάκιου και ο υποτιθέμενος τυχαίος χαρακτήρας της εισβολής που έχει επανειλημμένα υπογραμμισθεί τόσο από τους δυτικούς χρονογράφους όσο και από τους νεότερους ιστορικούς προσέδωσαν νομιμοφάνεια* στην κυπριακή εκστρατεία: ο Ριχάρδος δεν επιτέθηκε σε βυζαντινό έδαφος, απλώς απελευθέρωσε την αραβωνιαστικιά του Βερεγγάρια της Ναβάρρας και την αδελφή του Ιωάννα, χήρα βασίλισσα της Σικελίας, από τα χέρια του σφετεριστή. Ο Ριχάρδος είχε κάθε λόγο να αρνηθεί ότι προϋπήρχε πρόθεση από μέρους του δεδομένου ότι ο στόχος της επίθεσής του ήταν χριστιανική γη και ότι η κυπριακή επιχείρηση καθυστερούσε την μετάβασή του στους Αγίους Τόπους όντως, σύμφωνα με έναν άγγλο χρονογράφο, το τυχαίο της κατάκτησης της Κύπρου θα προβάλλει ως δικαιολογία ο Ριχάρδος προς τον βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππο όταν ο τελευταίος θα διεκδικήσει τη μισή Κύπρο. Μια προσεκτική ανάγνωση των πηγών, ωστόσο, επιτρέπει να αμφισβητήσουμε το εντελώς τυχαίο, μη προμελετημένο χαρακτήρα της εισβολής που οι δυτικές πηγές αποδίδουν στο περιστά-

τικό της κακομεταχείρισης των δύο γυναικών από τον Ισαάκιο. Αν και μια προσχεδιασμένη κατάληψη του νησιού από την αρχή της εκστρατείας θα πρέπει να αποκλειστεί, είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι ο Ριχάρδος γνώριζε τη στρατηγική σημασία που είχε η Κύπρος για το σταυροφορικό κίνημα και ότι, σε συνάρτηση με τις γνωστές συγκυρίες, διαμόρφωσε καθοδόν προς την Ιερουσαλήμ κάποια σχέδια για το νησί.

Νικολάου - Κονναρή Άγγελ, *Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος: Η πρώτη βρετανική απόβαση στην Κύπρο, Χρονικό Πολίτης 02* (24 Φεβρουαρίου 2008), 6.

*Νομιμοφάνεια: η ιδιότητα του νομιμοφανούς, το να φαίνεται κάτι σύμφωνο με τους νόμους χωρίς να είναι και στην ουσία του νόμιμο ή δίκαιο (<http://el.wiktionary.org/wiki/>)

ΣΚΕΨΟΥ και ΚΡΙΝΕ

- Αφού μελετήσεις προσεκτικά το πιο πάνω παράθεμα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

- α. Αποτελεί πρωτογενή ή δευτερογενή πηγή το πιο πάνω παράθεμα;
- β. Γιατί, σύμφωνα με την ιστορικό Νικολάου - Κονναρή, απέκτησε νομιμοφάνεια η εκστρατεία του Άγγλου βασιλιά στην Κύπρο;
- γ. Ποια ερμηνεία δίνει η ιστορικός για το κατά πόσο ήταν προσχεδιασμένη η κατάκτηση της Κύπρου από το Ριχάρδο;
- δ. Εσύ σε ποιο προσωπικό συμπέρασμα καταλήγεις;

Η εξέγερση των Κυπρίων κατά των Ναϊτών και η μεταπώληση της Κύπρου στο Γκυ ντε Λουζινιάν

Εκείνο που συνέβη ήταν ότι οι Έλληνες [Κύπριοι] μαζεύτηκαν και συνεδρίασαν και αποφάσισαν να εξολοθρεύσουν τους Λατίνους, εκείνους που ήσαν μαζί με τους Ναίτες, στους οποίους ο βασιλιάς της Αγγλίας παρέδωσε την χώρα [Κύπρο] για φύλαξη. Οι Λατίνοι και οι Ναίτες έμαθαν όμως ότι Έλληνες σχεδίαζαν να τους εξαφανίσουν και αποφάσισαν να κλειστούν μέσα στο φρούριο αλλά και να ζητήσουν ενισχύσεις, τις οποίες ανέμεναν. Τότε συγκεντρώθηκαν από τα διάφορα μέρη [της Κύπρου] στην πόλη Λευκωσία και κλείστηκαν στο φρούριο. Ο αριθμός εκείνων που κλείστηκαν στο φρούριο δεν ξεπερνούσε τους 100. Τότε, ένα μεγάλο πλήθος Ελλήνων συγκεντρώθηκε γύρω από την πόλη. Και ήσαν τόσο πολλοί, ώστε ολόγυρα δεν μπορούσες να δεις παρά μόνο μια ανθρώπινη μάζα.

Όταν δε οι Λατίνοι που βρίσκονταν μέσα στο φρούριο είδαν ότι δεν διέθεταν αρκετές προμήθειες για να το κρατήσουν επί πολύ, και ότι το ίδιο το φρούριο δεν ήταν τόσο ισχυρό ώστε να σταθεί αποτελεσματικό ενάντια σε τόσο πλήθος, συνεδρίασαν [για να πάρουν κάποια απόφαση] την νύκτα του Σαββάτου πριν από [την Κυριακή] του μεγάλου Πάσχα. Και αποφάσισαν ότι ήταν προτιμότερο και ότι ταίριαζε καλύτερα σ' αυτούς

να πολεμήσουν και να σκοτωθούν παρά να πεθάνουν από την πείνα μέσα στο φρούριο. Έτσι, συμφώνησαν να ριψοκινδυνεύσουν μιαν έξοδο. Την επόμενη ημέρα, που ήταν η Κυριακή των Βαΐων, αφού εξομολογήθηκαν και κοινώνησαν, πήραν τα όπλα τους και διενήργησαν την έξοδο. Ωστόσο δέκα από αυτούς, από τους πιο γενναίους, παρέμειναν για να κρατούν την πύλη του φρουρίου ούτως ώστε, εάν παρίστατο ανάγκη, να εισέλθουν ξανά στο φρούριο.

Και όταν οι Λατίνοι βγήκαν από το φρούριο, ρίχθηκαν ακάθεκτοι εναντίον του πλήθους των Ελλήνων που ήταν σαν ένα κοπάδι από πρόβατα. Αυτοί [οι Έλληνες] δεν αντιστάθηκαν περισσότερο από όσο θα αντιστέκονταν τα πρόβατα. Και οι Λατίνοι σκότωσαν τόσους πολλούς κατά τρόπο πρωτοφανή. Ολόκληρη εκείνη τη μέρα δεν σταμάτησαν να σκοτώνουν και να καταδιώκουν [τους Έλληνες] μέχρι του σημείου να ερημώσουν ολόκληρη την πόλη στην οποία δεν απέμεινε ούτε άνδρας ούτε γυναίκα.

Την επόμενη μέρα [οι Ναΐτες] συγκέντρωσαν όσα τρόφιμα βρήκαν στην πόλη και τα μετέφεραν στο φρούριο. Ύστερα γνωστοποίησαν τα γεγονότα στο μάγιστρό τους καθώς και στον βασιλιά της Αγγλίας. Τότε οι Ναΐτες πήγαν στον βασιλιά της Αγγλίας και του ανακοίνωσαν ότι θα έπρεπε να διαθέσει την νήσο κατά όποιο άλλο τρόπο ήθελε, διότι οι ίδιοι δεν ήταν πλέον σε θέση να την κρατήσουν.

Όταν δε ο βασιλιάς Γκυ, που είχε χάσει το βασίλειο του έμαθε ότι οι Ναΐτες επέστρεψαν την νήσο Κύπρο στον βασιλιά της Αγγλίας, με την συμβουλή του μαγίστρου ζήτησε ο ίδιος να την αγοράσει. Και εκείνος [ο βασιλιάς της Αγγλίας] του την πώλησε.

Το χρονικόν του Ερνούλ*

*Το Χρονικόν του Ερνούλ, το οποίο δέχθηκε προσθήκες και συμπληρώσεις από τον Βερνάρδο Θησαυροφύλακα (είναι γνωστό και ως Χρονικόν Ερνούλ-Βερνάρδου), περιγράφει τα γεγονότα των Σταυροφοριών από το 1099 έως το 1231. Ο Φράγκος Ερνούλ ήταν ακόλουθος του Μπαλιάν ντ' Ιμπελέν, γενάρχη της οικογένειας των Ιβελίνων και ενός από τους πρωταγωνιστές της Τρίτης Σταυροφορίας. Ο Ερνούλ είναι σύγχρονος με τα γεγονότα που περιγράφει και αφορούν στην Κύπρο.

Παυλίδης Α., *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τόμ. Α΄*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993, 70-71.

(απόδοση στην ελληνική: Άντρος Παυλίδης)

Μια μαρτυρία για την εξέγερση των Ναϊτών από το Λεόντιο Μαχαιρά

... Καὶ ὄνταν ἐξημέρωσεν ἡ δευτέρα, καὶ ἐξέβησαν οἱ φρέριδες τοῦ ὄχλου, ἔρχεψεν ἡ λύπη καὶ τὸ κλάμαν, τόσο εἰς τὰς γυναῖκας ὡς γοιὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀποῦ ἐσκοτώθησαν· οἱ φρέριδες ἐλυπήθησαν πολλὰ πῶς εἰς ἴντα μόνον νὰ γλυτώσουν ἀπὲ τούτην (τὴν) ταραχὴν.

... Καὶ ὅταν ξημέρωσε ἡ Δευτέρα καὶ παρουσιάστηκαν οἱ φρέριδες (αδελφοί) στον λαό, ἄρχισε ἡ λύπη καὶ τὸ κλάμα, τόσο ἀνάμεσα στις γυναῖκες, ὅσο καὶ τους ἀντρες, γι' αὐτούς που σκοτώθηκαν. Οἱ φρέριδες βρέθηκαν σε δύσκολη θέση γιὰ τὸ πῶς θὰ γλύτωναν ἀπ' αὐτὴ τὴν ταραχὴ.

Λεόντιος Μαχαιράς, Ἐξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου,
ἢ ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν, 12

Παυλίδης Α., *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995 (ἔκδοση β' βελτιωμένη), 8,11.

(απόδοση στη νεοελληνική: Ἄντρος Παυλίδης)

Διοίκηση - Οικονομία – Κοινωνία – Καθημερινή ζωή

Ἡ οικονομία καὶ ἡ κοινωνία τῆς Κυρίως Βυζαντινῆς Κύπρου

[...] Τὴν ἴδια ἐποχὴ [τῶν σταυροφοριῶν] ἡ Κύπρος βρέθηκε στὸν κεντρικὸ ἀξόνα τῶν δρόμων τοῦ διεθνούς ἐμπορίου καὶ ἡ σπουδαιότητά της ὅλο καὶ μεγάλωνε. Τὰ λιμάνια τοῦ νησιοῦ ἀποκτοῦσαν σταδιακὰ σημαντικὴ κίνηση καὶ οἱ Βενετοὶ κυρίως, ἀλλὰ καὶ οἱ Κύπριοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ, ἐπωφελήθηκαν οὐσιαστικά ἀπὸ τὶς ἐμπορικὲς δραστηριότητες που εἶχαν ὡς βάση τὸ χῶρο τῆς Κύπρου.

Μετά τὸ τέλος τῶν αραβικῶν ἐπιδρομῶν ἡ κυπριακὴ ὑπαιθρος καλλιεργήθηκε ἀδιάλειπτα καὶ ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ βρισκόταν σε πολὺ ικανοποιητικὰ ἐπίπεδα. Ἀπὸ τὰ ἔσοδα τῆς αγροτικῆς καλλιέργειας θέλησε νὰ ἐπωφεληθεῖ τὸ Βυζαντινὸ Κράτος στὴν προσπάθειά του νὰ ἀσκήσει μιὰ φιλόδοξη ἀνατολικὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ καὶ οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες τῆς Παλαιστίνης, που δὲν δίσταζαν νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς στὸ πλούσιο νησί, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴ βυζαντινὴ κυβέρνησις ἢ γιὰ νὰ ἀρπάξουν πλούσια λάφυρα. Συνέπεια ὅλων αὐτῶν ἦταν νὰ περνοῦν οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ πολὺ δύσκολες καταστάσεις, παρὰ τὴν ευφορίαν τῆς γῆς τους.

Πάντως οἱ βυζαντινὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς δὲ δίνουν ἐπαρκεῖς πληροφορίες γιὰ τὸ εἶδος τῆς ιδιοκτησίας τῆς γῆς στὴν Κύπρον κατὰ τὴν Ὑστερὴ Βυζαντινὴ Περίοδο. Αναφέρονται βέβαια σε «περιβλεπομένους αὐτόχθονας, κατὰ τὸ πολυκτῆμον τῶ Ἰωβ ἀντερίζοντας» ἢ ονομάζονται «οἱ πλοῦτου τε τὰ πρῶτα καὶ τῆς πατρίδος ἔχοντες» ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ υπολογιστοῦν με κάποια ἀκρίβεια οὔτε ἡ ποσότητα τοῦ πλοῦτου οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν πλουσίων. Ἀπὸ τὸ μακρὺ κείμενο τοῦ Νικολάου Μουζάλωνα πάλι,

με το οποίο ο συγγραφέας απολογείται για την παραίτησή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου, γίνεται φανερό η ύπαρξη πολλών απόρων κατοίκων στο νησί, αλλά και πάλι δε δίνονται συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία και σίγουρα το έμμετρο αυτό κείμενο χαρακτηρίζεται από υπερβολή.

Δεν πρέπει να αμφιβάλουμε λοιπόν ότι στην Κύπρο, όπως και στις άλλες περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπήρχαν πλούσιοι γαιοκτήμονες, μικροί καλλιεργητές της γης και ακόμη άποροι κάτοικοι, που πολύ δύσκολα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες της ζωής. Φυσικά θα υπήρχαν και πάροικοι, για να καλλιεργήσουν τα κτήματα των πλουσίων γαιοκτημόνων και τα κτήματα της Εκκλησίας, αλλά δεν γίνεται φανερό η παρουσία τους στις πηγές της εποχής.

Νεράντζη-Βαρμάζη Β., *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, 93-94.

ΣΚΕΨΟΥ

- Μπορείς να σκεφτείς κάποιο λόγο, για τον οποίο οι πάροικοι της Κύπρου, σε αντίθεση με τις άλλες κοινωνικές ομάδες, δεν αναφέρονται στις πηγές;

Η οικονομία και η κοινωνία της Κύπρου κατά την περίοδο των Κομνηνών (1081-1185)

Η οικονομία της Κύπρου, όπως και στις άλλες επαρχίες του Βυζαντινού κράτους, ήταν κατά βάση αγροτική και συγκέντρωνε όλα τα γνωρίσματα της βυζαντινής αγροτικής οικονομίας και τα συναφή προβλήματα: την ανισότητα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, με τη συνεχή ενίσχυση των δυνατών σε βάρος των πτωχών, και τη βαριά φορολογία, που προκαλούσε τη γενική δυσανεμία.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού περιελάμβανε τους άρχοντες και τους αριστοκρατικούς οίκους, την αστική τάξη των εμπόρων και των βιοτεχνών και τη μεγάλη μάζα των ελεύθερων καλλιεργητών και των παροίκων. Οι μαρτυρίες είναι λίγες, όπως είπαμε, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Κύπρος δεν διέφερε από τις άλλες επαρχίες στο θέμα αυτό.

Στη ντόπια αριστοκρατία γίνονται αρκετές αναφορές στις πηγές, που φανερώνουν την κυρίαρχη θέση και την ισχύ της στην κυπριακή κοινωνία. Μια σημαντική πηγή για την Κύπρο στα τελευταία χρόνια του ΙΒ΄ αιώνα είναι το σύγγραμμα «Περί των κατά χώραν Κύπρον σκαιών» του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου. Εκεί, ο άγιος Νεόφυτος αναφέρεται με ζοφερό τρόπο στην καταστροφή της νήσου, που ήταν χώρος ποικίλων παραδείσεων πλούτου, από τον τύραννο Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό. Ιδιαίτερα σκληρή ήταν η στάση του Ισαακίου απέναντι στους άρχοντες, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Κύπρο [...] Μια σημαντική αναφορά στην τοπική αριστοκρατία κάνει κι ο

Νικήτας Χωνιάτης [...] Συγκεκριμένα κάνει λόγο για τους ευδαίμονας πρώην οίκους και τους περιβλεπομένους αυτόχθονας [...] Αυτή η τάξη των αυτοχθόνων αρχόντων [...] ήταν υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό για την ανάπτυξη της τέχνης στο νησί. Σπουδαία οικοδομήματα, όπως ο ναός της Παναγίας της Ασίνου και ο ναός της Παναγίας του Άρακος, κομψά δείγματα της πρωτοκομνήνιας και της υστεροκομνήνιας τέχνης αντίστοιχα, κτίστηκαν με τη συνδρομή ντόπιων αρχόντων: η Παναγία της Ασίνου από τον μάγιστρο Νικηφόρο Ισχύριο και η Παναγία του Άρακος από τον Λέοντα Αυθέντη. Τα επώνυμά τους παραπέμπουν προφανώς στην κοινωνική τους θέση. Μια άλλη περίπτωση από την πρόιμη κομνήνια περίοδο είναι αυτή του μαγίστρου Επιφανίου Πασχάλη, κτίτορος του μη σωζομένου σήμερα παλαιού ναού της Θεοτόκου Αλύπου στο Γέρι. Όλοι αυτοί ήταν μέλη της ισχυρής τοπικής αριστοκρατίας. [...]

Αναφερόμενοι στην άρχουσα τάξη της Κύπρου και τη μεγάλη γαιοκτησία, δεν πρέπει να λησμονούμε την Εκκλησία, που στο Βυζάντιο συγκαταλεγόταν στους μεγάλους κατόχους έγγειας ιδιοκτησίας. Σπουδαία μαρτυρία αποτελεί η Τυπική διάταξις της μονής της Παναγίας του Μαχαιρά του οσίου Νείλου, όπου γίνεται αναφορά στα προνόμια που δέχτηκε κατά καιρούς η μονή από διάφορους αυτοκράτορες [...] Η σημαντικότερη ίσως πηγή για την εκκλησιαστική περιουσία στην Κύπρο τον ΙΒ΄ αιώνα είναι ο Κατάλογος απογραφής της κτηματικής περιουσίας της μονής της Θεοτόκου των Κρινίων, κοντά στη Βασιλεία, που σώζεται στον κώδικα Vaticanus barberinianus graecus 528, φ. 192r, του έτους 1072/1073 [...] το έγγραφο περιγράφει την περιουσία της μονής των Κρινίων σε διάφορες περιοχές της Κύπρου (Λιθικό στην επαρχία Κυρηνείας, Παραμήδα της ενορίας Κουρίου, ενορία Νεμεσού κ.ά.) και αναφέρεται: α) στο είδος των περιουσιακών στοιχείων (χωράφιοι, ελαιόφυτος, περιβόλιοι, μυλικά εργαστήρια, αποθήκη), β) την τοποθεσία (χωρίον, προάστειον, μετόχιον, ενορία), γ) τα δικαιώματα ύδρευσης (νομή ύδατος), δ) τον φόρο κάθε περιουσιακού στοιχείου (δημόσιον, πάκτον, ευλογία, προσφορά) και ε) τα έγγραφα κάθε περιουσιακού στοιχείου. [...]

Ατυχώς δεν σώζεται καμιά μαρτυρία για την ύπαρξη στην Κύπρο του θεσμού της πρόνοιας, της παραχώρησης δηλαδή από τον αυτοκράτορα κτημάτων ή των προσόδων τους σε κρατικούς αξιωματούχους ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Πρέπει όμως να θεωρείται βέβαιη η ύπαρξη και στην Κύπρο του σημαντικού αυτού θεσμού.

Στην κατά κύριο λόγο αγροτική οικονομία της Κύπρου δεν έλειπε, όπως προαναφέραμε, η αστική τάξη των εμπόρων και των βιοτεχνών, που ασχολούνταν με τη βιοτεχνική παραγωγή και τη διεξαγωγή του εμπορίου αντίστοιχα, αν και η σταδιακή διεύρυνση των ιταλικών ναυτικών πόλεων [...] έπληττε καιρία και στην Κύπρο τους Έλληνες εμπόρους, όπως συνέβαινε σε όλη την Αυτοκρατορία [...] Τα αστικά κέντρα διέφεραν σε κάποιο βαθμό από εκείνα που παραδίδουν οι γεωγράφοι Ιεροκλής (535), Γεώργιος ο Κύπριος (591-603) και ο λόγιος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (913-959), αφού κάποιες πόλεις, όπως η Αμαθούντα και η Καρπασία, είχαν εγκαταλειφθεί κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649-965). Επρόκειτο για μικρές πόλεις με σημαντικότερες την πρωτεύουσα Λευκωσία και τις παραλιακές πόλεις, όπου διεξαγόταν κυρίως το εμπόριο, δηλαδή το Κίτιον, τη Λεμεσό, την Πάφο και την Κωνσταντία, που έδωσε τη θέση της στη νέα πόλη της Αμμοχώστου. Σε αυτές

θα πρέπει να προστεθεί και η Κερύνεια, που λόγω της θέσης της προστατευόταν από το σημαντικότερο κάστρο της νήσου.

Η μεγάλη μάζα του πληθυσμού κατοικούσε στην ύπαιθρο και ασχολείτο με τη γεωργία και την κτηνοτροφία είτε με το καθεστώς των ελευθέρων καλλιεργητών είτε εκείνου των παροίκων [...] Δεν υπάρχει βέβαια αμφιβολία ότι τα λαϊκά στρώματα στην Κύπρο υπέφεραν λόγω των δύσκολων συνθηκών διαβίωσής τους και της σκληρής φορολογίας. Στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης αναφέρεται στο έργο του ο άγιος Νεόφυτος, ο οποίος κάνει λόγο για τα δεινά που έπλητταν την εποχή του στην Κύπρο: σεισμοί, ξηρασίες, θεομηνίες, ακρίδες, λιμοί, λοιμοί, επιδρομές [...] Ενώ όμως τα λαϊκά στρώματα υπέφεραν οικονομικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στη νήσο υπήρχε πλούτος, που συσσωρευόταν στα χέρια των ολίγων, της γαιοκτητικής δηλαδή αριστοκρατίας και της αστικής τάξης. Στις πηγές απαντούν αρκετές μαρτυρίες για τον πλούτο της νήσου, που οφειλόταν στη θέση της ως χώρου παραγωγής γεωργικών προϊόντων και ως κέντρου διακομιστικού εμπορίου αλλά και στη μακρόχρονη ειρηνική διαβίωση των κατοίκων [...]

Γεωργίου Στ., «Μερικές παρατηρήσεις για την οικονομία της Κύπρου κατά την περίοδο των Κομνηνών (1081-1185)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXIII, Λευκωσία 2007, 31-32,34-36,38-39,42-44,50-53,57,59-60.

*Μια περιγραφή της Κύπρου κατά το 12ο αιώνα από τον γεωγράφο και χαρτογράφο al-Idrissi**

Το νησί της Κύπρου είναι ένα νησί με μεγάλη έκταση, το οποίο χρειάζεται 16 μέρες να περιδιαβεί κανείς. Βρίσκει κανείς σ' αυτό καλλιεργημένες εκτάσεις γης, χωριά, βουνά, δέντρα, καλλιέργειες και ζώα που βόσκουν. Βρίσκει κανείς το μέταλλο του al-Zaj (χαλκός) το οποίο εξάγεται σε διάφορες χώρες, στις πιο κοντινές και στις πιο απομακρυσμένες.

Υπάρχουν πόλεις, από τις οποίες οι πιο σημαντικές είναι: η al-Noumaysoun (Λεμεσός), πόλη όμορφη με αγορές και πολλά σπίτια, βρίσκεται στα νότια του νησιού, η πόλη Lafqasiya (Λευκωσία), ευρισκόμενη στο μέσο του νησιού και η πόλη Krynia (Κερύνεια). Αυτές οι πόλεις έχουν αγορές και καλλιεργούν ζαχαροκάλαμο. Μπορεί να βρει κανείς πλούσιες πηγές, τεχνίτες, και τα αγαθά και το μέλι αφθονούν. Το νησί της Κύπρου είναι γενικά πλούσιο και πλήρως εύφορο δια μέσου των χρόνων.

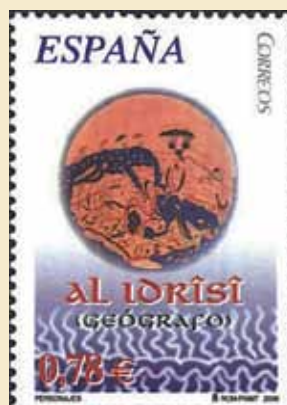
Al-Idrissi, *Kitab nuzhat al-Moushtaq*, 643-644

*al-Idrissi: Ο Άραβας γεωγράφος και χαρτογράφος Abu Abd Allah γιος του Muhammad γιού του Idris γεννήθηκε στο Μαρόκο (1100-1165/6) και όσο δεν ταξίδευε έζησε στη Σικελία. Σπούδασε στην Κόρδοβα της Ισπανίας και κάποια χρόνια έζησε στο Μαράκες. Γύρισε τον κόσμο της Μεσογείου και ταξίδεψε στη Βόρεια Ισπανία, στην Ανδαλουσία, στην Πορτογαλία, στη Γαλλο-Ατλαντική ακτή, στη Νότια Αγγλία, στη Βόρεια

Αφρική. Σε ηλικία 16 ετών επισκέφθηκε τη Μικρά Ασία. Οι πληροφορίες που μας δίνει είναι από τις ταξιδιωτικές του εμπειρίες και από αξιόπιστες πληροφορίες που συνέλεξε από άλλους ταξιδιώτες και αυτόπτες μάρτυρες. Υπηρετώντας το Νορμανδό βασιλιά Ρογήρο Β΄ της Σικελίας έγραψε ένα γεωγραφικό κείμενο (*Kitab nuzhat al-Moushtaq fi Ikhtiraq al-Afaq*) και συνέταξε δύο παγκόσμιους χάρτες του τότε γνωστού κόσμου.

56α

57α

56α. Al-Idrisi (γραμματόσημο του Κατάρ)

56β. Ο χάρτης του Al-Idrisi. Οι αραβικοί χάρτες είχαν το Νότο προς τα πάνω (γραμματόσημο της Ισπανίας).

Γιώργος Κώτσος, Τ.Ι. & Ε., Ιανουάριος 2009, ανακτήθηκε από το ιστολόγιο *Ανθρωπογεωγραφίες* <http://walk2geographies.wordpress.com/>

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001, 39,137.

(απόδοση στην ελληνική)

Η σειρά του στρατηγού Κύπρου στη βυζαντινή ιεραρχία (971-975)

25. (ο στρατηγός) των Κιβυρραιωτών
26. ο Κύπρου
27. ο Κρήτης
28. ο Ελλάδος
29. ο Σικελίας

Τακτικόν Escurial, εκδ. Ν. Oikonomides, *Les Listes de preséance*, σελ. 265.

Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 55.

Ένας μυγιάγγιχτος Κωνσταντινούπολίτης στην Κύπρο;

Ο Κωνσταντίνος Μανασσής (ιερωμένος και λόγιος του 12ου αιώνα) επιστρέφοντας από την Ιερουσαλήμ σταματά άρρωστος στην Κύπρο. Ευρισκόμενος σε μια εκκλησία της Κύπρου τού τυχαίνει ένα δυσάρεστο περιστατικό, το οποίο μας αποκαλύπτει σημαντικές πληροφορίες για τις διατροφικές συνήθειες των Κυπρίων:

*Και τώρα στην Κύπρο την πολυύμνητη έχω φτάσει
την πλούσια γη, που φέρει χόμα μπόλικο
που για άλλους είναι κύπερη*, μα για εμένα Κύπρος.*

[.....]

*Και την ημέρα της Πεντηκοστής ήμασταν όλοι μαζωγμένοι στους ναούς
τελώντας την εσπερινή θυσία.*

*Να στέκομαι έτυχε κοντά στην πόρτα της εισόδου
σαν μπήκε κάποιος άλλος, Κύπριος στην καταγωγή,
που στην αφροσύνη νικούσε όλους τους Κυπρίους.*

Πλησίασε, ήλθε κι εστάθηκε σιμά μου·

η μυρωδιά του ανέδινε κρασί, τα χνώτα του βρωμοκοπούσαν σκόρδα.

Κι εγώ, σαν στα ρουθούνια μου η δυσοσμία ανακατώθηκε

(γιατί αηδιάζω σε αυτή την κακοσμία,

σαν να είναι του Σατανά η μορφή η ίδια),

ίλιγγος με κατέλαβε και μ' έπιασε λιποθυμιά.

Η σκοτοδίνη, σφαλίζοντάς μου των ματιών τις κόρες,

σε λίγο ημίπνοο με έριξε στο πάτωμα.

Είπα σ' αυτόν, εξηγώντας του με τρόπο ευγενικό

«στάσου μακριά, άνθρωπέ μου, μη με πλησιάζεις·

μυρίζεις σκόρδα, για τούτο φύγε μακριά μου·

δεν έχω δύναμη να αντέξω το κακό.»

αλλά διόλου προσοχή δεν έδινε, δεν το κουνούσε ρούπι.

Ξανά του μίλησα, με λόγια αγριότερα

«άνθρωπε μου, στάσου μακριά και μη με πνίγεις·

γιατί το στόμα σου μυρίζει σαν το βόρβορο».

Αλλά ασπίδα εκείνος στα λόγια μου ήταν, τα αυτιά του είχε βουλώσει.

Γιατί τόσο νοιαζότανε για μένα

όσο τον μέλλει ο κώνωπας τον κάπρο ή τον λέοντα η μύγα.

Λοιπόν σαν είδα πια πως ήταν περιττά τα λόγια

και πως έπρεπε τον άντρα αυτό με τις παλάμες μου να σωφρονίσω,

απλώνοντας το χέρι μου, με τρόπο που αρμόζει σ' άντρες,

γενναία χτυπώ τον άνδρα στην κόρη, στα σαγόνια

με κτύπημα γερό, θυμό γεμάτο [...]

---

*κύπερη: ένα από τα πιο βλαβερά ζιζάνια.

B. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος - 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 98,100-101.

(ελεύθερη έμμετρη απόδοση στη νεοελληνική)

Οι διατροφικές συνήθειες και προβλήματα υγείας των Κυπρίων στο μεσαίωνα

Η διατροφή στο Μεσαίωνα ήταν εξαιρετικά ανθυγιεινή, εξαιτίας της μεγάλης ποσότητας λιπαρών που υπήρχαν στις τροφές που καταναλώνονταν σε καθημερινή βάση. Ήταν λοιπόν φυσικό επακόλουθο η υγεία των ανθρώπων να ήταν ιδιαίτερα επισφαλής. Τα λίπη, ως γνωστό, δημιουργούν μια σειρά από προβλήματα τα οποία χωρίς σχετική αγωγή καταλήγουν σε καρδιακά εμφράγματα, εγκεφαλικά, υπέρταση κ.ο.κ. Οι Κύπριοι βέβαια, όπως μαρτυρούν οι πηγές και ειδικά το Οδοιπορικό του Κωνσταντίνου Μανασσή, κατανάλωναν δύο βασικές τροφές πολύ ωφέλιμες για τον οργανισμό. Αυτές ήταν το κρασί και το σκόρδο. Το κρασί δεν έλειπε από το τραπέζι των Κυπρίων, ούτε βέβαια και το σκόρδο, ωφέλημα και τα δύο για την καταπολέμηση σειράς καρδιακών και άλλων παθήσεων. Ο Κωνσταντίνος Μανασσής διηγείται ένα ενδιαφέρον περιστατικό που σχετίζεται με τη διατροφή των Κυπρίων. Μαρτυρεί ότι ενώ ο ίδιος εκκλησιαζόταν την ημέρα της Πεντηκοστής, στάθηκε δίπλα του στην εκκλησία κάποιος Κύπριος που απώζεν οίνου, συναπόζε σκορόδο. Τόσο πολύ κρασί είχε πει και τόσο πολύ σκόρδο είχε φάει ο Κύπριος αυτός, ώστε το στόμα του ανέδνε μια φοβερή δυσωδία και γι' αυτό ο Μανασσής τον ονομάζει σκατοφάγο. Ο Κωνσταντινουπολίτης, μη αντέχοντας τη φοβερή μυρωδιά, του ζήτησε – μάλλον άκομψα – να φύγει από κοντά του, αλλά εκείνος αντιπαρήλθε τις διαμαρτυρίες του και τον αγνόησε. Ο Μανασσής εκνευρίστηκε και βγαίνοντας εκτός ελέγχου τον εκδίωξε ξυλοκοπώντας τον.

Η διατροφή σχετίζεται με τα προϊόντα που παράγει ο κάθε τόπος. Η Κύπρος ήταν γεμάτη από αμπέλια, τα οποία καλλιεργούνταν ακόμη και από μοναχούς. Για παράδειγμα, ο Άγιος Νεόφυτος όσο ήταν μοναχός στη Μονή Κουτσοβέντη καλλιεργούσε τα αμπέλια που ανήκαν στο μοναστήρι και βρισκόνταν στην περιοχή Γούπαϊς. Πέρα όμως από το κρασί, υπήρχαν και άλλα βασικά προϊόντα που διάνθιζαν το διαιτολόγιο του Κυπρίου στα βυζαντινά χρόνια. Φυσικά, το καθημερινό τραπέζι των απλών Κυπρίων ήταν λιτό και απείριστο. Ένα ακόμη πολύ υγιεινό τρόφιμο το οποίο καταναλωνόταν ήταν το λάδι. Η Κύπρος παρήγε εξαιρετικής ποιότητας λάδι - όπως μαρτυρεί ο Συνέσιος Κυρηνής - σε μεγάλες ποσότητες. Το ψωμί ήταν επίσης βασικό διατροφικό αγαθό των Κυπρίων που παρήγαν άφθονο σιτάρι. Σε μεταγενέστερα χρόνια μάλιστα, η Κύπρος θα γίνει ένας από τους σιτοβολώνες της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Το εμπόριο δημητριακών ήταν ιδιαίτερα ενεργό και επικερδές για τους Βενετούς. Όμως και στα βυζαντινά χρόνια και συγκεκριμένα σε όλη τη διάρκεια του 12ου αιώνα, η Κύπρος χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές ως τροφοδότης των λατινικών κρατιδίων που βρισκόνταν στη γειτονική περιοχή της Παλαιστίνης. Επιπλέον, οι αυλές των σπιτιών ήταν καλλιεργημένες με κρεμμύδια, σκόρδα και οπωρικά. Επίσης, υπήρχαν τα άγρια χόρτα που είχαν θεραπευτικές ιδιότητες και τα οποία χρησιμοποιούνταν και για τονωτικά αφεψήματα.

Όμως πέρα από αυτά, υπήρχαν και τρόφιμα που προξενούσαν ζημιά στον οργανισμό και λειτουργούσαν ως αιτίες πρόκλησης νόσων. Ο αγροτικός κόσμος έτρωγε άφθονα αυγά που ήταν δυνατό να προξενήσουν χοληστερίνη και γαλακτοκομικά προϊόντα με περίσσια λίπη, όπως βούτυρο. Από τις αγορές μπορούσε κανείς να προμηθευτεί φρούτα, κότες και πάπιες. Τα ψάρια και το κνήγι δεν θα έλειπαν από το διαιτολόγιο των Κυπρίων, όπως βάσιμα κανείς μπορεί να συμπεράνει. Γνωστά ήταν επίσης οι ξηροί

καρποί και κάποια γλυκά, όπως παστά φρούτα και παστέλι, το οποίο με βεβαιότητα καθιστούσε έναν οδοντίατρο ιδιαίτερα χρήσιμο την εποχή εκείνη, αφού η υπερβολική δόση ζάχαρης, βάσιμα μπορεί να εικάσει κανείς ότι δημιουργούσε πέτρα, τερηδόνα, ουλίτιδα και άλλες ασθένειες στη στοματική κοιλότητα. Φαίνεται όμως ότι απλοί άνθρωποι δεν θα είχαν δυσκολευθεί να βρουν ένα αυτοσχέδιο τρόπο νάρκωσης του πονόδοντου, αφού το αλκοόλ, το οποίο κατανάλωναν συχνά, νεκρώνει παροδικά τα νεύρα της στοματικής κοιλότητας [...]

Η διατροφή των κατοίκων της βυζαντινής Κύπρου σίγουρα ήταν πολύ καλύτερη από αυτή των σύγχρονων Κυπρίων. Ωστόσο, η άγνοια οδηγούσε τους πρώτους σε καταχρήσεις. Είναι ενδεικτικό ότι ο Ρώσος μοναχός Δανιήλ, που επισκέφθηκε την Κύπρο τον πρώιμο 12ο αιώνα, μας πληροφορεί ότι τον εντυπωσίασε η υπερβολική κρεατοφαγία των Κυπρίων. Η κτηνοτροφία ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στο νησί και οι κάτοικοι ήταν φυσικό να τρώνε μεγάλες ποσότητες από κρέας κοτόπουλου και άλλων πουλερικών, προβάτων, κατσικιών κ.λ.π. Αυτό συνεπάγεται ότι κατανάλωναν και ζωικά παράγωγα όπως τυριά, βούτυρα και αυγά. Οι κάτοικοι της υπαίθρου άλλωστε ήταν κυρίως βοσκοί και γεωργοί. Κάποιες μεταγενέστερες πηγές περιηγητών κάνουν αναφορές στις υπερβολικές ποσότητες κρασιού που κατανάλωναν οι Κύπριοι. Αν μελετήσει κανείς την παραδοσιακή κυπριακή κουζίνα, που σίγουρα ανάγει τις καταβολές της στα μεσαιωνικά χρόνια, αντιλαμβάνεται ότι οι αιφνίδιοι θάνατοι [...] ήταν κάτι απόλυτα αναμενόμενο. Η κυπριακή κουζίνα αναζητεί πρωτίστως τη νοστιμιά και όχι το μέτρο. Τα δημοφιλή εδέσματα ήταν ανθυγιεινά. Τα αμπελοπούλια, για παράδειγμα, που αιχμαλώτιζαν με ξώβεργα από τα μεσαιωνικά χρόνια οι Κύπριοι, ήταν εξαιρετικά λιπαρά, όπως και τα περισσότερα γαλακτοκομικά με τα οποία συνήθιζαν να τρέφονται οι Κύπριοι. Τα φαγητά λοιπόν, αν και κατασκευασμένα με αγνά υλικά, έβλαπταν εξαιτίας της κατάχρησης που γινόταν σε ανθυγιεινά υλικά με περιττά λίπη. Αυτή ήταν και η αιτία πρόκλησης διαφόρων ασθενειών ή ακόμη και θανάτου.

Δημοσθένους Α., *Η ιατρική στη βυζαντινή Κύπρο*, Χρονικό Πολίτης 27 (24 Αυγούστου 2008), 17-19.

ΣΥΓΚΡΙΝΕ

- Ποιες ομοιότητες και διαφορές εντοπίζεις στη διατροφή και στην υγεία των Κυπρίων του Μεσαίωνα και των σύγχρονων Κυπρίων;

Η κυπριακή οικογένεια

Η κυπριακή οικογένεια ήταν μια τυπική βυζαντινή πατριαρχική οικογένεια, όπως σε όλο τον υπόλοιπο μεσαιωνικό κόσμο. Η θέση της γυναίκας ήταν ιδιαίτερα μειονεκτική, αφού η βυζαντινή σκέψη σκιαγραφούσε τη γυναίκα με τα μελανότερα χρώματα. Ο Νεόφυτος αναφέρει ότι «ασθενέστατον γένος το γυναικείον». Γενικά η γυναίκα ταυτίζεται ή με το αρχέτυπο της Παναγίας ή με το αρχέτυπο της Εύας. Στις συλλογικές νοοτροπίες η γυναίκα εμφανιζόταν είτε ενάρετη, οπότε ταυτιζόταν με το ασεξουαλικό πρότυπο της Παναγίας, είτε ήταν αμαρτωλή, οπότε ταυτιζόταν με τη διαβολική Εύα. Ο γάμος ήταν μια συμφωνία αμοιβαίας υποστήριξης, όπως μπορούμε να αντιληφθούμε από το γεγονός ότι ο γάμος του αγίου Νεοφύτου, όταν ο τελευταίος ήταν 18 ετών, είχε αποφασιστεί από τους γονείς του και είχαν υπογραφεί γαμικά συμβόλαια. Ο γάμος στο Βυζάντιο ήταν μια σχέση ανισότητας και καταπίεσης της γυναίκας, η οποία έπρεπε να κρατείται απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο. Βασικός θεσμικός ρόλος της γυναίκας ήταν η τεκνογονία. [...] Πρέπει όμως να τονίσουμε emphaticά, ότι οι γυναίκες της αριστοκρατίας – γενικά – πρέπει να είχαν μια διαφοροποιημένη αντιμετώπιση. Το ότι για παράδειγμα απεικονίζονταν μαζί με τους συζύγους τους στις κτητορικές παραστάσεις, αν μη τι άλλο, δείχνει πως δεν ήταν αμελητέες «ποσότητες». Η εποχή των Κομνηνών είναι άλλωστε μια εποχή όπου οι γυναίκες της αυτοκρατορικής οικογένειας αποκτούν πρωταγωνιστικό ρόλο.

Δημοσθένους Α., *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191)*, Υλικός και πνευματικός πολιτισμός, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2002, 67-68.

Όψεις της καθημερινής ζωής μέσα από τις βυζαντινές τοιχογραφίες της Κύπρου

Οικοδομήματα

Στις απεικονίσεις του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και των Ευαγγελιστών, στα σφαιρικά τρίγωνα της Παναγίας του Άρακα στα Λαγουδερά, χρονολογημένες στα 1192, πλαισιώνουν τις μορφές της Θεοτόκου, του Αρχαγγέλου Γαβριήλ και των ευαγγελιστών πολυώροφα κτίσματα. Πολυώροφα κτήρια απεικονίζονται επίσης στην ίδια την εκκλησία στα Εισόδια και στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η λεπτομέρεια και η προσοχή με την οποία αποδίδονται επιτρέπουν να μελετήσουμε τα αρχιτεκτονικά τους στοιχεία. Τα αρχιτεκτονήματα φέρουν μέχρι και πέντε ορόφους. Την ύπαρξη πενταώροφων οικιών κατά το 12ο αιώνα αναφέρουν ο Τζέτζης και η Άννα Κομνηνή. Ο τελευταίος όροφος των πολυώροφων κατασκευών καλύπτεται με κεραμωτές δίριχτες ή καμαροσκέπαστες στέγες, ενώ κάποιες άλλες στέγες καλύπτονται με τρούλο ή φουρνικό. Η ύπαρξη τρουλαίων οικιών μαρτυρείται στις βυζαντινές πηγές. Σε μερικές στέγες προεξέχουν καπνοδόχοι δηλώνοντας την ύπαρξη εστιών εντός των οικιών. Στις όψεις διανοίγονται τοξωτές στοές, θύρες με τοξωτή επίστεψη, τοξωτά παράθυρα

και στενοί φεγγίτες. Οι φεγγίτες διανοίγονται στους κάτω ορόφους, ενώ οι τοξωτές στοές, οι θύρες και τα παράθυρα στους επάνω. Αυτό ίσως να απηχεί μια πραγματική αρχιτεκτονική πρακτική των πολυώροφων αστικών οικιών στο Βυζάντιο, σύμφωνα με την οποία για λόγους ασφαλείας και διασφάλισης της προσωπικής ζωής της βυζαντινής οικογένειας οι κάτω όροφοι δεν είχαν καθόλου ή ελάχιστα μικρά ανοίγματα. Οι τοξωτές στοές, οι «ηλιακοί» των Βυζαντινών, στηρίζονται σε λεπτούς κίονες που επιστέφονται με κιονόκρανα. Σε μερικές από τις στοές τοποθετούνται χαμηλά προστατευτικά στηθαία και κιγκλιδώματα αποτελούμενα από ραδινά, πιθανώς ξυλόγλυπτα, διακοσμημένα τμήματα που διασταυρώνονται μεταξύ τους. Τους ορόφους χωρίζουν διακοσμητικές ζώνες από τεθλασμένες ταινίες, οι οποίες παραπέμπουν αρχιτεκτονικά σε ζώνες πλίνθων, συχνές στις βυζαντινές τοιχοποιίες. Οι τοίχοι εξωτερικά χρωματίζονται μ' έναν συνδυασμό γεωδών χρωμάτων: κεραμιδί, ώχρα, γκριζο. Ο Νικήτας Χωνιάτης, σύγχρονος του ζωγράφου του Άρακα, μας παραδίδει πως οι τοίχοι των οικιών ήταν «χρώμασι πολυειδέσι διηνηθισμένοι». Οι θύρες των κτισμάτων είναι ξύλινες μονόφυλλες, ενώ στην περίπτωση που υποδηλώνεται κεντρικός πλώνας ζωγραφίζονται δίφυλλες πόρτες. Σε μια περίπτωση το πολυώροφο κτίσμα φαίνεται να έχει προσαρτημένη πέτρινη εξωτερική σκάλα που οδηγεί στον τελευταίο όροφο.

Τα κτήρια αυτά είναι φανερό ότι δεν είναι ταπεινές κατασκευές αλλά παραπέμπουν στα αστικά αρχοντικά της βυζαντινής αριστοκρατίας, όπως μας περιγράφονται από τις γραπτές πηγές. Το ερώτημα βέβαια παραμένει αναπάντητο: ο ζωγράφος του Άρακα αποτυπώνει πραγματικά κτήρια της εποχής του ή αναπαράγει από άλλες εικονογραφικές πηγές συμβατικές απεικονίσεις κτηρίων που δεν μπορεί να είναι πιστές αναπαραστάσεις των βυζαντινών του 12ου αιώνα; Βρίσκουμε ίσως την αλήθεια κάπου στη μέση, αν προσπαθήσουμε να τα προσεγγίσουμε μέσα από τις αισθητικές αντιλήψεις της βυζαντινής τέχνης. Τα επιμέρους στοιχεία των αρχιτεκτονημάτων, τοξωτές στοές, θυρώματα, στέγες, τοιχοποιία κ.ά., αποτελούν πραγματικά στοιχεία της εποχής. Η δόμησή τους όμως γίνεται από το βυζαντινό καλλιτέχνη του Άρακα κατά τρόπο αντισυμβατικό και παράδοξο, ώστε ενωμένα και μέσα από την παραμόρφωση που γίνεται με τη δισδιάστατη απόδοσή τους να μην παραπέμπουν σε υπαρκτά αρχιτεκτονήματα. Συμπερασματικά τα αρχιτεκτονήματα της Παναγίας του Άρακα δίνουν απλώς μια ιδέα για το πώς μπορεί να ήταν οι πολυώροφες οικίες στο αστικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης και άλλων βυζαντινών μεγαλουπόλεων.

57. Πολυώροφο κτήριο, λεπτομέρεια από τον Εναγγελισμό της Θεοτόκου, Παναγία του Άρακα, Λαγουδερά, 1192.

58. Πολυώροφα κτήρια, λεπτομέρεια από τον Εναγγελισμό της Θεοτόκου, Παναγία του Άρακα, Λαγουδερά, 1192.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ και ΣΚΕΨΟΥ

- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τις πιο πάνω τοιχογραφίες από την Παναγία Αρακιώτισσα στα Λαγουδερά να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

(α) Να περιγράψεις τα κτίρια που βρίσκονται πίσω από τις δύο μορφές.

(β) Αν αυτά τα κτίρια απηχούν την πραγματικότητα, ποιες πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε για την κοσμική αρχιτεκτονική των Βυζαντινών;

Μεταλλικά εξαρτήματα

Η σύνθεση της *Εις Άδου Καθόδου* προσφέρει σ' εμάς σήμερα μοναδικές πληροφορίες για τα εξαρτήματα των θυρωμάτων μιας βυζαντινής και μεσαιωνικής οικίας. Ο Χριστός συντρίβοντας τις ζοφερές πύλες του Άδη διαλύει τα θυρόφυλλά τους αποσυνδέοντας τα μεταλλικά εξαρτήματα που τις συγκρατούσαν ή ήταν προσαρτημένα σ' αυτές. Έτσι βλέπουμε στην *Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου*, στην Παναγία του Άρακα, στην Ασίνου, στον Πεδουλά, στον Αγιασμάτι και αλλού ένα σύνολο τέτοιων εξαρτημάτων: κλειδαριές, άγκιστρα μαντάλων, μάνταλα, στρόφιγγες, σύρτες (τα «ρωμανήσια» των Βυζαντινών), καρφιά, κρικέλια, κλειδιά (στην Κύπρο επικρατεί και σήμερα η μεσαιωνική τους ονομασία: ανοικτήρια) και άλλα χάλκινα και σιδερένια εξαρτήματα, καθώς και επενδύσεις θυρωμάτων.

59. Λεπτομέρεια από την παράσταση *Η εις Άδου Κάθοδος*, Παναγία του Άρακα, Λαγουδερά, 1192. Διακρίνονται τα μεταλλικά εξαρτήματα των σπασμένων θυροφύλλων του Άδη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΣΕ

- Αφού μελετήσεις τη δευτερογενή πηγή για τα μεταλλικά εξαρτήματα και παρατηρήσεις προσεκτικά την λεπτομέρεια από την παράσταση *Η εις Άδου Κάθοδος* στην Παναγία του Άρακα, να καταγράψεις τα μεταλλικά εξαρτήματα που εικονίζονται και να ερμηνεύσεις τη χρήση τους.

Οικοσκευή

Σε αρκετές θρησκευτικές παραστάσεις, που περιλαμβάνουν στιγμιότυπα καθημερινής ζωής, απεικονίζονται πολλά στοιχεία της οικοσκευής της βυζαντινής και μεσαιωνικής οικίας. Οικιακά σκεύη, εργαλεία, έπιπλα και άλλα χρηστικά αντικείμενα σε ποικίλες μορφές και σχήματα συνθέτουν το μεσαιωνικό νοικοκυριό. Στις συνθέσεις του Μυστικού Δείπνου και της Φιλοξενίας του Αβραάμ παρουσιάζονται πλούσια στρωμένα τραπέζια με λευκά κεντητά τραπεζομάντιλα κι επιτραπέζια σκεύη: πιατέλες γεμάτες φαγητό, πινάκια, κούπες, κανάτες με κρασί, ποτήρια και μαχαιροπίρουνα. Τα γεύματα συμπληρώνουν αρτίδια και λαχανικά. Τα τραπέζια άλλοτε είναι πολυτελή και άλλοτε λιτά, όπως στην περίπτωση του Μυστικού Δείπνου, στην Ασίνου. Στο σκόπμα, και όχι από ζωγραφική αδεξιότητα, αποδομένο σε ημικυκλικό σχήμα τραπέζι της Ασίνου, το οποίο φέρει πορφυρή ποδέα, τα σκεύη περιορίζονται σε μια μεγάλη πιατέλα, δύο ψηλά ποτήρια και μαχαιροπίρουνα μπροστά στον Χριστό και τον Πέτρο. Στην πιατέλα έχει σερβιριστεί ένα εξίσου μεγάλο ψάρι. Η πιατέλα και τα ποτήρια αποδίδονται χρωματικά με ώχρα, θέλοντας ίσως έτσι ο ζωγράφος να δηλώσει ως υλικό, με το οποίο είναι κατασκευασμένα, το χρυσάφι. Αντίθετα μπροστά στους υπόλοιπους μαθητές ο ζωγράφος της Ασίνου περιορίζεται να τοποθετήσει ένα αρτίδιο...

60. Ο Μυστικός Δείπνος, Παναγία της Ασίνου, 1105/1106.

Έπιπλα

Οι συνθέσεις που απεικονίζουν κυρίως εσωτερικούς χώρους οικιών ή άλλων οικοδομημάτων μάς παρουσιάζουν μια σειρά από έπιπλα που εξυπηρετούν τις προσωπικές ανάγκες μιας οικογένειας στο Μεσαίωνα. Τα σχήματα και τα μεγέθη ποικίλλουν και βέβαια, όπως και στις άλλες περιπτώσεις χρηστικών αντικειμένων που εξετάζονται, δεν απηχούν απαραίτητα και τα ακριβή σχήματα και τις διαστάσεις των κατασκευών που αποτελούσαν τη μεσαιωνική επίπλωση. Για παράδειγμα, τα σχήματα των τραπεζιών ποικίλλουν: κυκλικά, ημικυκλικά, ορθογώνια, και σε άλλα σχήματα δηλώνουν τις επιφάνειες ενός βυζαντινού και μεσαιωνικού τραπέζιου. Ο ζωγράφος επιδιώκει να δώσει στον πιστό την ιδέα του τραπέζιου, χωρίς όμως να τον ενδιαφέρει κατά πόσο αυτό φαίνεται πραγματικό. Αρκετές φορές τα τραπέζια, οι «τάβλες» των Βυζαντινών, φέρουν περισσότερα από τέσσερα πόδια [...] Σε άλλες περιπτώσεις, όπως αυτό του Μυστικού Δείπνου της Ασίνου, οι δέκα από τους δώδεκα μαθητές συνωθούνται στο τόξο του ημικυκλικού τραπέζιου, ενώ η μορφή του Χριστού, του Πέτρου και ενός δεύτερου μαθητή κάθονται άνετα στη διάμετρο το ημικυκλίου του τραπέζιου. Το σχήμα του ημικυκλικού τραπέζιου υποβάλλεται από την ανάγκη του ζωγράφου της Ασίνου να λύσει το πρόβλημα της διάταξης δεκατριών μορφών γύρω από ένα τραπέζι κατά τρόπο ώστε όλες να είναι ορατές και να συμμετέχουν στα δρώμενα. Επομένως η προσπάθεια πιστότητας στην απεικόνιση ενός τραπέζιου εγκαταλείπεται ή υπηρετείται ελάχιστα από τον καλλιτέχνη. Η ίδια αντιμετώπιση υπάρχει όσον αφορά και τα υπόλοιπα είδη επίπλωσης [...] Οι κλίνες, ένα άλλο βασικό στοιχείο της μεσαιωνικής οικοσκευής, παρουσιάζονται στις σκηνές της Γέννησης και της Κοίμησης της Θεοτόκου. Στην Κοίμηση της Θεοτόκου στην Ασίνου η Θεοτόκος ξαπλώνει σε μια ξυλόγλυπτη, με ψηλό προσκεφάλι, νεκρική κλίνη, η οποία καλύπτεται με περίτεχνα κεντημένο κλινοσκεπάσμα. Η ίδια μορφή κλίνης απεικονίζεται και στη Γέννηση της Θεοτόκου στην ίδια εκκλησία...

Βουκολική ζωή

Οι βουκολικές σκηνές αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της σύνθεσης της Γέννησης και μας δίνουν πληροφορίες για την ποιμενική ζωή, όπως για παράδειγμα η ενδυμασία των ποιμένων. Στην Παναγία του Άρακα, στη σύνθεση της Γέννησης, οι δύο από τους τρεις ποιμένες ενδύονται κοντούς χειριδωτούς χιτώνες, περισκελίδες και υψηλά υποδήματα, ενώ από τους ώμους τους κρέμονται προστατευτικοί για τη βαρucheμονιά μανδύες. Ο τρίτος φορά κοντό χιτώνα και από πάνω υποκάμισο, ενώ στο κεφάλι φέρει σκούφο. Διακρίνουμε ως βασικά εξαρτήματα των ποιμένων το ωκυπόδιον και δερμάτινο ή ρούχινο σακίδιο (βούρκα)...

61. Ο ευαγγελισμός των ποιμένων, λεπτομέρεια από την παράσταση της Γέννησης, Παναγία του Άρακος, Λαγονδερά, 1192.

Μουσικά όργανα

Ένας μικρός, με μεγάλο ωστόσο ενδιαφέρον, αριθμός μουσικών και μουσικών οργάνων απεικονίζεται σε τοιχογραφημένα σύνολα εκκλησιών της Κύπρου από τη μεσοβυζαντινή περίοδο μέχρι και το τέλος της Λατινοκρατίας (12ος -16ος αιώνας). Οι εικονογραφημένες εκκλησίες της Κύπρου συμβάλλουν στην κατάρτιση ενός καταλόγου μουσικών οργάνων, τα οποία μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κύριες κατηγορίες: αερόφωνα, ιδιόφωνα και μεμβρανόφωνα. Τα όργανα που εντοπίζονται στις κυπριακές εκκλησίες είναι ο ποιμενικός αυλός, ο πλαγιάυλος, ο αυλός, ο άσκανλος, η σάλπιγξ, το κέρας ή βούκινο, τα κύμβαλα, το τύμπανο και το βαρελλόσχημο με δύο μεμβράνες τύμπανο...

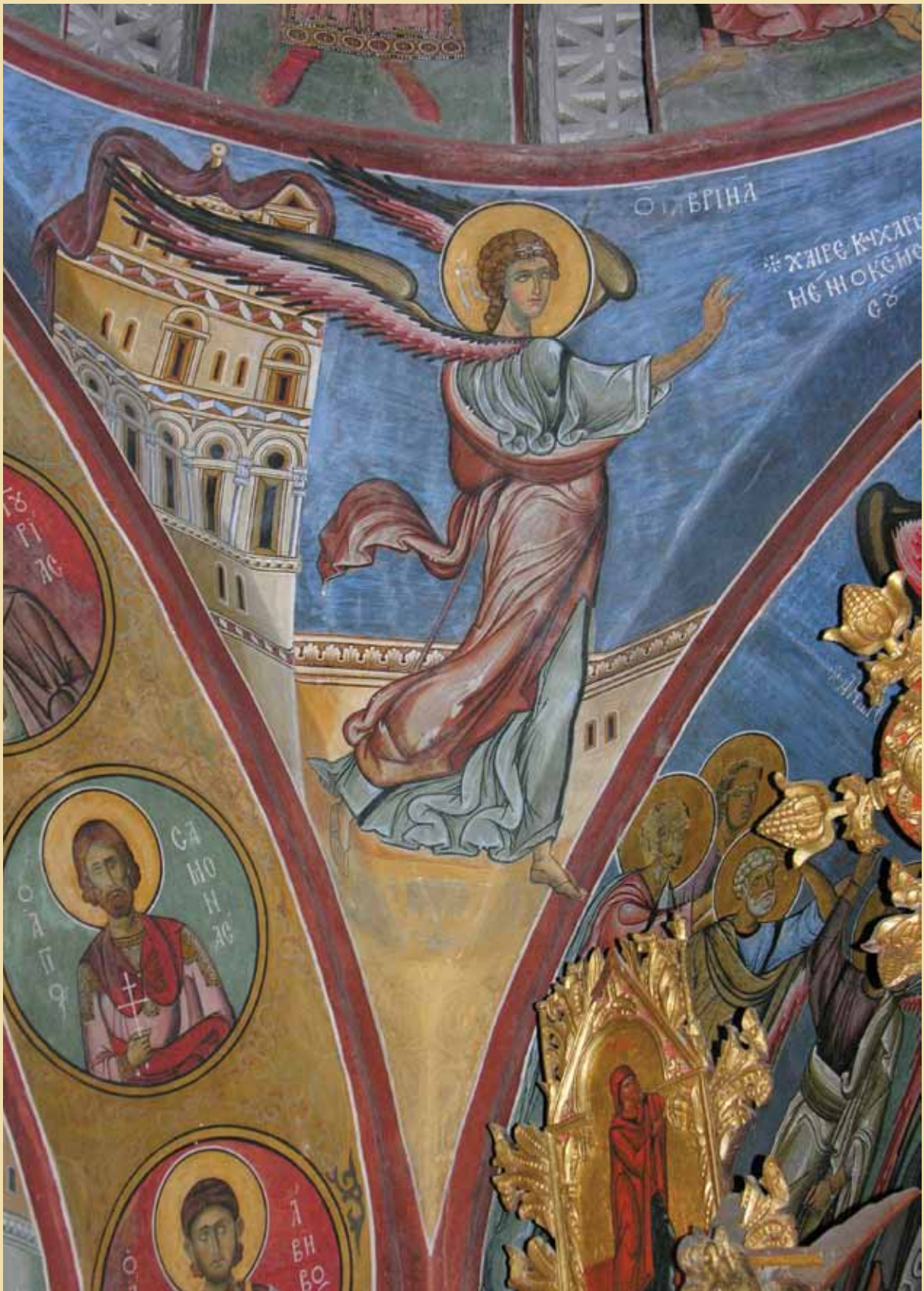

62. Βοσκός παίζει πλαγίανλο (πρόγονος του σύγχρονου φλάουτου), λεπτομέρεια από την παράσταση της Γέννησης, Παναγία Θεοτόκος, Τρίκωμο, αρχές 12ου αιώνα.

Οπλισμός και στρατιωτική εξάρτηση

Μια άλλη όψη του καθημερινού βίου στο Βυζάντιο και στο Μεσαίωνα, η οποία παρουσιάζεται μέσα από έναν πλούτο εικαστικών μαρτυριών στους τοιχογραφημένους ναούς της Κύπρου είναι ο οπλισμός και οι στρατιωτικές ενδυμασίες. Ο πόλεμος και η στρατιωτική δραστηριότητα, ως αναπόσπαστο κομμάτι της βυζαντινής και μεσαιωνικής ιστορίας, περνά στο εικονιστικό συγκείμενο των θρησκευτικών παραστάσεων της Προδοσίας, της Απόνηψης των χειρών του Πιλάτου, του Εμπαιγμού και του Ελκομένου επί Σταυρού, με την παρουσία ένοπλων στρατιωτικών μορφών, οι οποίες ανταποκρίνονται στους Ρωμαίους στρατιώτες των ευαγγελικών διηγήσεων. Παράλληλα με τις συνθέσεις των Παθών, μεμονωμένοι στρατιωτικοί άγιοι των πρωτοχριστιανικών χρόνων ιστορούνται σε πλήρη στρατιωτική ενδυμασία και εξάρτηση [...] Στην Εγκλειστρα του Αγίου Νεοφύτου, στην οποία έχουμε και το αρχαιότερο παράδειγμα προδοσίας στην Κύπρο, χρονολογημένο στα 1196, ο οπλισμός των στρατιωτών αποτελείται από μαχαίρια με πλατιές λάμες και τριγωνικές αιχμές, πελέκεις και δόρατα. Ένας στρατιώτης φέρει σπαθί, ενώ ένας άλλος ρόπαλο...

Αργυρού Χ., «Όψεις του καθημερινού βίου μέσα από τη μνημειακή τέχνη της Κύπρου», στους Μαραγκού Α., Γεωργής Γ., Σκλαβενίτης Τ. & Στάικος Κ. (επιμ.) ΚΥ-ΠΡΟΣ, από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα 2007, 236, 237, 243, 244, 247, 253, 254, 258, 259.

63. Αρχάγγελος Γαβριήλ και κτίριο, λεπτομέρεια από τον Εναγγελισμό της Θεοτόκου. Παναγία του Άρακα, Λαγονδερά (1192).

Τέχνη

Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική

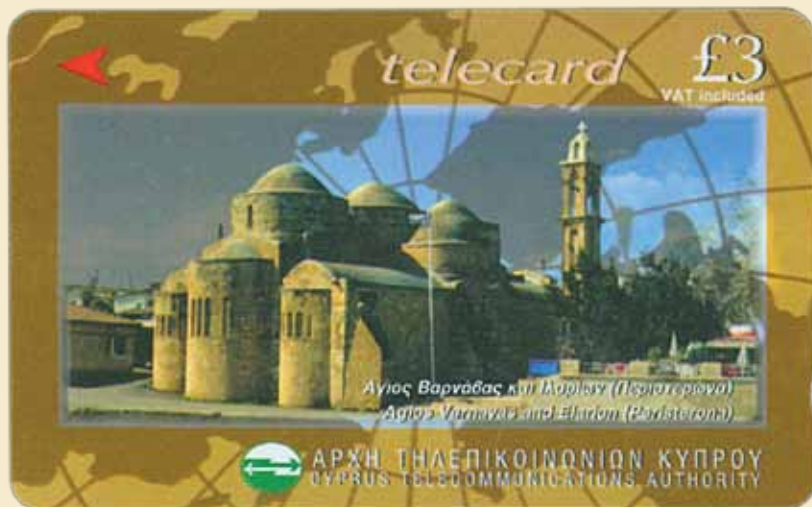

64. Καθολικό Μονής Αποστόλου Βαρνάβα (θολοσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους), Σαλαμίνα, 10ος αιώνας, δυτική άποψη.

65. Καθολικό Μονής Αποστόλου Βαρνάβα (θολοσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους), Σαλαμίνα, 10ος αιώνας, βορειοανατολική άποψη. Σήμερα σώζονται μόνο οι δύο τρούλοι καθώς το ανατολικό τμήμα της εκκλησίας καταστράφηκε.

66. Ναός Αγίου Βαρνάβα και Ιλαρίωνος (θολοσκέπαστη βασιλική με πέντε τρούλους), Περιστερώνα, 11ος – 12ος αιώνας, βορειοανατολική άποψη (τηλεκάρτα της ΑΤΗΚ).

67. Άγιος Φίλωνας (στανροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο), Καρπασία, τέλος 10ου αιώνα, νοτιοανατολική άποψη.

68. Άγιος Νικόλαος της Στέγης (σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο), Κακοπετριά, 11ος αιώνας, βόρεια άποψη. Η ξύλινη στέγη που καλύπτει το ναό και τον τρούλο του είναι μεταγενέστερη προσθήκη (τέλη 12ου – αρχές 13ου αιώνα).

69. Παναγία Αγγελόκτιστη (σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο), Κίτι, 12ος αιώνας βορειοανατολική άποψη.

70. Μονή Αντιφωνητή (οκταγωνικός ναός), Καλογραία, τέλος 12ου αιώνα, νοτιοανατολική άποψη (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

71. Ναός Αγίου Ιλαρίωνα (οκταγωνικός ναός), κάστρο Αγίου Ιλαρίωνα, τέλος 11ου αιώνα, ανατολική άποψη.

72. Εσωτερικό ναού Αγίου Ιλαρίωνα, κάστρο Αγίου Ιλαρίωνα, τέλος 11ου αιώνα.

73. Παρεκκλήσιο Αγίας Τριάδας (μονόχωρος ναός με τρούλο), Μονή Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, Κουτσοβέντης, τέλος 11ου αιώνα, βορειοανατολική άποψη.

74. Παναγία (μονόχωρος ναός με τρούλο), Τρίκωμο, 12ος αιώνας, νοτιοανατολική άποψη.

75. Παναγία του Άρακα (μονόχωρος ναός με τρούλο), Λαγουδερά, 12ος αιώνας, βορειοανατολική άποψη. Η ξύλινη στέγη που καλύπτει το ναό και τον τρούλο του είναι μεταγενέστερη προσθήκη.

76. Παναγία Κανακαριά (σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός), Λεφθαράκωμη, 12ος αιώνας, νοτιοδυτική άποψη.

77. Παναγία της Ασίνου (μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός), Νικητάρι, 1105/1106, νοτιοδυτική άποψη. Η ξύλινη στέγη που καλύπτει την καμαροσσεπή είναι μεταγενέστερη προσθήκη.

77α. Αρχάγγελος Μιχαήλ (συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο), Γαλούσσα, 12ος αιώνας. Στον κυρίως ναό προστέθηκε ως νάρθηκας ένας δεύτερος ναός του ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου.

Μοναστήρια της Κύπρου που ιδρύθηκαν κατά την κυρίως βυζαντινή περίοδο

78. Μονή Κύκκων, 11ος αιώνας.

79. Μονή Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, Κουτσοβέντης, τέλος 11ου αιώνα.

80. Μονή Μαχαιρά, 12ος αιώνας.

81. Μονή Μαχαιρά, 12ος αιώνας, δυτική εξωτερική άποψη.

82. Εγκλείστρα Αγίου Νεοφύτου, 1159.

Μνημειακή Τέχνη - Τοιχογραφίες

Η άνθηση της ζωγραφικής τέχνης στην Κύπρο κατά την κομνήνεια περίοδο

Μεγάλη άνθηση θα γνωρίσει η βυζαντινή ζωγραφική στην Κύπρο από το τέλος του 11ου αιώνα. Η ακμή αυτή θα διαρκέσει ολόκληρη την εποχή των Κομνηνών και των Αγγέλων. Τα κυπριακά μνημεία της περιόδου αυτής μας βοηθούν να σχηματίσουμε σαφή εικόνα της εξέλιξης της ζωγραφικής του 12ου αιώνα, γιατί σε καμία άλλη περιοχή δεν σώζονται τόσα ζωγραφικά σύνολα και φορητές εικόνες που καλύπτουν ολόκληρη την κομνήνεια περίοδο. Καθώς δε η Κύπρος έχει αυτή την εποχή στενούς δεσμούς με την πρωτεύουσα και αρκετά μνημεία της συνδέονται άμεσα με προσωπικότητες που ήλθαν από την Κωνσταντινούπολη, μας επιτρέπουν τα ζωγραφικά κυπριακά σύνολα να σκιαγραφήσουμε τις τεχνοτροπικές και εικονογραφικές αναζητήσεις της εποχής στην ίδια την πρωτεύουσα, από την οποία απουσιάζουν ζωγραφικά σύνολα.

Η άνθηση της τέχνης στο νησί αυτή την εποχή οφείλεται στο γεγονός ότι ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118), όπως παλαιότερα ο αυτοκράτορας Ηρόκλειος (610-641), μετά την ήττα του βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού του Διογένη στο Μαντζικέρτ (1071) και την επικράτηση στη Μικρά Ασία των Σελτζούκων, κατέστησε την Κύπρο τη σημαντικότερη στρατιωτική βάση στη ΝΑ Μεσόγειο.

Γκιολές Νικόλαος, *Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο*, Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003, 89-90.

83. Αποστόλοι, λεπτομέρεια από τη Δευτέρα Παρουσία, Ναός Αγίου Νικολάου της Στέγης, Κακοπετριά, αρχές 12ου αιώνα.

Το παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδος Μονής Χρυσοστόμου και ο ζωγραφικός του διάκοσμος

Με χορηγία του Βυζαντινού διοικητή της Κύπρου Ευμάθιου Φιλοκάλη (1092-1103 και 1110-1118) κτίστηκε στα βόρεια του καθολικού της μονής Χρυσοστόμου μονόκλιτο τρουλλαίο παρεκκλήσι που σύμφωνα με επιγραφή ήταν αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα [...] Γύρω στα 1950 το μνημείο αποκαταστάθηκε και ήρθαν στο φως αξιόλογες τοιχογραφίες των αρχών του 12ου αιώνα. Στον τρούλλο εικονιζόταν η Πεντηκοστή και ανάμεσα στα παράθυρά του, δώδεκα προφήτες. Τμήματα σκηνών από το Θεομητορικό και Χριστολογικό κύκλο διασώζονταν σε μέρη του ναού (Γέννηση και Κοίμηση της Θεοτόκου, Γέννηση, Σταύρωση, Ανάσταση, Ανάληψη Χριστού), ιεράρχες βρίσκονταν στην αφίδα (Βασίλειος, Γρηγόριος), άγιοι σε στηθάρια (Προκόπιος, Γεώργιος, Δημήτριος) και άλλοι ολόσωμοι πατέρες και άγιοι.

Οι τοιχογραφίες αυτές αποδίδονται σε Κωνσταντινουπολίτικο εργαστήριο. Χαρακτηρίζονται ως εξαιρετα δείγματα της υστεροκομνήνειας τέχνης. Διέπονται από κλασικιστική τάση, δυναμισμό στην έκφραση, ορθές αναλογίες και απαλό πλάσιμο. Θεωρούνται καθοριστικές για τη μεταλαμπάδευση στο νησί αυθεντικών Κωνσταντινουπολίτικων προτύπων, τα οποία επηρέασαν καθοριστικά την παρά πέρα εξέλιξη της τοπικής αγιογραφίας.

Η τύχη των έργων αυτών είναι άγνωστη, αφού η μονή του Αγίου Χρυσοστόμου είναι στρατιωτική περιοχή υψίστης σημασίας για τον τουρκικό κατοχικό στρατό και μη προσπελάσιμη.

Περδίκης Στυλιανός, «Παρεκκλήσιο Αγίας Τριάδος Μονής Χρυσοστόμου» στο Χατζηχριστοδούλου Χρ. (επιμ.), *Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Κυρηνείας*, Ιερά Μητροπόλις Κηρυνείας, Λευκωσία 2006, 317-320.

84. Κοίμηση της Θεοτόκου, λεπτομέρεια, Ναός Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι, 1105/6.

85. Κωνσταντίνος και Ελένη και κτιτορική επιγραφή, Ναός Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι, 1105/6.

86. Παναγία η Φορβιώτισσα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, Ναός Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι, 1105/6.

87. Παναγία δεομένη στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, τεταρτοσφαίριο αφίδας, Ναός Παναγίας, Τρίκωμο, αρχές 12ου αιώνα.

Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της υστεροκομνήνειας τέχνης

88. Αρχάγγελος Γαβριήλ και κτίριο, λεπτομέρεια από τον Εναγγελισμό της Θεοτόκου. Παναγία του Άρακα, Λαγονδερά (1192).

90. Παντοκράτορας, Ναός Παναγίας, Τρίκωμο, αρχές 12ου αιώνα.

91. Παντοκράτορας, Ναός Παναγίας του Άρακα, Λαγουδερά, 1192.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΥΓΚΡΙΝΕ

- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τις δύο πιο πάνω τοιχογραφίες από το Τρίκωμο και τα Λαγουδερά και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να εντοπίσεις ομοιότητες και διαφορές στην εικονογραφία (τι απεικονίζεται στις πιο πάνω παραστάσεις) και στην τεχντροπία (ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι μορφές, τα πρόσωπα και τα αντικείμενα) των δύο τοιχογραφιών.

92α

92β

92α. Άγιος Νικόλαος, Ναός Αγίου Νικολάου της Στέγης, Κακοπετριά, αρχές 12ου αιώνα.

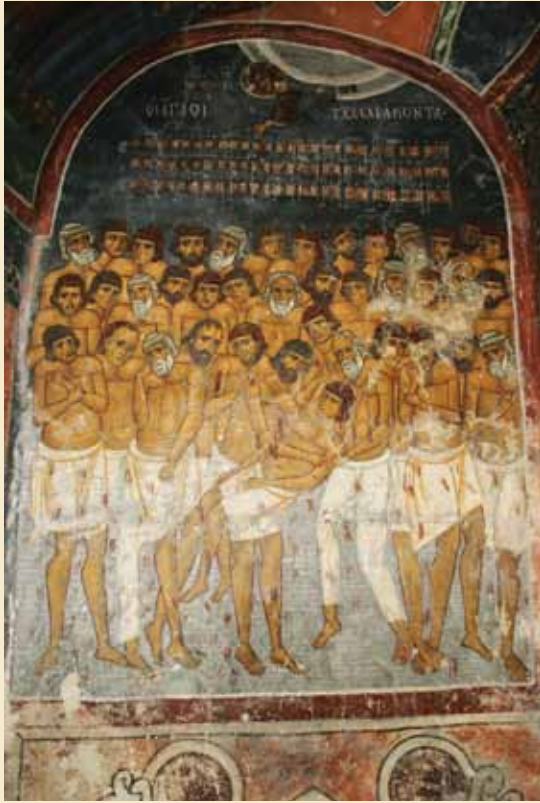
92β. Λεπτομέρεια: επιγραφή που συνοδεύει την τοιχογραφία του Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Νικολάου της Στέγης, Κακοπετριά, αρχές 12ου αιώνα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΚΕΨΟΥ και ΦΤΑΣΕ ΣΤΑ ΔΙΚΑ ΣΟΥ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά την πιο πάνω παράσταση του Αγίου Νικολάου και μελετήσεις με τη βοήθεια του/της καθηγητή/τριας σου την επιγραφή που την συνοδεύει (κατά την ανάγνωση της επιγραφής λάβε υπόψη σου ότι οι ζωγράφοι δεν ήταν απαραίτητα καλοί στην ορθογραφία),
α) Να περιγράψεις την παράσταση αναφέροντας τις μορφές, οι οποίες απεικονίζονται.
β) Να δώσεις μια προσωπική ερμηνεία για την ιδιότητα της μορφής που απεικονίζεται δίπλα από τα πόδια του αγίου Νικολάου και το λόγο για τον οποίο απεικονίζεται.

93. Οι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, Ναός Αγίου Νικολάου της Στέγης, Κακοπετριά, αρχές 12ου αιώνα.

94. Κοίμηση της θεοτόκου, Ναός Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι, 1105/6

95. Κοίμηση της θεοτόκου, Ναός Παναγίας του Άρακα, Λαγουδερά, 1192.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΥΓΚΡΙΝΕ

- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τις πιο πάνω τοιχογραφίες από την Ασίνου και τα Λαγουδερά και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να εντοπίσεις ομοιότητες και διαφορές στην εικονογραφία (τι απεικονίζεται στις πιο πάνω παραστάσεις) και στην τεχνολογία (ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι μορφές, τα πρόσωπα και τα αντικείμενα) των δύο τοιχογραφιών.

96. Η Ανάληψη του Χριστού, Ναός Παναγίας, Τρίκωμο, αρχές 12ου αιώνα.

97. Η Ανάληψη του Χριστού, Ναός Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι, 1105/6.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΥΓΚΡΙΝΕ και ΦΤΑΣΕ ΣΤΑ ΔΙΚΑ ΣΟΥ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τις πιο πάνω τοιχογραφίες από το Τρίκωμο και την Ασί-
νου και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

- Να εντοπίσεις ομοιότητες και διαφορές στην εικονογραφία (τι απεικονίζεται στις πιο πάνω παραστάσεις) και στην τεχνοτροπία (ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι μορφές, τα πρόσωπα και το τοπίο) των δύο τοιχογραφιών.
- Σε ποια συμπεράσματα οδηγείσαι σχετικά με το ζωγράφο/ τους ζωγράφους που εκτέλεσαν τις τοιχογραφίες;

98. Αρχάγγελος Γαβριήλ, Άγιος Γεώργιος, Κουρμπίνοβο, Σκόπια (1191)*

99. Αρχάγγελος Γαβριήλ, Παναγία Αρακιώτισσα, Λαγουδερά (1192).

*Η χρονολόγηση δίνεται για τους διδάσκοντες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ και ΣΥΓΚΡΙΝΕ

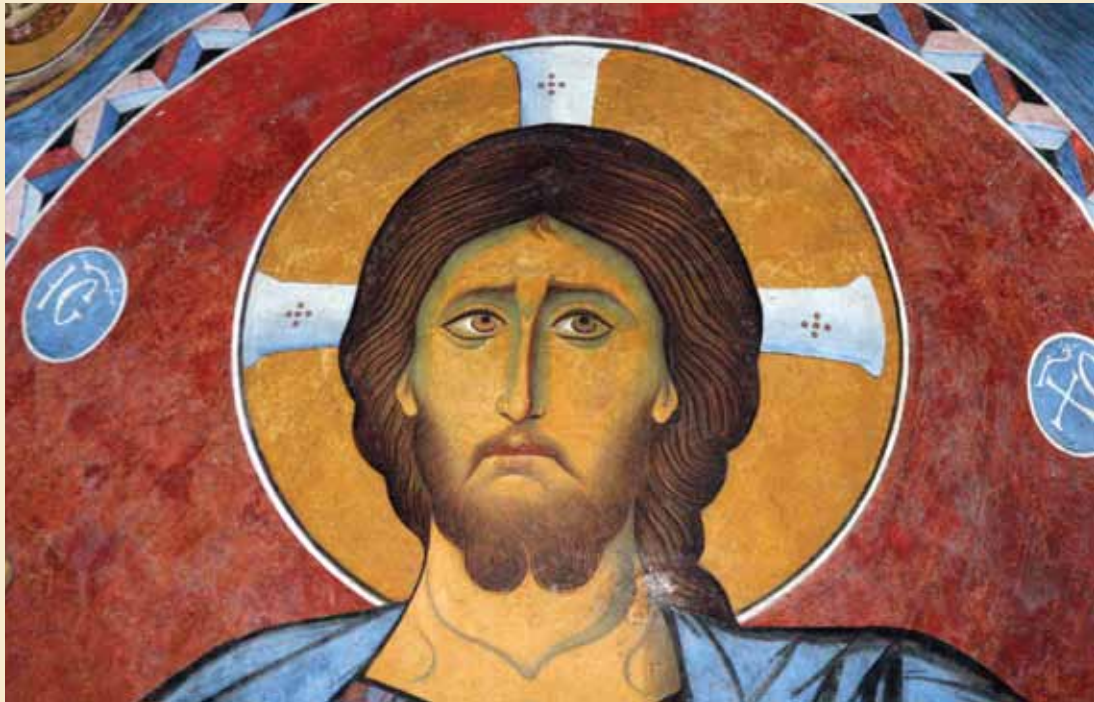
- Αφού παρατηρήσεις προσεκτικά τις δύο πιο πάνω τοιχογραφίες των αρχαγγέλων να εντοπίσεις ομοιότητες και διαφορές στην απόδοση των δύο μορφών. Μπορείς να υποθέσεις την χρονολόγηση του Αρχαγγέλου Γαβριήλ στο Κουρμπίνοβο;

100α. Αρχάγγελος Γαβριήλ, σφαιρικό τρίγωνο Παναγίας Αρακιώτισσας, Λαγουδερά, 1192.

100β. Παντοκράτορας, τρούλος Παναγίας Αρακιώτισσας, Λαγουδερά, 1192 (γραμματόσημα του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

101. Παντοκράτορας, Ναός Παναγίας του Άρακα, Λαγονδερά, 1192.

ΤΡΟΦΗ ΓΙΑ ΣΚΕΨΗ

- «Στο θλιμμένο πρόσωπο του Παντοκράτορα στην Παναγία του Άρακα αποτυπώνονται οι τραγικές για την Κύπρο ιστορικές στιγμές και το κλίμα της εποχής, κατά την οποία είχε ζωγραφισθεί». Συμφωνείς με την πιο πάνω άποψη; Σκέψου τα γεγονότα που μόλις είχαν προηγηθεί του 1192, έτους διακόσμησης της Παναγίας του Άρακα, αλλά και σε ποια πολιτική κατάσταση βρισκόταν πλέον το νησί.
- Γνωρίζεις άλλα αρχαία, μεσαιωνικά ή νεότερα έργα τέχνης, στα οποία οι δημιουργοί τους αποτυπώνουν τα συναισθήματά τους για τα ιστορικά γεγονότα της εποχής τους;

Οι κτιτορικές παραστάσεις και επιγραφές των εκκλησιών μάς μιλούν για την κοινωνία της Κύπρου

Κτιτορική παράσταση Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι
(14ος αιώνας)

102. Ο Μάγιστρος Νικηφόρος Ισχύριος προσφέρει τη μακέτα του ναού της Παναγίας της Ασίνου στον ένθρονο Χριστό με τις μεσετείες της Παναγίας. Δίπλα από το δωρητή Νικηφόρο Ισχύριο απεικονίζεται σε μικρότερη κλίμακα η σύζυγός του Γέφυρα. 14ος αιώνας (η τοιχογραφία αυτή πιθανώς να αντικατέστησε την αρχική κτιτορική παράσταση)

Κτιτορική επιγραφή Παναγίας της Ασίνου, Νικητάρι (1105/6)

ΠΟΛΛΟΙΣ ΤΕΘΗΛΩΣ/ ΑΓΑΘΟΙΣ ΕΝ ΤΩ ΒΙΟ ΩΝ/ ΠΕΡ ΧΟΡΙΓΟΣ ΟΡΑΘΗΣ ΣΥ/
ΠΑΡΘΕΝΕ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΑΓΙΣΤΡ(Ο)Σ ΕΙΚΤΡΟΣ Η/Κ(Ε)ΤΗΣ ΗΓΙΡΑ ΤΩΝΔΕ
ΤΩΝ (Ν)ΑΟΝ ΜΕΤΑ ΠΟΘΟΝ ΑΝΘ ΟΝ/ ΠΕΡΕΤΟ ΠΡΟΣΤΑΤΗΝ ΕΝΡΙΚ(Ε)ΝΕ ΕΝ
ΗΜΕ/ΡΑ ΣΕ ΤΙ ΦΡΙΚΩΔΗ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ

Απόλαυσα πολλά αγαθά στη ζωή, των οποίων (αγαθών) χορηγός φάνηκες εσύ Θεοτόκε. Εγώ ο Μάγιστρος* Νικηφόρος ταπεινός ικέτης ανήγειρα με πόθο αυτό το ναό (σου), γι' αυτό σε παρακαλώ να σε βρω προστάτη τη φρικτή εκείνη ημέρα της Δίκης (της Δευτέρας Παρουσίας).

*Μάγιστρος: τιμητικός τίτλος τον οποίον έφεραν, κατά την εποχή της βασιλείας του Αλεξίου Α' Κομνηνού, κατώτεροι αξιωματούχοι ή τοπικοί άρχοντες.

*Επιγραφή ζωγραφικής διακόσμησης Παναγίας της Ασίνου,
Νικητάρι (1105/6)*

[ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ] ΝΠΕΡΑΓΙΑΣ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ)
ΠΟΛΛΟΝ ΠΟΘΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΝ ΤΟΝ ΥΣΧΥΡΙΟΝ. ΒΑΣΙΛΕΥΩΝ[ΤΟ]Σ
ΑΛΕΞΙΟΝ ΤΟΝ ΚΟΜΝΗΝΟΝ ΕΤΟΝΣ / ΨΧΙΔ', ΙΝ ΔΙΚΤ(ΙΩΝΟ)Σ ΙΔ'

Η εκκλησία της Υπεραγίας Θεοτόκου ζωγραφίστηκε με δωρεά και μεγάλη επιθυμία του Μάγιστρου Νικηφόρου Ισχυρίου όταν ήταν αυτοκράτορας ο Αλέξιος Κομνηνός, το έτος 6614, τη 14η Ινδικτιώνα (=1105/6)

Χατζηχριστοδούλου Χρ. και Μυριανθεύς Δ., *Ο ναός της Παναγίας της Ασίνου*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου – Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2002, 13, 19-21.

Επιγραφή ζωγραφικής διακόσμησης Παναγίας του Άρακος, Λαγουδερά (1192)

ΑΝΙΣΤΟΡΙΣΘ(Η) Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠ(Ε)Ρ(Α)ΓΙΑΣ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΝ ΤΟΝ ΑΡΑΚΟΣ/ ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜ(ΗΣ) ΚΑΙ ΠΟΛΛ(ΟΝ) ΠΟΘ(ΟΝ) ΚΥΡΟΝ ΛΕΩΝΤ(Ο)Ν ΤΟΝ ΑΝΘΕ(Ν)Τ(ΟΝ) ΜΗΝΙ ΔΕΚΑΙΒΡΙΟ/ΙΝΔ(ΙΚΤΙΩΝΟΣ) ΙΑ' ΤΩ ϚΨΑ ΕΤΟΝΣ/

Η πάνσεπτη εκκλησία της Υπεραγίας Θεοτόκου ζωγραφίστηκε με δωρεά και μεγάλη επιθυμία του κυρού* Λέοντος, του γιου του Αυθέντη, το μήνα Δεκέμβριο, την 11η Ινδικτιώνα, το έτος 6701 (=1192).

*Κυρού: κυρίου

Η ταυτότητα του ζωγράφου της Παναγίας της Αρακιώτισσας, Λαγουδερά (1192)

ΜΝΙ[ΣΘΗΤΙ ΚΥΡΙΑ ΤΟΝ ΔΙΟΝΛΟΝ ΣΟ[Υ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΑΜΑΡΤΩΛΟΝ ΙΕΡΟΜ] ΟΝΑΧΟ[Υ] ΚΑΙ [ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΝ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ, ΑΜΗΝ]

Θυμήσου Κύριε το δούλο σου, αμαρτωλό ιερομόναχο και ζωγράφο της μονής αυτής Θεόδωρο, αμήν.

Sophocleous S., *Panagia Arakiotissa, Lagoudera Cyprus*, Museum Publications, Nicosia 1998, 10-11.

ΠΕΡΙΓΡΑΨΕ, ΣΚΕΨΟΥ ΚΙ ΕΡΜΗΝΕΥΣΕ

- Αφού μελετήσεις προσεκτικά τις πιο πάνω πηγές και αξιοποιώντας τις ιστορικές σου γνώσεις να απαντήσεις στα πιο κάτω ερωτήματα:

- Να περιγράψεις την κτιτορική παράσταση της Ασίνου.
- Μπορείς να σκεφθείς τα κίνητρα των δωρητών των ζωγραφικών διακοσμήσεων των εκκλησιών;
- Σε ποια κοινωνική τάξη νομίζεις ότι ανήκουν οι δωρητές; Πώς μπορείς να ερμηνεύσεις το γεγονός ότι φροντίζουν να γραφτεί το όνομά τους ή ακόμα να απεικονισθούν οι ίδιοι στις τοιχογραφίες;

- δ) Μπορείς να σκεφτείς κάποιο λόγο για τον οποίο η μορφή της συζύγου του κτίτορα της Παναγίας της Ασίνου, Γέφυρας, είναι σε πιο μικρή κλίμακα από το σύζυγό της;
- ε) Αφού συγκρίνεις τις τοιχογραφίες της Παναγίας Αρακιώπισσας με αυτές της εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου μπορείς να υποθέσεις ποιος μπορεί να είναι ο ιερομόναχος και ζωγράφος θεόδωρος, στον οποίο αναφέρεται η επιγραφή στην Αρακιώπισσα;

Φορητές Εικόνες

103. Φορητές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας Βρεφοκρατούσας από την εκκλησία της Παναγίας του Άρακα, Λαγονδερά, 1192 (γραμματόσημα του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕ, ΣΚΕΨΟΥ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΝΕ

- Παρατηρώντας προσεκτικά τον τρόπο απόδοσης των πιο πάνω φορητών εικόνων και τον αντίστοιχο τρόπο που αποδίδονται ο Χριστός και η Παναγία στις τοιχογραφίες της ίδιας εκκλησίας (π.χ. Παντοκράτορας και Παναγία Αρακιώπισσα), σε ποια συμπεράσματα καταλήγεις;

Εφυαλωμένη κεραμική

Η εφυαλωμένη κεραμική στη Βυζαντινή Κύπρο

... Η βυζαντινή κεραμική ανήκει στα πορώδη κεραμικά με εφυάλωση μολύβδου. Η εφυάλωση μολύβδου έχει το πλεονέκτημα να γίνεται λαμπερή και διάφανη σε σχετικά χαμηλές θερμοκρασίες, ενώ ταυτόχρονα χρωματίζεται εύκολα με οξειδία άλλων μετάλλων, όπως με οξείδιο του σιδήρου που δίνει ένα ζεστό καφεκίτρινο χρώμα ή με οξείδιο του χαλκού που δίνει το πράσινο.

Επικρατέστερη και κυρίαρχη τεχνική διακόσμησης στη βυζαντινή κεραμική είναι η εγχάρακτη, η οποία επιτυγχάνεται χαράσσοντας το επενδυτικό στρώμα από άσπρο επίχρυσμα που καλύπτει το σώμα των αγγείων, το καμωμένο κατά κανόνα με κόκκινο πηλό. Καθώς με τη χάραξη ξεπροβάλλει ο κόκκινος πηλός κάτω από το ασπριδερό

επίχρυσμα, οι εγχάρακτες γραμμές αποδίδουν το διακοσμητικό θέμα [...] Εκτός από την εγχάρακτη τεχνική, για τη διακόσμηση των βυζαντινών εφναλωμένων αγγείων χρησιμοποιείται και η γραπτή τεχνική, όπου με χρώμα αποδίδονται τα διακοσμητικά θέματα και μοτίβα. Στην κατηγορία των γραπτών ανήκουν και τα «γραπτά δι' επιχρίσματος», στα οποία ως χρωστική ουσία χρησιμοποιείται το επίχρυσμα. Η αντίθεση ανάμεσα στις ασπριδερές γραμμές του επιχρίσματος και το κόκκινο του πηλού δημιουργεί το διακοσμητικό-αισθητικό αποτέλεσμα. Στην τελική εντύπωση συμβάλλει καθοριστικά η εφνάλωση που, εκτός από τη στιλπνή, αδιάβροχη επιφάνεια που προσφέρει, δίνει το χρώμα της στα καμωμένα με ασπριδερό επίχρυσμα διακοσμητικά μοτίβα.

Μέσα από τα εφναλωμένα πήλινα σκεύη μπορεί να παρακολουθήσει κανείς το πώς ο βυζαντινός τεχνίτης εκφράζει τις αισθητικές του αναζητήσεις σ' ένα είδος καθημερινό, χωρίς τις απαιτήσεις της μεγάλης τέχνης, ένα είδος φτηνό που δεν προοριζόταν να είναι μοναδικό ούτε είχε ως στόχο να χαρακτηριστεί έργο τέχνης.

Η Κύπρος τον 12ο αιώνα αποτελεί μέρος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και μαζί με τον υπόλοιπο βυζαντινό κόσμο ακολουθεί την υστεροκομνήνεια καλλιτεχνική παράδοση. Στον τομέα της κεραμικής οι ανασκαφές στρωμάτων του 12ου αιώνα έδωσαν κατηγορίες κεραμικής όμοιες με αυτές που κατά κανόνα ανευρίσκονται σε ανασκαφικά στρώματα της υστεροκομνήνειας περιόδου στο ευρύτερο βυζαντινό χώρο [...] Τα ευρήματα αυτά δείχνουν πως κατά την υστεροκομνήνεια περίοδο η αγορά της Κύπρου προμηθεύεται τις ίδιες κατηγορίες εφναλωμένης κεραμικής και πιο συγκεκριμένα ίδιους τύπους εφναλωμένων επιτραπέζιων σκευών με τον υπόλοιπο βυζαντινό κόσμο.

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ., «Η εφναλωμένη κεραμική στη Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρο», στις Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. & Ιακώβου Μ. (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 1997, 129-130.

Χειρόγραφα

Το χειρόγραφο βιβλίο στη βυζαντινή κοινωνία και η παραγωγή χειρογράφων στην Κύπρο

... τα χειρόγραφα, λόγω του υψηλού κόστους τους, ήταν απαγορευτικά για τους πολλούς και αντεγράφοντο πρωτίστως για τα αυτοκρατορικά και εκκλησιαστικά ιδρύματα (βιβλιοθήκες, μοναστήρια). Ακόμη μπορούσαν να τα αποκτήσουν εύποροι χορηγοί, που προέρχονταν τόσο από τον χώρο της Εκκλησίας όσο και από την κοσμική αριστοκρατία και τους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους. Τέλος, μικρό μόνο ποσοστό των ελληνικών χειρογράφων των μέσων χρόνων μας έχει σωθεί, τα οποία, όμως είναι διασκορπισμένα σε πολλές συλλογές και αρκετά παραμένουν ακόμη ακαταλόγογραφα.

Τα δεδομένα αυτά ισχύουν και για την Κύπρο, αφού τα τρία περίπου τέταρτα των σωζόμενων χειρογράφων που εγράφησαν εκεί ή σχετίζονται με τη Νήσο βρίσκονται

σήμερα σε πολλές και καμιά φορά δυσπρόσιτες στον ερευνητή συλλογές. Τα χειρόγραφα αυτά βιβλία προέρχονται πρωτίστως από την Εκκλησία και τα μοναστήρια της Κύπρου, αλλά και τους κοσμικούς αξιωματούχους, οι οποίοι σε περιόδους ευμάρειας παρήγγελλαν θεολογικά και λειτουργικά βιβλία για ιδιωτική χρήση ή και για να τα δωρίσουν σε κάποια εκκλησία ή μονή.

Το χειρόγραφο βιβλίο αποτελούσε ασφαλώς απαραίτητο είδος για τις λειτουργικές ανάγκες. Γι' αυτό και η πλέον απομακρυσμένη εκκλησία χρειαζόταν ένα ευαγγέλιο, ένα ψαλτήρι, ένα πραξαπόστολο, μηναία κλπ. για τις αναγνώσεις των καθημερινών λειτουργιών που λάμβαναν χώρα σε μία Ορθόδοξη εκκλησία. Τα βιβλία αυτά μπορούσαν να αντιγραφούν και από έναν ολιγογράμματο μοναχό που γνώριζε έστω και στοιχειωδώς να διαβάζει και να γράφει. Έτσι, όταν εγκαινιάζοταν μια εκκλησία, επροικοδοτείτο με τα απαραίτητα λειτουργικά βιβλία από τον κτίτορα ή δωρητές, που ενίοτε ήταν ολόκληρες κοινότητες.

Το γεγονός ότι τα βιβλία ήταν τόσο ακριβά οδήγησε στην προσεκτική διαφύλαξή τους και τα παλαιά βιβλία εθεωρούντο εξίσου πολύτιμα. Γι' αυτό επισκευάζονταν συχνά, πεπαλαιωμένα φύλλα τους αναπληρώνονταν και εσταχώνονταν εκ νέου πριν πωληθούν και αλλάξουν κτήτορα...

Πολλές φορές βαρειές αρές κατεγράφοντο στο τέλος του βιβλίου για όποιον αποτολμούσε να το υπεξαιρέσει από τον κάτοχό του. Ενέργεια που δεν ήταν πάντα αποτρεπτική, αφού σε αρκετές περιπτώσεις διαγραφόταν το όνομα του κτήτορος και αναγραφόταν εκείνο του νέου τους κατόχου, ή ακόμη απεκόπτετο το φύλλο με τον κολοφώνα και το κτητορικό σημείωμα για να εξαλειφθούν έτσι τα στοιχεία που αφορούσαν στο ιδιοκτησιακό καθεστώς του βιβλίου. Διαβάζουμε σε ένα ευαγγελιστάριο που εγράφη στην Κύπρο τον Ιανουάριο του 1193 με τη συνδρομή των ιερέων και των κατοίκων του ερειπωμένου σήμερα χωριού Σηβούρως στη Μεσαορία: «ὁ δὲ βουληθεὶς ἄρε αὐτῷ κλέπτ(ης) ἐκ τοῦ να(οῦ) | ... μ(ε)τ(ὰ) τῶν ἱεροσύλων συντάξει | αὐτὸν ὀρῶ καὶ μετὰ ἰούδα τοῦ προδότου».

Στις «ώες», τα περιθώρια δηλαδή των φύλλων, αλλά και στα λευκά παράφυλλα εγράφοντο κατά καιρούς πολύτιμες ενθυμήσεις που αφορούσαν σύγχρονα γεγονότα τη στιγμή που συνέβαιναν. Σε δύο περιπτώσεις κυπριακών χειρογράφων που περιέχουν εξαμηνιαία συναξάρια αγίων και προέρχονται από τις Μονές των Ιερέων και της Ασίνου [...], οι ώες μετετράπησαν σε χώρο καταγραφής των θανάτων των μοναχών και της ανάδειξης νέων ηγουμένων στις μονές αυτές για περισσότερο από δύο αιώνες. Μπορούμε έτσι να αποκαταστήσουμε την ιστορία και την προσωπογραφία των συγκεκριμένων μονών με σχετική χρονική ακρίβεια και να εντοπίσουμε την περίοδο ακμής τους στη μέση βυζαντινή περίοδο.

Άλλοτε πάλιν τα βιβλία εγένοντο λεία πολεμικών συγκρούσεων, από τα χρόνια της αραβικής εξάπλωσης μέχρι την οθωμανική κατάκτηση. Πολλές φορές μάλιστα οι χριστιανικοί πληθυσμοί εξαγόραζαν πολύτιμα ευαγγέλια και άλλα λειτουργικά βιβλία από τα χέρια των επιδρομέων, για να τα αφιερώσουν εκ νέου στις μονές και στους ναούς απ' όπου είχαν λεηλατηθεί ή τα απεχάριζαν σε άλλες μονές που ήταν απαλλαγμένες από την απειλή των μουσουλμάνων και των πειρατών.

Εάν, όμως, το απλό βιβλίο ήταν δαπανηρό, το πολυτελές και εικονογραφημένο χει-

ρόγραφο καταντούσε απρόσιτο στους πολλούς και μπορούσαν να το αποκτήσουν μόνο μέλη της κοσμικής και εκκλησιαστικής αριστοκρατίας. Έτσι, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Ιωάννης Κρητικός (1152-1176) χρηματοδότησε το 1156 την αντιγραφή ενός πολυτελούς τετραευαγγελίου με παραστάσεις των τεσσάρων ευαγγελιστών. Ο βιβλιογράφος Μανουήλ Βουκελλάρος Αγιοστεφανίτης σ' έναν πομπώδη ποιητικό κολοφώνα στο τέλος του κώδικα δεν φείδεται επαίνων για τον χορηγό του χειρογράφου. Την ίδια περίοδο, γύρω στο 1180, ο οικονόμος Βαρνάβας, επίτροπος των κτημάτων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο, έγραψε ένα πλούσια εικονογραφημένο Ψαλτήριο με Ωδές, όπως μας πληροφορεί ένας κατατοπιστικός έμμετρος κολοφώνας, πιθανόν στη Μονή Ιωάννου Χρυσοστόμου του Κουτσοβένδη...

Από τους εκατό και πλέον βιβλιογράφους που αντέγραψαν τα χειρόγρατά τους στην Κύπρο, μόνο λίγοι είναι αξιόλογοι καλλιγράφοι. Ορισμένοι από αυτούς δεν είναι Κύπριοι. Απλώς βρέθηκαν εκεί σε περιόδους ευημερίας της Νήσου ή δυσχερειών στον τόπο διαμονής τους. Γιατί αντίθετα με τα σύγχρονα τυπογραφία, που προϋποθέτουν χώρους και μηχανήματα, οι γραφείς του Μεσαίωνα αντέγραφαν βιβλία μετακινούμενοι πολλές φορές από τόπο σε τόπο. Σε πολλές περιπτώσεις τόσο τα υλικά γραφής όσο και οι τύποι των γραφών είναι επαρχιακοί, ενώ οι λίγοι καλλιγράφοι που ξεχωρίζουν ακολουθούν μητροπολιτικές γραφές και τρόπους διακόσμησης των αρχικών γραμμάτων και των επιτίλων.

Κωνσταντινίδης Κ., «Τα ελληνικά χειρόγραφα της Μεσαιωνικής Κύπρου», στους Μαργακού Α., Γεωργής Γ., Σκλαβενίτης Τ. & Στάικος Κ. (επιμ.) ΚΥΠΡΟΣ, από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα 2007, 264-266.

104. Ο Ευαγγελιστής Μάρκος, Ευαγγέλιο της Επτακόμης, Πος αιώνας (γραμματόσημο του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ο τρόπος χρονολόγησης των Βυζαντινών

Αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Βυζαντινών αποτελεί το *Έτος Κόσμου* ή το *έτος κτίσεως κόσμου*, το οποίο υιοθέτησε και διατήρησε και η Ορθόδοξη εκκλησία έως και το 1728. Με βάση την ερμηνεία των γενεαλογικών δέντρων της Γενέσεως προσδιορίστηκε ως έτος κτίσης (δημιουργίας) του κόσμου το 5508 π.Χ. Έτσι για να βρει κανείς την από γεννήσεως Χριστού χρονολογία αφαιρεί από τη χρονολογία που δίνουν οι Βυζαντινοί για ένα γεγονός το 5508. Π.χ. στην Παναγία της Ασίνου σημειώνεται στην επιγραφή που αναφέρεται στη διακόσμηση του ναού από το μάγιστρο Νικηφόρο Ισχύριο το έτος 6614 (ΣΤΧΙΔ). Αφαιρώντας 5508 έτη από το 6614 μαθαίνουμε ότι το έτος διακόσμησης του ναού είναι το 1106 μ.Χ.

Σύμφωνα με το βυζαντινό χρονολογικό σύστημα, η έναρξη του βυζαντινού έτους ήταν η 1η Σεπτεμβρίου. Ακριβώς για αυτό το λόγο, για να βρούμε τη μετά Χριστόν χρονολογία αφαιρούμε για τη χρονική περίοδο 1 Ιανουαρίου – 31 Αυγούστου 5508 έτη και για τη χρονική περίοδο Σεπτεμβρίου – Δεκεμβρίου 5509 έτη. Κάθε δεκαπέντε χρόνια αποτελούσαν μια ινδικτιώνα (προέκυψε από το φορολογικό όρο ινδικτιώνα, που δήλωνε το φόρο που παρέμενε σταθερός για μια δεκαπενταετία και καθοριζόταν από τον αυτοκράτορα).

Αυτοκράτορες του Βυζαντίου (έως το 1204)

Δυναστεία του Κωνσταντίνου (324-378)

Κωνσταντίνος Α΄ ο Μέγας	324-337
Κωνσταντίνος Β΄,	
Κωνσταντίνος Β και Κώνστας	337-353
Κωνσταντίνος Β΄ (μονοκράτορας)	353-361
Ιουλιανός	361-363
Ιοβιανός	363-364
Βάλης	364-378

Δυναστεία του Θεοδοσίου (378-457)

Θεοδόσιος Α΄ ο Μέγας	379-395
Αρκάδιος	395-408
Θεοδόσιος Β΄	408-450
Μαρκιανός	450-457

Δυναστεία του Λέοντος (457-518)

Λέων Α΄	457-474
Λέων Β΄	474
Ζήνων	474-475
Βασιλίσκος	475-476
Ζήνων	476-491
Αναστάσιος Α΄	491-518

Διάδοχοι του Ιουστινιανού (518-610)

Ιουστίνος Α΄	518-527
Ιουστινιανός Α΄	527-565
Ιουστίνος Β΄	565-578
Τιβέριος Β΄ Κωνσταντίνος	578-582
Μαυρίκιος	582-602
Φωκάς	602-610

Δυναστεία του Ηρακλείου (610-711)

Ηράκλειος	610-641
Κωνσταντίνος Γ΄ και Ηρακλεωνάς	641
Ηρακλεωνάς (μονοκράτορας)	641
Κώνστας Β΄	641-668
Κωνσταντίνος Δ΄ (ο Πωγωνάτος)	668-685
Ιουστινιανός Β΄ (ο Ρινότμητος)	685-695
Λεόντιος	695-698
Τιβέριος Γ΄ (ο Αψίμαρος)	698-705
Ιουστινιανός Β΄	705-711

Διάδοχοι των Ηρακλειδών (711-717)

Φιλίππικος (Βαρδάνης)	711-713
Αναστάσιος Β΄ (Αρτέμιος)	713-715
Θεοδόσιος Γ΄ (Αδραμυττηνός)	715-717

Δυναστεία των Ισαύρων ή Συριακή Δυναστεία (717-802)

Λέων Γ΄ (ο Ίσαυρος)	717-741
Κωνσταντίνος Ε΄ (ο Κοπρώνυμος)	741-775
Αρτάβασδος (σφετεριστής)	741-743
Λέων Δ΄ (ο Χάζαρος)	775-780
Κωνσταντίνος Στ΄ και Ειρήνη (η Αθηναία)	780-797
Ειρήνη (μονοκράτορας)	797-802
Νικηφόρος Α΄	802-811
Σταυράκιος	811
Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές	811-813
Λέων Ε΄	813-820

Φρυγική Δυναστεία ή Δυναστεία του Αμορίου (820-867)

Μιχαήλ Β΄ (ο Τραυλός)	820-829
Θεόφιλος	829-842
Μιχαήλ Γ΄ (ο Μέθυσος)	842-867

Μακεδονική Δυναστεία (867-1056)

Βασίλειος Α' (ο Μακεδών)	867-886
Λέων Στ' (ο Σοφός)	886-912
Αλέξανδρος	912-913
Κωνσταντίνος Ζ' (ο Πορφυρογέννητος)	913-959
Ρωμανός Α' Λεκαπηνός	920-944
Ρωμανός Β'	959-963
Νικηφόρος Β' Φωκάς	963-969
Ιωάννης Α' Τσιμισκής	969-976
Βασίλειος Β' (ο Βουλγαροκτόνος)	976-1025
Κωνσταντίνος Η'	1025-1028
Ρωμανός Γ' Αργυρός	1028-1034
Μιχαήλ Δ' (ο Παφλαγών)	1034-1041
Μιχαήλ Ε' Καλαφάτης	1041-1042
Ζωή και Θεοδώρα	1042
Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος	1042-1055
Θεοδώρα	1055-1056

Διάδοχοι των Μακεδόνων (1056-1059)

Μιχαήλ Στ' (ο Στρατιωτικός)	1056-1057
Ισαάκιος Α' Κομνηνός	1057-1059

Δυναστεία των Δουκάδων (1059-1078)

Κωνσταντίνος Ι' Δούκας	1059-1067
Ρωμανός Δ' Διογένης	1067-1071
Μιχαήλ Ζ' Δούκας (ο Παραπινάκης)	1071-1078
Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης	1078-1081

Δυναστεία των Κομνηνών (1081-1185)

Αλέξιος Α' Κομνηνός	1081-1118
Ιωάννης Β' Κομνηνός	1118-1143
Μανουήλ Α' Κομνηνός	1143-1180
Αλέξιος Β' Κομνηνός	1180-1183
Ανδρόνικος Α' Κομνηνός	1183-1185

Οίκος των Αγγέλων (1185-1204)

Ισαάκιος Β' Άγγελος	1185-1195
Αλέξιος Γ' Άγγελος	1195-1203
Ισαάκιος Β' Άγγελος και Αλέξιος Δ' Άγγελος	1203-1204
Αλέξιος Ε' Μούρτζουφλος	1204

ΑΤΥΧΟΙ ... ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Με βία έληξε η βασιλεία 29 βυζαντινών αυτοκρατόρων, συμπεριλαμβανομένου και του Νικηφόρου Β΄ Φωκά, του οποίου το κεφάλι τοποθετήθηκε προς δημόσια θέα (διπλανή εικόνα). Οι άτυχοι αυτοκράτορες δίνονται στον πιο κάτω κατάλογο με τις χρονολογίες και τον τρόπο που τους κτύπησε η καταστροφή!

Βασιλίσκος (477)	Πέθανε από πείνα στη φυλακή
Ζήνων (491)	Θάφτηκε ζωντανός
Μαυρίκιος (602)	Αποκεφαλίστηκε
Φωκάς (610)	Κατατεμαχίστηκε
Ηρακλεωνάς (641)	Ακρωτηριάστηκε
Κωνσταντίνος Γ΄ (641)	Δηλητηριάστηκε
Κόνστας Β΄ (668)	Κτυπήθηκε με ρόπαλο στο λουτρό του
Λεόντιος (705)	Αποκεφαλίστηκε
Τιβέριος Γ΄ (705)	Αποκεφαλίστηκε
Ιουστινιανός Β΄ (711)	Αποκεφαλίστηκε
Φίλιππικός (713)	Τυφλώθηκε
Κωνσταντίνος ΣΤ΄ (797)	Τυφλώθηκε
Λέων Έ΄ (820)	Μαχαιρώθηκε, αποκεφαλίστηκε
Μιχαήλ Γ΄ (867)	Μαχαιρώθηκε
Κωνσταντίνος Ζ΄ (959)	Δηλητηριάστηκε
Ρωμανός Β΄ (963)	Δηλητηριάστηκε
Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (969)	Μαχαιρώθηκε, αποκεφαλίστηκε
Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής (976)	Δηλητηριάστηκε
Ρωμανός Γ΄ Αργυρός (1034)	Δηλητηριάστηκε, πνίγηκε
Μιχαήλ Έ΄ Καλαφάτης (1042)	Τυφλώθηκε
Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1071)	Δηλητηριάστηκε, τυφλώθηκε
Αλέξιος Β΄ Κομνηνός (1183)	Στραγγαλίστηκε, αποκεφαλίστηκε
Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (1185)	Ακρωτηριάστηκε και βασανίστηκε
Ισαάκιος Β΄ Άγγελος (1193)	Τυφλώθηκε
Αλέξιος Δ΄ Άγγελος (1204)	Στραγγαλίστηκε
Αλέξιος Έ΄ Μούρτζουφλος (1204)	Τυφλώθηκε, ακρωτηριάστηκε
Ιωάννης Δ΄ Λάσκαρις (1261)	Τυφλώθηκε
Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος (1374)	Τυφλώθηκε
Ιωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος (1374)	Τυφλώθηκε

Philip Sherrard, *Byzantium* (Time Life Books), Nederland 1976, σελ. 76

Βιογραφικό λεξικό ιστορικών και χρονογράφων

Ένα σημαντικό στάδιο της επεξεργασίας των πηγών είναι η εξωκειμενική προσέγγισή τους. Η γνώση από τους μαθητές για τον συντάκτη της πηγής τους βοηθά να κατηγοριοποιήσουν την πηγή τους σε πρωτογενή ή δευτερογενή και να ελέγξουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της. Είναι σημαντικό π.χ. να γνωρίζει ο μαθητής αν ο συντάκτης είναι σύγχρονος με τα γεγονότα ή μεταγενέστερός τους. Οι μαθητές συνειδητοποιούν πως υπάρχουν διαφορετικές οπτικές ανάγνωσης των ιστορικών γεγονότων. Μπορούν να τεθούν ποικίλοι προβληματισμοί, όπως:

- Ποια ήταν η κοινωνική θέση του συντάκτη της πηγής; Ήταν π.χ. αυλικός στο παλάτι ή αξιωματούχος του αυτοκράτορα; Η θέση του αυτή πόσο επηρεάζει την καταγραφή και την ερμηνεία των γεγονότων σε ένα πολίτευμα μοναρχικό, όπως αυτό της βυζαντινής αυτοκρατορίας; Μήπως οι πληροφορίες και οι ερμηνείες που δίνονται υπηρετούν την αυτοκρατορική ιδεολογία και προπαγάνδα;
- Ο σύγχρονος με τα γεγονότα συντάκτης είναι απαραίτητα και πιο αντικειμενικός ή ο ιστορικός που απέχει χρονικά είναι αποδεσμευμένος από ιδεολογίες, συναισθηματισμούς και άλλες κοινωνικές δεσμεύσεις και αποδίδει επομένως αντικειμενικότερα την ιστορική αλήθεια;
- Ο μεταγενέστερος των γεγονότων συντάκτης έχει πολλές φορές τη δυνατότητα να διασταυρώσει τις πηγές του. Ωστόσο, πόσες πληροφορίες έχουν εν τω μεταξύ χαθεί; Επομένως, πόσο αποσπασματική είναι η ιστορική γνώση;
- Ο μεταγενέστερος των γεγονότων ιστορικός με ποια κριτήρια ερμηνεύει τα γεγονότα; Είναι μήπως και αυτός, ως παιδί της εποχής του, δεσμευμένος από συγκεκριμένες ιδεολογίες που τον περιορίζουν να αποτυπώσει αντικειμενικά την ιστορία;
- Μπορεί τελικά να γραφτεί μια πλήρως «αντικειμενική ιστορία»;

Μια άλλη βασική διάκριση που πρέπει να κάνουν οι μαθητές κατά την επεξεργασία βυζαντινών πηγών είναι αυτή του ιστορικού (Ιστορία) και του χρονογράφου (Χρονογραφία). Ο ιστορικός εκθέτει τα γεγονότα μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Ο χρονογράφος, αντίθετα, είναι ο συντάκτης μιας χρονογραφίας, η οποία αρχίζει να περιγράφει τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα από κτίσεως κόσμου, δηλαδή από τον Αδάμ και την Εύα, και καταλήγει στην εποχή του χρονογράφου. Επιπλέον, οι χρονογράφοι γράφουν σε μια πιο λαϊκή γλώσσα σε αντίθεση με τους ιστορικούς που χρησιμοποιούν λόγια γλώσσα. Υπάρχουν, βέβαια, χρονογραφίες που είναι γραμμένες σε μια μεικτή γλώσσα, που συχνά προσομοιάζει στην κοινή ελληνική των Ευαγγελίων (http://el.wikipedia.org/wiki/Βυζαντινή_ιστοριογραφία).

Αναγνώστης Θεόδωρος (6ος αιώνας): Υπηρέτησε ως αναγνώστης στο ναό της Αγίας Σοφίας. Συνέγραψε γύρω στο 530 εκκλησιαστική ιστορία η οποία καλύπτει τη χρονική περίοδο 323-439. Η ιστορία αυτή είναι επιτομή των παλαιότερων εκκλησιαστικών ιστοριών του Σωκράτη, του Σωζομένου και του Θεοδώρητου. Δεν έχει αυτοτελή αξία, χρησιμοποιήθηκε, όμως, από μεταγενέστερους συγγραφείς.

Γεώργιος Κύπριος, γεωγράφος (7ος αιώνας): Το μόνο που γνωρίζουμε για τον Γεώργιο Κύπριο είναι ότι γεννήθηκε στη Λάπηθο. Είναι γνωστός για το έργο του *Descriptio orbis Romani*, το

οποίο έγραψε στα ελληνικά στη δεκαετία 600-610 και καταγράφει πόλεις και πολίχνες, κάστρα, χωριά (*κώμαι*), νησιά και λιμάνια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο Γεώργιος ξεκινά την καταγραφή του από την Ιταλία και συνεχίζει με την Αφρική, την Αίγυπτο και την Ανατολική, η οποία συμπεριλαμβάνει την Κιλικία, την Ισαυρία, τη Συρία, τη Μεσοποταμία, την Αρμενία, τη Φοινίκη, την Παλαιστίνη, την Αραβία και την Κύπρο. Δεν πρέπει να συγχέεται με το Γεώργιο Κύπριο (μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο, 1241-1290) και το Γεώργιο Λαπίθη (ποιητή, θεολόγο και φιλόσοφο, ;-1359), οι οποίοι, επίσης κατάγονταν από τη Λάπηθο.

A. Kazdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Ζωναράς Ιωάννης, χρονικογράφος (πρώτο μισό του 12ου αιώνα): Ο Ιωάννης Ζωναράς, χρονικογράφος, κανονολόγος, υψηλός αξιωματούχος στην αυλή του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού συνέγραψε το χρονικό «*Επιτομή Ιστοριών*», το οποίο περιλαμβάνει τα γεγονότα από τη δημιουργία του Κόσμου έως το 1118. Το μεγαλύτερο μέρος της Επιτομής βασίζεται σε γραπτές πηγές (στον Σκυλίτση και στον Ψελλό για την περίοδο μετά το 811). Η εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού αποτελεί πρωτότυπη εργασία του Ζωναρά. Το χρονικό του Ζωναρά μεταφράστηκε στη σλοβενική. Άλλα έργα του είναι η «*Συναγωγή Λέξεων*», ένα λεξικό με σπάνιες ελληνικές λέξεις, και μια πολύ σημαντική αναφορά στο κανονικό δίκαιο.

A. Kazdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Θεοφάνης, χρονικογράφος (π. 769-818): Ο Θεοφάνης καταγόταν από μια γνωστή οικογένεια της Κωνσταντινουπόλεως και τον είχε βαπτίσει ο αυτοκράτορας Λέων Ε΄, ο οποίος είχε αναλάβει και τη διαπαιδαγώγησή του. Παντρεύτηκε σε ηλικία 18 ετών αλλά, με τη συγκατάθεση της γυναίκας του και παρά την επιθυμία του αυτοκράτορα, εκάρη μοναχός. Εγκαταστάθηκε στη Μονή του «Μεγάλου Αγρού» στη Σιγριανή της Προποντίδας κοντά στην Κύζικο. Αργότερα ίδρυσε τη δική του Μονή στην Κάλυμνο. Διαφώνησε με τον Λέοντα Ε΄ στην προσπάθειά του να αναβιώσει τις εικονομαχίες, με αποτέλεσμα να φυλακισθεί και στη συνέχεια να εξορισθεί στη Σαμοθράκη, όπου και πέθανε. Εξαιτίας των διώξεων που υπέστη του δόθηκε ο χαρακτηρισμός του Ομολογητή από την Εκκλησία, η οποία τον ανακήρυξε άγιο. Ο Θεοφάνης είναι ιδιαίτερα γνωστός για το έργο του «*Χρονογραφία*», η οποία καλύπτει την περίοδο από το 284 έως το 813. Διάφορες χρονολογίες που αναφέρονται στο χρονικό του δεν θεωρούνται αξιόπιστες. Ο Θεοφάνης είχε πρόσβαση σε πολλές πηγές, οι οποίες δεν διασώζονται σήμερα. Η *Χρονογραφία* του Θεοφάνη πρόκειται για μια απλοϊκή καλόπιστη θεοκεντρική συρραφή που αποσκοπούσε κυρίως στην πνευματική καλλιέργεια των μοναχών. Το χρονικό μεταφράστηκε γύρω στο 875 στα λατινικά. Τη *Χρονογραφία* συνέχισαν ορισμένοι ανώνυμοι Έλληνες ιστορικοί του 10ου αιώνα και το έργο τους, αποτελούμενο από έξι βιβλία, έχει τον τίτλο «*Θεοφάνους Συννεχιστές*» (*Scriptores post Theophanem*).

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Ιεροκλής: θεωρείται ο συγγραφέας του Συνέκδημου, ενός γεωγραφικού εγχειριδίου, το οποίο συντάχθηκε λίγο πριν από το 535. Δεν έχουμε καμιά άλλη πληροφορία για τον Ιεροκλή τον Γραμματικό. Ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους αποτελεί κατάλογο των 64 επαρχιών και 923 (αρχικά 935) πόλεων της αυτοκρατορίας και είναι η σημαντικότερη πηγή για τη διοικητική και πολιτική γεωγραφία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πριν τις αραβικές επιδρομές. Θεωρείται ότι το έργο βασίζεται σε επίσημα έγγραφα και παρουσιάζει την πολιτική, διοικητική, αλλά εν

μέρει και την εκκλησιαστική γεωγραφία από τα μέσα του 5ου αιώνα, ωστόσο περιέχει προσθήκες από την εποχή του Ιουστινιανού Α', ενώ κάποια από τα στοιχεία του είναι υπό συζήτηση. Χρησίμευσε στον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο ως βασική πηγή, μαζί με το Στέφανο Βυζάντιο, για το έργο «Περί των θεμάτων».

A. Kazdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

<http://asiaminor.ehw.gr/forms/filePage.aspx?lemmaId=6417>

Κεδρηγός Γεώργιος, χρονικογράφος (11ος -12ος αιώνας): Η βιογραφία του μας είναι άγνωστη. Το χρονικό του *Σύνοψις Ιστοριών* περιλαμβάνει τα σημαντικότερα γεγονότα από κτίσεως κόσμου έως το 1057, έτος ανόδου του Ισαακίου Α' Κομνηνού στο θρόνο. Η χρονογραφία του δεν αποτελεί πρωτότυπο έργο αλλά μια συρραφή πληροφοριών από τα έργα του ψευδοΣυμεών Μάγιστρο, του Θεοφάνη και του Γεώργιου Αμαρτωλού. Για τα γεγονότα που περιγράφει από το 811 έως το 1057 ακολουθεί πιστά το χρονογραφικό έργο του Ιωάννη Σκυλίτση.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Κίνναμος Ιωάννης, ιστορικός (πριν από το 1143 – μετά το 1185): Ιστορικός και βασιλικός γραμματικός του αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνού. Έγραψε ένα ιστορικό έργο με τίτλο *Επιτομή των Κατορθωμάτων*, το οποίο καλύπτει τη χρονική περίοδο 1118-1176 περιγράφοντας τις βασιλείες του Ιωάννη Β' Κομνηνού και του Μανουήλ Α' Κομνηνού. Ο Κίνναμος έχοντας πρόσβαση στην αυτοκρατορική αυλή και στα επίσημα έγγραφα του κράτους αποτελεί σημαντική πηγή για τη βυζαντινή ιστορία του 12ου αιώνα. Η φιλοσοφία της ιστορικής του προσέγγισης είναι αυστηρά ντετερμινιστική. Τίποτα, αναφέρει ο Κίνναμος, δεν εξαρτάται από τους ανθρώπους, και η τύχη («ανάγκη ή θεία πρόνοια») εμφανίζεται στην αφήγησή του καθορίζοντας αυθαίρετα τα γεγονότα.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Κομνηνή Άννα, ιστορικός (1083 – π.1153): Πρωτότοκη κόρη του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού. Όταν πέθανε ο πατέρας της, το 1118, προσπάθησε ανεπιτυχώς συνεργαζόμενη με τη μητέρα της Ειρήνη Δούκαινα να αποτρέψει την ανάρρηση στο θρόνο του μικρότερου αδελφού της Ιωάννη Β'. Τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής της τα πέρασε σε υποχρεωτική απομόνωση και αφιερώθηκε στη συγγραφή της «Αλεξιάδας», της ιστορίας της βασιλείας του πατέρα της. Γραμμένη σε μια αρχαϊζουσα ελληνική γλώσσα, η Αλεξιάδα είναι ουσιαστικά ένας πανηγυρικός λόγος του πατέρα της Αλέξιου, ο οποίος είναι ο κεντρικός ήρωας του συγγράμματος. Γι' αυτό και δεν είναι ιδιαίτερα αντικειμενικό. Παρά την έλλειψη αντικειμενικότητας, θεωρείται βασική πηγή πληροφοριών για την αναβίωση της αυτοκρατορίας τον 11ο και 12ο αιώνα, αλλά και για τις συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους Νορμανδούς, τους Σταυροφόρους, τους Σελτζούκους Τούρκους και τους Πετσαλέγκους. Η Άννα Κομνηνή αποτελεί τη μόνη γυναίκα ιστορικό του Βυζαντίου.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, αυτοκράτορας της Μακεδονικής Δυναστείας και ιστορικός (905-959): Ο μόνος γιος του Λέοντα ΣΤ' και της τέταρτης γυναίκας του Ζωής Καρβουνοψίνας. Αν και στέφθηκε αυτοκράτορας το 908 (σε νηπιακή ηλικία) είχε αποκλειστεί από την εξουσία για περίπου τέσσερις δεκαετίες από τον αυτοκράτορα Αλέξανδρο (αδελφό του Λέο-

ντα), τον Πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό (που ανέλαβε αντιβασιλέας) και τη μητέρα του Ζωή και τον αυτοκράτορα Ρωμανό Α΄ Λεκαπνίνο (αντιβασιλέα και πενθερό του Κωνσταντίνου). Το 945 ανέλαβε πραγματικά την άσκηση εξουσίας αφού καθαίρεσε τους γιους του Ρωμανού Λεκαπνίνου. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ ως άνθρωπος των γραμμάτων και όχι της δράσης προώθησε τη συστηματοποίηση της γνώσης και ενεθάρρυνε τη συγγραφή εγκυκλοπαιδικών έργων. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ συνεργάστηκε στη συγγραφή τριών έργων σχετικών με το διοικητικό σύστημα και τις εξωτερικές σχέσεις της αυτοκρατορίας, τα οποία διασώθηκαν κάτω από το όνομά του: «Περί βασιλείου τάξεως» (*De Administrando Imperio*), «Περί των τελετών της αυλής» (*De Ceremoniis*) και «Περί Θεμάτων, ή στρατιωτικών περιοχών των επαρχιών» (*De Thematribus*). Το «Περί βασιλείου τάξεως» αποσκοπούσε στη διαπαιδαγώγηση του γιου του και διαδόχου του Ρωμανού Β΄.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Μαλάλας Ιωάννης, χρονικογράφος (περ. 491-578): Βυζαντινός χρονικογράφος από την Αντιόχεια. Το επώνυμό Μαλάλας σημαίνει στα συριακά *ρήτορας* ή *σχολαστικός*. Ο Μαλάλας μορφώθηκε στην Αντιόχεια κι εργάστηκε ως κρατικός λειτουργός. Πιθανώς πήγε στην Κωνσταντινούπολη στη δεκαετία του 530 ή αμέσως μετά το 540. Έγραψε τη «Χρονογραφία», η οποία αναφέρεται στα γεγονότα από τη Δημιουργία του Κόσμου έως το 565. Η χρονογραφία του, γραμμένη σε δεκαοκτώ βιβλία, είναι σημαντική καθώς αποτελεί το παλαιότερο βυζαντινό χρονικό αυτού του είδους. Είναι γραμμένο σε απλή γλώσσα και αποτελεί μια συρραφή βιβλικών, μυθολογικών και ιστορικών θεμάτων, τα οποία περιβάλλονται από ένα χριστιανικό πλαίσιο. Ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές έργο και χρησιμοποιήθηκε από όλους τους μετέπειτα βυζαντινούς χρονικογράφους. Μεταφράστηκε στα σλαβικά και στα γεωργιανά.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Μανασσής Κωνσταντίνος, χρονικογράφος (περ. 1130–περ. 1187): Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και εργάστηκε ως κρατικός λειτουργός στην αυλή της σεβαστοκρατίσσης Ειρήνης Κομνηνής και του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Πέθανε ως Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Το σημαντικότερο έργο του είναι η «Χρονική Σύνοψις», ένα χρονικό που καλύπτει τα γεγονότα από τη Δημιουργία του Κόσμου έως το 1081. Για τη συγγραφή του ακολούθησε τον Ιωάννη Ζωναρά, παραλείποντας, όμως, να γράψει για τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (τον οποίο ο Ζωναράς επέκρινε έντονα στο έργο του). Μέσα στη χρονογραφία του διακρίνει κανείς τη συμπάθειά του για την αριστοκρατία, ενώ ταυτόχρονα καταδικάζει το Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη γιατί υποστηρίζει τους σιδεράδες, τους ξυλοκόπους, τους εμπόρους και άλλους τεχνίτες. Η Χρονική Σύνοψις είναι ένα έμμετρο χρονικό και η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Μανασσής διακρίνεται για τη λογοτεχνική της χάρη. Ενσωματώνει, ακόμη, πλήθος από ομηρικές εικόνες και ρητορικά σχήματα. Το χρονικό του Μανασσή ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές και μεταφράστηκε στα βουλγαρικά. Ο Μανασσής έγραψε, επίσης, πανηγυρικούς λόγους και εκφράσεις. Το ερωτικό έμμετρο μυθιστόρημά του *Αρίστανδρος και Καλλίθεα* σώζεται αποσπασματικά. Ο Μανασσής έγραψε, ακόμη, το *Οδοιπορικόν*, μια εκτεταμένη έμμετρη αναφορά για μια διπλωματική αποστολή στην οποία συμμετείχε, ακολουθώντας την πρεσβεία του σεβαστού Ιωάννη Κοντοστέφανου στην Παλαιστίνη το 1160. Οι προσωπικές εντυπώσεις και παρατηρήσεις διαποτίζουν ολόκληρο το κείμενό του, στο οποίο μεταξύ άλλων περιγράφει και τις εμπειρίες που είχε από το πέρασμά του στην Κύπρο.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Μαχαιράς Λεόντιος χρονικογράφος (15ος αιώνας): από σημαντική ελληνορθόδοξη οικογένεια της Κύπρου, γεννήθηκε γύρω στο 1360 και πέθανε γύρω στο 1432. Διατήρησε στενή σχέση με το φράγκικο ρηγάτο της Κύπρου, ίσως λόγω της γνώσης της γαλλικής γλώσσας. Κατόρθωσε μέσω της σχέσης του αυτής να έχει πρόσβαση στα αρχεία του βασιλείου. Γνωστό του έργο είναι η *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου, η ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν*, γνωστότερη με τον τίτλο *Κρόνακα*. Πρόκειται για ένα χρονικό, το οποίο απαρτίζεται από έξι βιβλία και καλύπτει την περίοδο από τη βασιλεία του Μεγάλου Κωνσταντίνου (ξεκινά με την περιγραφή της εύρεσης του Τιμίου Σταυρού από την αγία Ελένη στα Ιεροσόλυμα) έως το θάνατο του βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β΄ το 1458 (το κείμενο που αφορά τα γεγονότα μετά το 1432, θεωρείται μεταγενέστερη προσθήκη). Το χρονικό είναι γραμμένο στη μεσαιωνική κυπριακή διάλεκτο.

http://en.wikipedia.org/wiki/Leontios_Makhairas

Νεόφυτος ο Έγκλειστος: συγγραφέας και άγιος της Εκκλησίας. Γεννήθηκε στα Λεύκαρα το 1134. Σε ηλικία δεκαοκτώ ετών εγκατέλειψε τη φτώχη του οικογένεια κι εκάρη μοναχός στη Μονή Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη. Εκεί εργάστηκε για πέντε χρόνια στους αμπελώνες της μονής, πήρε κάποια μόρφωση κι έγινε παρεκκλησιάρχης. Στη συνέχεια εγκατέλειψε τη μονή και ταξίδεψε στην Παλαιστίνη. Μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, καθώς ήταν έτοιμος να ταξιδεύσει στο όρος Λάτρος της Δυτικής Μικράς Ασίας, όπου υπήρχε ακμάζουσα μοναστική κοινότητα, συνελήφθη στην Πάφο και οι στρατιώτες του έκλεψαν τα ναύλα, με αποτέλεσμα να αναζητήσει χώρο για να ασκητεύσει στα περίχωρα της Πάφου. Το 1159 λάξευσε στο βράχο, δυτικά του βουνού Μελισσόβουνος, ένα σπήλαιο κοντά στην Τάλα της Πάφου, στην οποία έζησε έγκλειστος για πάνω από σαράντα χρόνια. Με εντολή του τοπικού επισκόπου Πάφου Βασίλειου Κίνναμου χειροτονήθηκε ιερέας και δέχθηκε μαθητές. Έτσι σταδιακά το ασκητήριο εξελίχθηκε σε κοινοβιακή μονή, της οποίας ο Νεόφυτος συνέταξε τυπικό. Το 1197 έσκαψε στο βράχο, πάνω από το ναό του Τιμίου Σταυρού, την Ανωτέρα Εγκλείστρα ή Νέα Σιών, όπως την ονόμασε και από εκεί επέβλεψε την ολοκλήρωση των κτισμάτων και των τοιχογραφιών της μονής και έγραψε τα περισσότερα βιβλία του σε εκκλησιαστικά θέματα (πανηγυρικούς, κατηχήσεις, ομιλίες, σχολιασμό στο Άσμα Ασμάτων κ.ά.). Παράλληλα ενδιαφέρθηκε και για τα σύγχρονά του γεγονότα. Σε επιστολή του, που έγραψε το 1194, με τίτλο «Νεοφύτου Πρεσβυτέρου μοναχού και Εγκλείστου, περί των κατά χώραν Κύπρον σκαιών» παρουσιάζει γεγονότα της εποχής του Ισαακίου Κομνηνού, της Γ΄ Σταυροφορίας και της κατάκτησης της Κύπρου από το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο και των πρώτων χρόνων της κυριαρχίας των Λατίνων στο νησί. Ο Άγιος Νεόφυτος πέθανε μετά το 1214.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

<http://www.stneophytos.org.cy/>

Πολύβιος επισκόπος Ρινοκορούρων: Επίσκοπος της παράλιας πόλης Ρινοκόρουρα, η οποία βρισκόταν στο σύνορο Αιγύπτου και Παλαιστίνης. Ο Πολύβιος ήταν μαθητής και βιογράφος του αγίου Επιφανίου.

Προκόπιος Καισαρείας, ιστορικός (πρώτο μισό του 6ου αιώνα): Γεννήθηκε γύρω στο 500 στην Καισάρεια της Παλαιστίνης, όπου σπούδασε ρητορική και νομικά, πιθανόν στη Νομική Σχολή της Βηρυτού. Πήγε στην Κωνσταντινούπολη σε νεαρή ηλικία, όπου άσκησε το επάγγελμα του ρήτορα και του δικηγόρου. Το 527 έγινε νομικός σύμβουλος και γραμματέας του στρατηγού του Ιουστινιανού Α΄ Βελισσάριου και τον συνόδευσε στις νικηφόρες εκστρατείες του κατά των Περσών, των Βανδάλων και των Γότθων. Όταν ο Βελισάριος έχασε την εύνοια του αυ-

τοκράτορα, ο Προκόπιος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Πολύ πιθανό να τερμάτισε την καριέρα του ως έπαρχος της πόλης το 562. Τα έργα του είναι (α) *Υπέρ των Πολέμων Λόγοι* (βασιζόμενος στις δικές του παρατηρήσεις και εμπειρίες από τα διάφορα πεδία των μαχών αλλά και σε πληροφορίες από επίσημα έγγραφα, στα οποία είχε πρόσβαση, καταγράφει σε οκτώ βιβλία τα πολεμικά γεγονότα της περιόδου 527-553/554), (β) *Περί Κτισμάτων* (περιγράφει σε έξι βιβλία πολλά δημόσια οικοδομήματα τα οποία ανεγέρθηκαν από τον Ιουστινιανό Α΄ σε όλη την αυτοκρατορία) και (γ) *Ανέκδοτα η Απόκρυφη Ιστορία* (βρίσκεται σε αντίφαση με τα άλλα συγγράμματά του καθώς περιγράφει, χωρίς ωραιοποιήσεις, την προσωπική ζωή και τον πολιτικό βίο του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας, και του Βελισσαρίου και της συζύγου του Αντωνίας. Η περιβόητη *Απόκρυφος Ιστορία* ουσιαστικά είναι ένας λίβελος και χαρακτηρίζεται από χυδαιότητα. Η *Απόκρυφη Ιστορία* θεωρήθηκε παλιότερα ότι δεν μπορεί να έχει γραφτεί από τον Προκόπιο. Η συγκριτική μελέτη του κειμένου όμως, απέδειξε ότι είναι δικό του. Δεν υπάρχει συμφωνία των ειδικών ούτε για το πότε γράφτηκε, ούτε για το πότε δημοσιεύτηκε αυτό το βιβλίο. Πάντως είναι αδύνατο να κυκλοφόρησε πριν τον θάνατο του Ιουστινιανού (565), αν και υπάρχει η άποψη ότι κυκλοφόρησε νωρίτερα σε στενό κύκλο δυσαρεστημένων αριστοκρατικών).

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Wikipedia (<http://el.wikipedia.org/wiki/>)

Ρουφίνος της Ακυληίας (λατ:Rufinus Aquileiensis), μοναχός, ιστορικός και θεολόγος: Ο Τυράννιος Ρουφίνος ήταν Λατίνος εκκλησιαστικός ιστορικός που άκμασε κατά τον 4ο και 5ο αιώνα. Είναι περισσότερο γνωστός ως μεταφραστής έργων εκκλησιαστικών πατέρων από τα ελληνικά στα λατινικά. Γεννήθηκε στη ρωμαϊκή πόλη Ιουλία Κονκόρδια της Ακυληίας. Σπούδασε στη Ρώμη όπου και συνδέθηκε με τον Ιερώνυμο και γύρω στο 372, κατά τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του μοναχισμού στη Δύση, θέλοντας να γνωρίσει καλύτερα τις ρίζες του φαινομένου αυτού ταξίδευσε στην Ανατολή όπου και παρακολούθησε μαθήματα του Διδύμου στην Αλεξάνδρεια και στη συνέχεια επισκέφτηκε τους μοναχούς της Νιτρίας και της Σκήτης. Αργότερα ταξίδευσε στην Ιερουσαλήμ όπου και έζησε ως ερημίτης αφού προηγουμένως ίδρυσε γυναικείο μοναστήρι. Το Φθινόπωρο του 397 επέστρεψε στη Ρώμη και πέθανε το 411 στη Σικελία.

Wikipedia (<http://el.wikipedia.org/wiki/>)

Σκυλίτσης Ιωάννης, ιστορικός (β΄ μισό 11ου αιώνα): Ελάχιστα στοιχεία γνωρίζουμε για τη βιογραφία του. Στο έργο του «*Σύνοψις Ιστοριών*» αναφέρεται ως *κουροπαλάτης* και *δρουγγάριος της βίγλας* και ταυτίζεται συνήθως με τον Ιωάννη Θρακήσιο, *κουροπαλάτη* και *δρουγγάριο της βίγλας* το 1092. Η «*Σύνοψις Ιστοριών*» καλύπτει την περίοδο από το 811 έως το 1057 και θεωρείται ως συνέχεια της χρονογραφίας του Θεοφάνη, τον οποίο ο Σκυλίτσης εγκωμιάζει στο προοίμιό του ως τον πιο αξιόπιστο ιστορικό. Ο Σκυλίτσης χρησιμοποιεί ποικίλες πηγές και μερικές φορές φτάνει σε αντικρουόμενα συμπεράσματα. Σε κάποιες βασιλείες αυτοκρατόρων είναι αναλυτικός στην παρουσίαση των γεγονότων, ενώ σε άλλες πιο περιληπτικός. Ο κύριος ήρωας των τελευταίων χρόνων, που περιγράφει ο Σκυλίτσης, είναι ο στρατηγός Κατακαλών Κεκαυμένος, με τον οποίο είναι πιθανό να συνδεόταν προσωπικά. Το χειρόγραφο της *Σύνοψης Ιστοριών* του Σκυλίτση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης (Bibl. Nac. Vitr. 26-2), αντίγραφο του 12ου αιώνα, μάς παρέχει πολύτιμες οπτικές πληροφορίες για το αυτοκρατορικό τελετουργικό, τον σπλιισμό των Βυζαντινών, τις θαλάσσιες και χερσαίες μετακινήσεις κ.άλ.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Στέφανος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως (9ος αιώνας): Εικονολάτρης διάκονος στην Κωνσταντινούπολη. Έγραψε το έτος 808 το βίο του εικονολάτρη μάρτυρα Στεφάνου του Νέου. Ο βίος αυτός περιέχει πληροφορίες για τις εικονομαχικές έριδες κατά τα έτη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε' (741-775). Επίσης, μας πληροφορεί για τους αγώνες του Κωνσταντίνου εναντίον των Βουλγάρων, τους οποίους ονομάζει Σκύθες.

Συμεών μεταφραστής, βιογράφος αγίων, ανώτατος αξιωματούχος και άγιος (β' μισό 10ου αιώνα): Υπηρέτησε ως λογοθέτης υπό τους αυτοκράτορες Νικηφόρο Β', Ιωάννη Α' και Βασίλειο Β'. Λίγο πριν πεθάνει, γύρω στο 1000, εκάρη μοναχός. Αργότερα, ανακηρύχθηκε άγιος για τις μεγάλες υπηρεσίες που πρόσφερε με ιδιαίτερη υπομονή ως μεταφραστής αγιογραφικών κειμένων. Μετέφρασε πολλά μαρτυρολόγια και βίους αγίων. Ο Συμεών επεξεργάστηκε κι έγραψε εκ νέου τα πιο πολλά κείμενά του δίνοντάς τους μια τυποποίηση και εξομαλύνοντας τη γλώσσα τους. Το «Συναξάριόν» του χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα από την Ορθόδοξη Εκκλησία.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Σωζομενός ή Σωζόμενος, εκκλησιαστικός ιστορικός και νομικός (περίπου 400-450): Το πλήρες όνομά του: Σαλαμίνιος Ερμείας Σωζομενός. Γεννήθηκε στη Βαιθηλία, μια μικρή πόλη κοντά στη Γάζα της Παλαιστίνης και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στην Κωνσταντινούπολη, όπου και πέθανε. Το 9τομο έργο του «*Εκκλησιαστική Ιστορία*» αποτελεί σημαντική πηγή για τις εκκλησιαστικές εξελίξεις κατά την περίοδο 324-425. Το έργο του αυτό το αφιέρωσε στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β'. Το πρώτο και το τελευταίο μέρος της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* έχουν χαθεί. Πολλά από τα στοιχεία του έργου του τα πήρε από την *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Σωκράτη, ενώ έλαβε υπόψη και δυτικές πηγές.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Σωκράτης, εκκλησιαστικός ιστορικός: Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 380 περίπου και πέθανε μετά το 439. Ο Σωκράτης ήταν *σχολαστικός*, δηλαδή νομικός στην Κωνσταντινούπολη, όπου μορφώθηκε από τους γραμματικούς Ελλάδιο και Αμμώνιο, οι οποίοι ήταν εξόριστοι ειδωλολάτρες από την Αλεξάνδρεια. Έγραψε μια επτάτομη «*Εκκλησιαστική Ιστορία*», η οποία καλύπτει πολιτικά και εκκλησιαστικά γεγονότα από το 305 έως το 439 (κάθε τόμος καλύπτει τα γεγονότα της βασιλείας ενός αυτοκράτορα, από τον Κωνσταντίνο Α' έως τον Θεοδόσιο Β'). Στο έργο του δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα τοπικά γεγονότα της Κωνσταντινούπολης. Περιγράφει κοσμικά γεγονότα, συμπεριλαμβανομένων και στρατιωτικών. Ο Σωκράτης είναι πολύ καλός κριτικός ιστορικός, ο οποίος αναφέρει επακριβώς τις πηγές του. Όταν μια προσεκτική εξέταση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας από τον Αθανάσιο Αλεξανδρείας τον έπεισε ότι υπήρχαν σοβαρά χρονολογικά λάθη στην αρχική του πηγή, την Εκκλησιαστική Ιστορία του Λατίνου Ρουφίνου της Ακυλίας, προχώρησε σε δεύτερη έκδοση του έργου του (αυτή που σώζεται). Η «*Εκκλησιαστική Ιστορία*» σώζεται επίσης και σε αρμενικό χειρόγραφο.

A. Kazhdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Χωνιάτης Νικήτας, κρατικός αξιωματούχος, ιστορικός, θεολόγος: Γεννήθηκε στην πόλη Χώναι της Φρυγίας (μεταξύ του 1155 και 1157) και πέθανε στη Νίκαια (1217). Με σπουδές πιθανόν στην Κωνσταντινούπολη ακολούθησε σταδιοδρομία αυτοκρατορικού υπαλλήλου και κατέλαβε διάφορα αξιώματα στην Κωνσταντινούπολη και στην επαρχία. Υπηρέτησε στην αυτοκρατορική αυλή τους αυτοκράτορες Αλέξιο Β' και Ισαάκιο Β' και διορίστηκε από τον τελευταίο

Λογοθέτης των Σεκρέτων (ανώτατος κρατικός αξιωματούχος, ο οποίος κατήθυνε όλη την κεντρική διοίκηση). Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους αναγκάζεται να εγκαταλείψει με την οικογένειά του την Κωνσταντινούπολη και καταφεύγει στη Νίκαια, στην αυλή του αυτοκράτορα Θεοδώρου Α΄ Λάσκαρι. Το σημαντικότερό του έργο είναι η *Ιστορία (Χρονική Διήγησις)*, η οποία αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή για τη χρονική περίοδο 1118-1206 (εν συντομία η βασιλεία του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και λεπτομερώς από τη βασιλεία του Μανουήλ Α΄ έως την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204), αν και οι προσωπικές (κάποτε μεροληπτικές) απόψεις του συγγραφέα την χρωματίζουν. Στο Χωνιάτη οι άνθρωποι παρουσιάζονται να έχουν κατά τρόπο αντιφατικό καλά και κακά ηθικά στοιχεία και αποτελούν τις κινητήριες δυνάμεις στην ιστορία, ενώ ο Θεός λειτουργεί ως η υπέρτατη ηθική αξία. Έγραψε πανηγυρικούς λόγους αυτοκρατόρων, επιστολές και το *Θησαυροφυλάκιο της Ορθοδοξίας*, στο οποίο συνέλεξε πολλά θεολογικά κείμενα.

A. Kazdan ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Donald M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.

Γλωσσάρι όρων Τέχνης και Αρχαιολογίας

Ακακία ή ανεξικακία: Κυλινδρικός πορφυρός μεταξένιος κύλινδρος ή πουγκί που περιείχε στάχτη. Το έφεραν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες ως ένα από τα σύμβολά τους κατά τις επίσημες τελετές. Συμβόλιζε τη θνητή φύση όλων των ανθρώπων και το ασταθές της επίγειας βασιλείας και φερόταν ακριβώς από τον αυτοκράτορα για να του θυμίζει ότι πρέπει να συμπεριφέρεται προς τους υπηκόους του, αλλά όμοιούς του, με την απαιτούμενη ακακία, ανεξικακία και δικαιοσύνη. Πιθανώς προέρχεται από τη ρωμαϊκή *pappa*, το ύφασμα που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι ύπατοι για να ξεκινήσουν οι αρματοδρομίες στον ιππόδρομο.

Άγρα Ταπείωση: εικονογραφικός τύπος που παρουσιάζει το νεκρό Χριστό όρθιο σε προτομή και γυμνό με σταυρωμένα τα χέρια πάνω στο στήθος. Πολλές φορές απεικονίζεται μπροστά από το σταυρό ή μέσα σε σαρκοφάγο, σύμβολο του τάφου Του.

Άμβωνας: το επίσημο βήμα μέσα σε μια εκκλησία για την ανάγνωση των γραφών, το κήρυγμα κλπ.

Αργολιθοδομή: Τοιχοποιία από ακανόνιστου σχήματος λίθους.

Αρκοσόλιο: επιτύμβια κόγχη που επιστέφεται με τόξο.

Ασπίδα (φουρνικό): θόλος με σχήμα τμήματος σφαιρικής επιφάνειας μικρότερου από ημισφαίριο.

Δείση: παράσταση που εικονίζει τη μεσολάβηση της Παναγίας και του Ιωάννη του Προδρόμου, αλλά και άλλων αγίων συχνά, στο Χριστό – Κριτή για την άφεση των αμαρτιών των πιστών.

Δευτέρα Παρουσία: πρόκειται για τη δεύτερη έλευση του Ιησού Χριστού, που εν αντιθέση με την πρώτη που τελέσθη ταπεινός και αφανώς, θα συμβεί ενδόξως και μεγαλοπρεπώς, για να κρίνει ζώντας και νεκρούς, σε χρόνο ο οποίος θα είναι ανύποπος. Στην τέχνη η Δευτέρα Παρουσία εικονογραφείται συνήθως στο νάρθηκα του ναού.

Διακονικό: χώρος του ναού που χρησιμεύει σαν σκευοφυλάκιο. Στην παλαιοχριστιανική εποχή βρισκόταν στη μια πλευρά της εκκλησίας ή του αιθρίου της. Σε μεταγενέστερη εποχή διαμορφώθηκε στο διαμέρισμα του ιερού προς τα δεξιά (νότια) της αψίδας και αντιστοιχεί στην Πρόθεση.

Δόξα: φωτεινός δίσκος, συνήθως ελλειψοειδής (μάντορλα), που περιβάλλει τον Χριστό ή, σπανιότερα, τη Θεοτόκο, σε ορισμένες παραστάσεις όπως η Μεταμόρφωση, η Ανάληψη, η Κοίμηση της Θεοτόκου και η Δευτέρα Παρουσία. Συμβολίζει τη θεϊκή υπόσταση του Χριστού.

Εικονοστάσιο: το εικονοστάσιο ή τέμπλο είναι μια ξύλινη ή μαρμάρινη κατασκευή, η οποία χωρίζει τον κυρίως ναό από το ιερό βήμα. Στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές ήταν ένα απλό διάφραγμα. Αργότερα υπερυψώθηκε και προστέθηκαν σε αυτό μεγάλες και μικρές εικόνες, οπότε πήρε τη σημερινή του μορφή, αποκλείοντας την όψη του ιερού βήματος, από τον κυρίως ναό.

Ειλητάριο ή ειλητό: πάτυρος ή περγαμινή που τυλίγεται γύρω από μικρό ξύλινο κυλινδρικό κοντό (ραβδί) και περιλαμβάνει χειρόγραφο κείμενο.

Επίθημα: αρχιτεκτονικό μέλος, σχήματος κολουρης πυραμίδας, που τοποθετείται πάνω από τα κιονόκρανα κιονοστοιχιών που φέρουν τόξα ή θόλους.

Ετοιμασία του Θρόνου: συμβολική παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας του Χριστού. Εικονίζεται ο θρόνος με το Σταυρό και το Ευαγγέλιο έτοιμος να δεχθεί τον Κριτή. Τον φρουρούν οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ.

Ηλιακός: υπαίθριος εξώστης.

Θεοτόκος Βλαχερνίτισσα: εικονογραφικός τύπος της Παναγίας όπως παριστανόταν στην περίφημη εικόνα της μονής της Θεοτόκου στη συνοικία των Βλαχερνών στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τον εικονογραφικό τύπο η Θεοτόκος απεικονίζεται με τα χέρια υψωμένα σε δέηση και έχοντας στο στήθος της μετάλλιο με το Χριστό Εμμανουήλ.

Θεοτόκος Ελεούσα: προσωνμία της Θεοτόκου βρεφοκρατούσας, συχνή ονομασία του τύπου της Γλυκοφιλούσας.

Θεοτόκος Κυκκώτισσα: κυπριακή εικονογραφική παραλλαγή του τύπου της Θεοτόκου Ελεούσας (Γλυκοφιλούσας). Συναντάται και εκτός Κύπρου, δείχνοντας έτσι τη μεγάλη διάδοση της τιμής της αγίας εικόνας του Μοναστηριού του Κύκκου.

Θεοτόκος Οδηγήτρια: εικονογραφικός τύπος της Παναγίας όπως παριστανόταν σε μια από τις πιο σεβαστές και πιο δημοφιλείς εικόνες στην Κωνσταντινούπολη, υποτιθέμενο έργο του ευαγγελιστή Λουκά. Η Θεοτόκος εικονίζεται όρθια κρατώντας τον Χριστό, ο οποίος ευλογεί.

Καθολικό: η κύρια εκκλησία του μοναστηριού

Κατακόμβη: υπόγειο κοιμητήριο αποτελούμενο από μακρούς διαδρόμους σκαμμένους στο βράχο.

Κιβώριο: μεγαλοπρεπές κάλυμμα της Αγίας Τράπεζας: ημισφαιρικός θολίσκος ή πυραμοειδής στέγη, που στηριζόταν πάνω σε τέσσερις κιονίσκους ενωμένους μεταξύ τους με τόξα. Συνήθως τα ανοίγματα ανάμεσα στους κιονίσκους κλείνονταν με παραπετάσματα (βήλα).

Μαφόριο: πέπλο που καλύπτει την κεφαλή και τους ώμους.

Μηλωτή: δέρμα κατσίκας ή προβάτου που ενδύονταν οι ερημίτες για να κρύψουν τη γύμνια τους. Ο Ματθαίος (γ', 4) περιγράφοντας τη μηλωτή του Ιωάννη του Προδρόμου αναφέρει ότι ήταν από τρίχες καμήλας και είχε δερμάτινη ζώνη.

Μικρογραφία ή μινιατούρα: ζωγραφική μικρών διαστάσεων σε χειρόγραφα θρησκευτικά ή κοσμικά βιβλία.

Μικροτεχνία: Η τέχνη της κατασκευής έργων μικρών διαστάσεων. Συνήθως αφορούν έργα μεταλλοτεχνίας, αργυροχοΐας, χρυσοχοΐας, σμαλτοτεχνίας, χρυσοκεντητικής, μικρογλυπτικής και ξυλογλυπτικής.

Μνημειακή ζωγραφική: η μεγάλων διαστάσεων ζωγραφική σε ναούς και άλλα κτίρια.

Νωπογραφία (fresco): Επίστρωση με διαδοχικά στρώματα ασβεστόγυψου (σοβά) και ενώ το τελευταίο είναι ακόμα νωπό (affresco), ο ζωγράφος απλώνει τα χρώματά του, ούτως ώστε αυτά να απορροφηθούν και να ενσωματωθούν στον τοίχο. Με αυτό τον τρόπο οι νωπογραφίες είναι ανθεκτικότερες στο χρόνο, σε αντίθεση με τις ξηρογραφίες (a secco), όπου ο ζωγράφος απλώνει τα χρώματά του στο αποξηραμένο υπόστρωμα.

Ξυλοδεσιά: ξύλινη οριζόντια δοκός (στρωτήρας) που χρησιμοποιείται για το δέσιμο (ενίσχυση) των τοίχων.

Παλιός των Ημερών: ανθρωπόμορφη απεικόνιση του Θεού Πατέρα με γκριζα μακριά κόμη και γενειάδα να ευλογεί και με τα δύο χέρια.

Παστοφόρια: δωμάτια που κατά κανόνα πλαισίωναν την αφίδα των παλαιοχριστιανικών ή βυζαντινών εκκλησιών και χρησίμευαν ως πρόθεση ή διακονικό.

Πρόθεση: χώρος όπου αρχικά έφερναν οι πιστοί το αλεύρι, τον άρτο και τον οίνο που με τον Καθαγιασμό μεταβάλλονται σε Τίμα Δώρα. Αργότερα, διαμέρισμα στα αριστερά (βόρεια) της αφίδας, όπου ετοιμάζονται τα Τίμα Δώρα.

Πρόπυλο: η μνημειώδης είσοδος του ιερού περιβόλου μιας εκκλησίας ή ενός αυτοκρατορικού ανακτόρου.

Σμάλτα: γίνονται τοποθετώντας σε μικρά κοιλώματα, κατασκευασμένα από λεπτά φύλλα χρυσού κολλημένα επάνω σε μία χρυσή πλάκα, σκόνη από σμάλτο (μολύβι, βορικό νάτριο και μεταλλικά οξειδία).

Σολέα: στις παλαιοχριστιανικές ή βυζαντινές εκκλησίες, ο υπερυψωμένος, πάνω από τη στάθμη του δαπέδου, διάδρομος, που οδηγεί από το βήμα στον άμβωνα.

Σταυροθόλιο: θόλος που σχηματίζεται από την τομή δύο ημικυλινδρικών θόλων.

Στηθάρια ή μετάλλια: προτομές σε κύκλους.

Στυλοβάτης: μια συνεχής λίθινη βάση, υπερυψωμένη σε σχέση με τη στάθμη του δαπέδου, πάνω στην οποία πατούν τα φέροντα στοιχεία του κτιρίου, κίονες ή πεσσοί.

Τρίβηλο: στις παλαιοχριστιανικές εκκλησίες κυρίως, αλλά και σ' εκείνες των μεταγενέστερων χρόνων, το κατά κανόνα τοξωτό τριπλό άνοιγμα ανάμεσα στον εσωνάρθηκα και το μεσαίο κλίτος. Ο όρος προέρχεται από τα τρία παραπετάσματα (βήλα), που κρέμονταν ανάμεσα στους κίονες.

Τύμπανο: το τμήμα της εκκλησίας, κυκλικό ή πολυγωνικό, πάνω στο οποίο υψώνεται ημισφαιρικός θόλος.

Υπόγειο: Υπόγειος ταφικός θάλαμος (ή ομάδα ταφικών θαλάμων) για ιδιωτική χρήση.

Χριστόγραμμα: μονόγραμμα του Χριστού με ποικίλες μορφές. Αποτελείται από τα δύο πρώτα γράμματα του ονόματος του Χριστού: Χ και Ρ.

Ωμοφόριο: μακριά λωρίδα υφάσματος που περνά γύρω από το λαιμό και ξαναπέφτει μπροστά μόνη. Το φορούν επίσκοποι.

Loculus (πληθ. loculi): λατινική λέξη η οποία δηλώνει στην αρχιτεκτονική μια λαξευτή εσοχή για να δεχτεί το σώμα ενός νεκρού. Οι θήκες αυτές συνήθως ανοίγονταν σε κατακόμβες, υπόγεια και μαυσωλεία ή άλλα μέρη ταφών. Ο όρος loculus μπορεί επίσης να αναφέρεται και ως συνώνυμο για τη σαρκοφάγο.

Βιβλιογραφία

Διδακτική της Ιστορίας και χρήση πηγών κατά τη διδασκαλία

Αντωνιάδης Λέανδρος, *Η διδακτική της Ιστορίας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1995.

Κόκκινος Γιώργος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Για μια νέα διδακτική μεθοδολογία στην υπηρεσία της κριτικής ιστορικής σκέψης*, Μεταίχμο, Αθήνα 2006.

Μαυροσκούφης Κ. Δημήτρης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

Παληκίδης Άγγελος, «Η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας» στο Αντρέας Ανδρέου (επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια, Μεταίχμο*, Αθήνα 2007, 321-362.

Τουλούμης Κ., *Διδάσκοντας για το Παρ(ελθ)όν: Η Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση – Δυνατότητες και Προοπτικές*, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2004.

Burke Peter, *Αυτοψία, Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, Μεταίχμο, Αθήνα 2003.

Moniot Henri, *Η διδακτική της Ιστορίας*, Μεταίχμο, Αθήνα 2002.

Peyrot J., *Η διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη*, Μεταίχμο, Αθήνα 2000.

Stradling Robert, *Η διδασκαλία της Ευρωπαϊκής Ιστορίας του 20ού αιώνα*, Συμβούλιο της Ευρώπης 2001.

Stradling Robert, *Πολυπρισματική θεώρηση στη διδασκαλία της Ιστορίας: Οδηγός για καθηγητές*, Συμβούλιο της Ευρώπης 2003.

Βυζαντινή Ιστορία

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς, Βιβλία Α' - ΙΕ' (μτφρ. Αλόη Σιδέρη)*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2005.

Αρχιμανδρίτης Βαρνάβας, «Βίος Αποστόλου Βαρνάβα» στο Κοκκινόφτας Κ. (επιμ.), *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Ο Βίος του Αποστόλου Βαρνάβα – Οι πηγές – Η ιστορία της Μονής – Η αρχιτεκτονική*, Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Λευκωσία 2009, 19-30.

Γεωργίου Σταύρος, «Η κατάληψη της εξουσίας στην Κύπρο από τον Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό (1184-1191)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXII, Λευκωσία 2006, 67-78.

Γεωργίου Σταύρος, «Μερικές παρατηρήσεις για την οικονομία της Κύπρου κατά την περίοδο των Κομνηνών (1081-1185)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXIII, Λευκωσία 2007, 21-75.

Γκουτζιουκώστας Ανδρέας και Μονιάρος Ξενοφών, *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α΄ (527-565): Η περίπτωση της Qu aestura Iustiniana Exercitus*, Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 22, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009.

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191), Υλικός και πνευματικός πολιτισμός*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2002.

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Βυζαντινή Κύπρος - Ο κόσμος των θαυμάτων*, *Χρονικό Πολίτης* 128 (16 Νοεμβρίου 2003).

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Η οικογένεια στη βυζαντινή Κύπρο*, *Χρονικό Πολίτης* 12 (11 Μαΐου 2008).

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Ισαάκιος Κομνηνός, αυτοκράτορας της Κύπρου*, *Χρονικό Πολίτης* 25 (10 Αυγούστου 2008).

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Η ιατρική στη βυζαντινή Κύπρο*, *Χρονικό Πολίτης* 27 (24 Αυγούστου 2008).

Δημοσθένους Ανθούλλης, *Η Μετοικεσία των Κυπρίων το 691 μ.Χ.*, *Χρονικό Πολίτης* 88 (1 Νοεμβρίου 2009).

Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Λεβέντη – ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.

Καραγιαννόπουλου Ι., *Χάρτες προΐμου Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.

Κωμοδίκης Κωνσταντίνος, *Οι πληροφορίες των βραχέων χρονικών για την Κύπρο: η κατάταξη και ο σχολιασμός τους: σύντομη ιστορία της βυζαντινής και μεσαιωνικής Κύπρου, 324-1571*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2006.

Νεράντζη-Βαρμάζη Βασιλική, *Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995.

Νεράντζη – Βαρμάζη Βασιλική, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος – 15ος αιώνας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996.

Νικολάου – Κονναρή Άγγελ, *Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος: Η πρώτη βρετανική απόβαση στην Κύπρο*, *Χρονικό Πολίτης* 02 (24 Φεβρουαρίου 2008).

Παπαγεωργίου Αθανάσιος, «Η Επισκοπή Σόλων» στο *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου – Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000, 37-50.

Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τόμ. Α΄*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993.

Παυλίδης Άντρος, *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995 (έκδοση β΄ βελτιωμένη).

Χατζηγιάννου Κυριάκος, *Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς, τόμος Α΄*, Ἐκδοσις Ἱεράς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Λευκωσία 1971.

Χατζηψάλτη Κ., «Ἡ Κύπρος, τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ Ἰσλάμ», *Κυπριακαὶ Σπουδαί Κ΄* (1956), 15-29.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-610*, Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992.

Χρυσός Ευάγγελος, «Ὁ Ηράκλειος στὴν Κύπρο (609-10)», *Πρακτικὰ Συμποσίου Κυπριακῆς Ἱστορίας, Λευκωσία 2-3 Μαΐου 1983, Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου – Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων*, Ἰωάννινα 1984, 53-62.

Christides Vassilios, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Πολιτιστικὸ Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ - Γραφεῖον Κυπριακῆς Ἱστορίας, Λευκωσία 2006.

Kazhdan Alexander ed. et al., *Oxford Dictionary of Byzantium* (3 vols.), Oxford University Press, Oxford 1991.

Mansouri M. Tahar, *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales*, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001.

Nicol M. Donald, *Βιογραφικὸ Λεξικὸ τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, Ἑλληνικὴ Ευρωεκδοτικὴ, Αθήνα 1993.

Sherrard Philip, *Byzantium* (Time Life Books), Nederland 1976.

The Chronicle of Theophanes the Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford 1997.

Βυζαντινὴ τέχνη καὶ αρχαιολογία

Αργυροῦ Χρήστος, "Ὅψεις τοῦ καθημερινοῦ βίου μέσα ἀπὸ τὴ μνημειακὴ τέχνη τῆς Κύπρου", στοὺς Μαργαγκοῦ Α., Γεωργῆς Γ., Σκλαβενίτης Τ. & Στάικος Κ. (επιμ.) *ΚΥΠΡΟΣ, ἀπὸ τὴν αρχαιότητα ἕως σήμερα*, Ἐκδόσεις Κότινος, Αθήνα 2007, 232-259.

Γκιολῆς Νικόλαος, *Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴν Κύπρο*, Μουσεῖον Ἱεράς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 2003.

Κωνσταντινίδης Κώστας, "Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Μεσαιωνικῆς Κύπρου", στοὺς Μαργαγκοῦ Α., Γεωργῆς Γ., Σκλαβενίτης Τ. & Στάικος Κ. (επιμ.) *ΚΥΠΡΟΣ, ἀπὸ τὴν αρχαιότητα ἕως σήμερα*, Ἐκδόσεις Κότινος, Αθήνα 2007, 260-279.

Μαρκίδου Λόρια, Ράπτου Ευστάθιος, Cole Mary (επιμ.), *Αρχαιολογικοὶ χώροι καὶ μνημεῖα τῆς Κύπρου στὸν κατάλογο τῆς παγκόσμιας πολιτιστικῆς κληρονομιάς*, Κυπριακὴ Ἐθνικὴ Επιτροπὴ UNESCO, Λευκωσία 1999.

Μελετίου Ἐλ. καὶ Κανκαρίδης Κ., *Παγκόσμια Ἱστορία τῆς Τέχνης – Βυζαντινὴ Τέχνη, Β΄ Γυμνασίου*, Ὑπηρεσία Ἀνάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία 1999.

Μπακιρτζής Χαράλαμπος, «Αποτελέσματα ανασκαφών στον Άγιο Γεώργιο Πέγειας (Ακρωτήριο Δρέπανον), 1991-1995», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996, τόμος Β'*, επιμ. Παπαγεωργίου Αθ., Λευκωσία 2001, 155-170.

Παπαγεωργίου Αθανάσιος, «Η Βυζαντινή τέχνη της Κύπρου (12ος-15ος αιώνας)», στις Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. & Ιακώβου Μ. (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1997, 95-101.

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δήμητρα, «Η εφυσωμένη κεραμική στη Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρο (12ος-15ος αιώνας)», στις Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. & Ιακώβου Μ. (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1997, 129-157.

Περδίκη Στυλιανός, «Παρεκκλήσιο Αγίας Τριάδος Μονής Χρυσοστόμου» στο Χατζηχριστοδούλου Χρ. (επιμ.), *Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Κυρηνείας*, Ιερά Μητροπόλις Κηρυνείας, Λευκωσία 2006, 317-320.

Προκοπίου Ελένη, «Ο συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός στην Κύπρο (9ος-12ος αι.)», στο Χατζηχριστοδούλου Χρ. (επιμ.), *Πρακτικά του Α' Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Ιστορίας και Αρχαιολογίας «Όψεις της βυζαντινής και μεταβυζαντινής Κύπρου»*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 2006, *Δελτίο της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών ΟΑ'* (2007), 31-36.

Σοφοκλέους Σοφοκλής, Αργυρού Χρήστος και Χατζηχριστοφή Φρύνη (επιμ.), *CYPRUS THE HOLY ISLAND, ICONS THROUGH THE CENTURIES, 10th - 20th CENTURY*, (κατάλογος της έκθεσης που οργανώθηκε στο Hellenic Centre, Λονδίνο, 31 Οκτωβρίου - 17 Δεκεμβρίου 2000) Λευκωσία 2000.

Φούλιας Α. Μ., *Ο ναός της Παναγίας της Αγγελόκτιστης στο Κίτι Λάρνακας, οδηγός επισκέπτη*, Λευκωσία 2004.

Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος και Μυριανθεύς Διομήδης, *Ο ναός της Παναγίας της Ασίνου*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου – Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2002.

Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, «Η Ιερά Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα παρά τη Σαλαμίνα της Κύπρου» στο Κοκκινόφτας Κ. (επιμ.), *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Ο Βίος του Αποστόλου Βαρνάβα – Οι πηγές – Η ιστορία της Μονής – Η αρχιτεκτονική*, Μονή Αποστόλου Βαρνάβα, Λευκωσία 2009, 73-90.

Χοτζάκογλου Γ. Χαράλαμπος, *Άγιος Λάζαρος Λάρνακος: Ιστορία – Αρχιτεκτονική και Τέχνη του ιερού ναού του Αγ. Λαζάρου Λάρνακος, Εικονογραφημένος Οδηγός – Προσκυνητάριον*, Λευκωσία 2004.

Bakirtzis Charalambos, “Description and metrology of some clay vessels from Agios Georgios, Pegeia”, *The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric period to the present day*, ed. Karageorghis V. and Michaelides D., Λευκωσία 1996, 153-161.

Bakirtzis Charalambos, “Early Christian rock-cut tombs at Hagios Georgios, Pezia”, *Medieval Cyprus: Papers in Art, Architecture and History in Memory of Doula Mouriki*, ed. Nancy Patterson Ševčenco and Christopher Moss, Princeton University Press 1999, 35-48.

Enlart Camille, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus* (translated and edited by David Hunt), Trigraph, London 1987.

Hadjichristophi Phryni, “L’île aux cent basiliques”, *Le monde de la bible 112* (Juillet – Aout 1998), 38-41.

Krautheimer Richard, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.

Michaelides Demetrios, *Cypriot Mosaics*, Nicosia 1987.

Michaelides Demetrios, “Du paganism au christianisme”, *Le monde de la bible 112* (Juillet – Aout 1998), 12-15.

Sophocleous Sophocles, *Panagia Arakiotissa, Lagoudera Cyprus, A complete guide*, Museum Publications, Nicosia 1998.

Stylianou Andreas and Judith A., *The painted churches of Cyprus: treasures of Byzantine art*, Trigraph for the A.G. Leventis Foundation, London 1985.

Προέλευση φωτογραφιών

Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄: αρ. 26α-στ.

Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών: αρ. 2, 3, 4, 18, 24, 34, 35, 36, 41, 47, 51, 57, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 91, 92α, 92β, 93, 95, 96, 97, 99, 101, 102.

Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνική Δημοκρατία:
αρ. 14, 15, 19, 20, 30.

Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου: αρ. 52.

Αρχείο Χρήστου και Λεόνης Αργυρού: αρ. 11, 12, 16, 17, 31, 32, 33, 36, 37, 50, 54, 58, 63, 64, 65, 67, 77α, 84, 87, 88, 94.

Γκιολές Ν., Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο, Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003: αρ. 1, 28.

